

На основі опублікованих матеріалів та архівних джерел висвітлюються актуальні питання історії України, всесвітньої історії, археології та етнології.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів.

On the basis of publications and archives a number of principal issues of the history of Ukraine, world history, archaeology and ethnical studies are examined.

For scientists, professors, graduate students and students.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	І. К. Патриляк, д-р іст. наук, проф.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	І. Бутулis, д-р історії, проф. (Латвія); Й. Вайченоніс, д-р гуманіт. наук, проф. (Литва); Г. Д. Казьмирчук, д-р іст. наук, проф.; В. П. Капелюшний, д-р іст. наук, проф.; В. Ф. Колесник, д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України; А. П. Коцур, д-р іст. наук, проф.; М. Кротофіль, д-р габілітований, проф. (Польща); Т. Кузьо, д-р філософії, проф. (Канада); В. М. Литвин, академік НАН України, д-р іст. наук, проф.; О. П. Машевський, д-р іст. наук, проф.; В. М. Мордвінцев, д-р іст. наук, проф.; А. О. Руккас, канд. іст. наук, доц. (відповідальний секретар); А. Г. Слюсаренко, академік АПН України, д-р іст. наук, проф.; В. В. Ставнюк, д-р іст. наук, проф.; Т. Г. Таїрова-Яковлева, д-р іст. наук, проф. (Російська Федерація); Р. В. Терпиловський, д-р іст. наук, проф.; С. Чанг, д-р філософії, проф. (США); М. Г. Щербак, д-р іст. наук, проф.; В. І. Яровий, д-р іст. наук, проф.
Адреса редколегії	01033, Київ-33, вул. Володимирська, 60, історичний факультет ☎ (38044) 234 10 57
Затверджено	Вченою радою історичного факультету 01.07.16 (протокол № 12)
Атестовано	Міністерством освіти і науки України. Наказ № 515 від 16.05.16
Зареєстровано	Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 17218-5988 Р від 10.11.10
Засновник Та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	01601, Київ-601, 6-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43 ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

ЗМІСТ

СТАТТІ

Автушенко І. Грошове забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України (1991 – 2011 рр.): історичний аспект	4
Гавриленко І. Особливості здійснення публічної та культурної дипломатії США	9
Гентош Л. Ставлення митрополита ГКЦ А. шептицького до В. Липинського та гетьманського руху в 1920 – 1930-ті роки.....	13
Дмитрук Я. Освітньо-виховна робота серед представників національних меншин у Збройних Силах Польщі (1918 – 1939 рр.).....	16
Зубко А. Міри ваги в системах вимірів держав Близького і середнього сходу XI – XIX ст.....	21
Кузнєцова-Тімонова О.В. Громадянська війна в Анголі (1975 – 2002) та доля радянських військовослужбовців: на прикладі представників Білорусі.....	27
Ластовець Н. Місія УНР у США в 1919 – 1921 рр.: проблеми становлення	31
Левченко В. Роль одеських науковців у розвитку відносин у галузі культури із США в першій половині XX століття	34
Машевський О., Барабой М. Витоки франко-канадського націоналізму (XVIII – перша третина XX ст.)	37
Патриляк Б. Захоплення селянами адміністративних центрів УСРР навесні 1930 р.	41
Погорєлова І. Північнокорейська політика адміністрації Б. Обама: прорахунки та здобутки.....	45
Погромський В. Висвітлення діяльності АРА (Американської адміністрації допомоги) за часів голоду 1921 – 1923 рр. в Україні та СРСР на сторінках енциклопедичних видань радянської доби.....	49
П'ятничук Т. "Доктрина Монро": еволюція трактування та спроби реалізації.....	51
Якубець А. Міністри закордонних справ УСРР (1944 – 1991 рр.): історико-біографічний аналіз	54

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

Патриляк І., Ляпіна О. Придушення опору: "зачистка" території України радянськими органами державної безпеки в 1946 році мовою документів.....	59
Срібняк М. Драматичне товариство в таборі Фрайштадт (Австро-Угорщина): інституційний аспект	85

CONTENTS

ARTICLES

Avtushenko I. The financial security of servicemen of the Armed Forces of Ukraine (1991 – 2011): historical aspect.....	4
Gavrylenko I. Public and cultural diplomacy of the United States.....	9
Hentosh L. Metropolitan's A. Sheptytskyi attitude towards V. Lypynskyi and to the Hetmanate movement in 1920 – 1930-s.....	13
Dmytruk Ya. Educational and upbringing work among national minorities in the Polish Armed forces (1918 – 1939).....	16
Zubco A. Weight units in the systems of measurements in Near and Middle East countries in XI – XIX centuries	21
Kuznetsova-Timonova A.V. The Civil War in Angola (1975 – 2002) and the fate of Soviet soldiers: the example of representatives of Belarus	27
Lastovets N. The mission UPR in the USA in the 1919 – 1921: problem of formation	31
Levchenko V. The role of the Odessa scientists in the development of ukrainian-american relations in the first half of the XX century.....	34
Mashevskyi O., Baraboi M. The origins of French-Canadian nationalism (XVIII – first third XX centuries).....	37
Patryliak B. The seizure of the administrative centers of the Ukrainian SRR by peasants in spring 1930.....	41
Pogorielova I. North Korean policy of D. Obama administration: failures and achievements.....	45
Pogromskiy V. Coverage of activities ARA (American Relief Administration) during famine 1921-23 in Soviet Ukraine and USSR on pages of soviet encyclopedias.....	49
Piatnychuk T. The Monroe Doctrine: the evolution of interpretation and implementation efforts.....	51
Yakubets A. Ministers for Foreign Affairs of Ukrainian Soviet Socialist Republic (1944-1991): historical and biographical analysis	54

DOCUMENTS AND MATERIALS

Patryliak I., Liapina O. Suppression of resistance: "elimination" ("purging") of territory of Ukraine by Soviet institutions of state security in 1946 by language of documents.....	59
Sribnyak M. Dramatic Society in the camp Freistadt (Austria – Hungary): institutional dimension	85

СТАТТІ

УДК 94:355.6(477)"1991/2011"

І. Автушенко, канд. іст. наук, доц.
Національний транспортний університет, Київ

**ГРОШОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ
(1991 – 2011 РР.): ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті аналізується грошове забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України, яке є основною складовою їх матеріального забезпечення. Грошове утримання військовослужбовців упродовж 1991-2011 рр. поступово збільшувалось, але воно все рівно було в рази меншим за заробітну плату військовослужбовців зарубіжних країн, у тому числі і Російської Федерації, а також меншим за середню заробітну плату по країні. Все це негативно впливало на морально-психологічний стан військовослужбовців та членів їх сімей. Головною перешкодою реального підвищення заробітної плати військовослужбовців було введення великої кількості різного роду доплат, надбавок та премій. Ці надбавки не мали постійного характеру, а премія могла бути скасована командирами (начальниками).

Заробітна плата виплачувалась не завжди своєчасно. У 1997 р. борг по заробітній платі сягав кількох місяців. Поступово ситуація змінювалась на краще. Премія почала носити постійний характер, але розмір її коливався. У 2008 р. суттєво підвищилися посадові оклади, були скасовані неефективні щомісячні надбавки та додаткові винагороди, які встановлювались військовослужбовцям у межах наявних і, як правило, недостатніх фінансових ресурсів. Це сприяло збільшенню заробітної плати загалом. Але, на жаль, це підвищення було останнім.

Ключові слова: грошове забезпечення, посадовий оклад, премія, заробітна плата, військовослужбовці.

На сучасному етапі реформування Збройних Сил України (далі – ЗСУ), в умовах трансформації економіки України, актуальними є питання стимулювання службової діяльності військовослужбовців. Це пов'язано зі збільшенням ролі грошового забезпечення військових у процесі розвитку ЗСУ.

Грошове забезпечення військовослужбовців ЗСУ є виявленням ефективності економіки і соціальної політики держави та спроможності суспільства в цілому захищати право людини на гідне життя. У досліджуваній період, як і сьогодні, заробітна плата фактично відіграє головну роль у системі матеріального стимулювання військової праці та є основною формою задоволення соціально-побутових та культурних потреб військовослужбовців та членів їх сімей.

Необхідно зазначити, що питанням дослідження грошового забезпечення військовослужбовців займається багато науковців, однак, переважно це економісти, тому в їхніх дослідженнях відчуються відповідні акценти, зумовлені специфічними науковими методами. Зокрема, економісти Ю. Добровольський, О. Водчиць, О. Семененко, М. Абрамова, Р. Бойко, О. Кремешний, А. Бердочник [15, 17] аналізували структуру та динаміку грошового забезпечення військовослужбовців ЗСУ. С. Чимишенко [27] досліджував додаткові види грошового забезпечення військовослужбовців. І. Марко [19, 20], А. Фомін [26] займаються проблемами фінансового забезпечення ЗСУ. Ґрунтовних історичних праць, присвячених еволюції грошового забезпечення військовослужбовців ЗСУ, на даний час не існує.

Відповідно до ст.9 Закону України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" держава гарантує військовослужбовцям достатнє матеріальне, грошове та інші види забезпечення в обсязі, що відповідає умовам військової служби, стимулює закріплення кваліфікованих військових кадрів. До складу грошового забезпечення входять: посадовий оклад, оклад за військовим званням; щомісячні додаткові види грошового забезпечення (підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, винагороди, які мають постійний характер, премія), одноразові додаткові види грошового забезпечення. Грошове забезпечення підлягає індексації відповідно до закону [18].

За роки незалежності України було введено в дію ряд нормативно-правових актів, які визначали та уточнювали порядок виплат посадових окладів військовослужбовців, обов'язкових, додаткових надбавок та різних

видів грошових винагород тощо. В основному їх дія спрямовувалася на встановлення нових доплат та додаткових винагород різним категоріям військовослужбовців. Були встановлені польові виплати військовослужбовцям, крім військовослужбовців строкової служби, за кожен добу перебування за межами постійного розташування військових частин у розмірі 50% від норми добових, але це правило було скасовано у червні 1994 р. у зв'язку з обмеженням фінансуванням ЗСУ.

З метою вдосконалення грошового забезпечення військових та членів їх сімей особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби при переїзді на нове місце служби виплачувалися підйомні у розмірі місячного грошового утримання і на кожного члена сім'ї – 50% від місячного грошового забезпечення, що отримує військовослужбовець [21].

Грошове забезпечення визначалося залежно від посади, військового звання, тривалості, інтенсивності та умов військової служби, кваліфікації, наукового ступеня і вченого звання військовослужбовця [18]. З метою своєчасного і повного задоволення особового складу ЗСУ додатковими видами грошового забезпечення, Міністром оборони України був виданий наказ від 15 січня 1993 р. № 7 "Про додаткові види грошового забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України". У цьому документі говориться:

" 1. ...забезпечити виплату з 1 жовтня 1992 року:

а) військовослужбовцям, які мають класну кваліфікацію..., присвоєну в установленому порядку, що займають посади, за якими присвоюється класна кваліфікація та забезпечують безаварійну і безвідмовну роботу озброєння і військової техніки... грошової винагороди в наступних розмірах в місяць:

... особам офіцерського складу – військовим льотчикам і штурманам (військовим льотчикам і штурманам інструкторського складу), маючим: другий клас – 5%, перший клас – 8%, клас снайпера – 10% посадового окладу;

б) військовим медичного та фармацевтичного складу грошову винагороду за кваліфікаційну категорію в наступних розмірах на місяць:

висококваліфікованому офіцерському складу, що обіймають посади лікарів-хірургів і оперують хворих в військово-медичних закладах, частинах і підрозділах – стаціонарах, якому в результаті атестації присвоєна друга, перша чи вища кваліфікаційна категорія – відповідно 10, 15 і 20% посадового окладу [1, арк. 73].

...ж) військовослужбовцям, що обіймають посади в управліннях, відділах (підрозділах), установах і військово-навчальних закладах..., надбавки до посадового окладу в наступних розмірах в місяць:

за знання однієї західноєвропейської мови – 5%;
за знання однієї східної мови – 10%;
за знання двох і більше західноєвропейських мов – 20%;
за знання двох і більше мов, одна з яких східна – 25% "...[1, арк. 75].

Отже, військове керівництво намагалося стимулювати військовослужбовців до підвищення свого професійного рівня шляхом введення додаткових надбавок.

У червні 1993 р. була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) № 419 "Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ". Відповідно до неї, для забезпечення постійного підвищення посадових окладів було запроваджено спеціальну шкалу, прив'язану до рівня мінімальної заробітної плати, та встановлені нові посадові оклади (максимальний посадовий оклад командира полку становив 79390 крб., а максимальний посадовий оклад командира взводу становив 62100 крб., що було в 2,6 рази меншим за рівень середньої заробітної плати). Отже, в період становлення ЗСУ підвищення розмірів посадових окладів суттєво не впливало на збільшення фінансового та соціального забезпечення військовослужбовців.

З метою виконання Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей", для стимулювання праці військовослужбовців, які мають науковий ступінь та вчене звання, у вересні 1993 р. були введені надбавки до посадових окладів особам офіцерського складу ЗСУ. Своім наказом від 15 жовтня 1993 р. Міністр оборони України постановив: "Виплачувати з 1 вересня 1993 р. особам офіцерського складу, які мають вчене звання та науковий ступінь, що займають у військових навчальних закладах, науководослідних установах посади, процентну надбавку до посадового окладу за вчене звання та науковий ступінь у таких розмірах на місяць:

які мають вчене звання доцента (ст. наукового співробітника) або науковий ступінь кандидата наук – 15%;

які мають вчене звання доцента (ст. наукового співробітника) та науковий ступінь кандидата наук – 25%;

які мають вчене звання професора або науковий ступінь доктора наук – 40%;

які мають вчене звання професора та науковий ступінь доктора наук – 50%." [2, арк. 22].

Не дивлячись на становлення різних додаткових надбавок і доплат, грошове забезпечення військовослужбовців ЗСУ, як зазначалось у доповідній Начальника Головного фінансово-економічного управління Міністру оборони України, залишалося у 1994 р. низьким і найнижчим у порівнянні зі Збройними силами держав колишнього СРСР. Так, грошове забезпечення військовослужбовців Російської Федерації, республіки Білорусь та інших держав при перерахуванні по курсу карбованця у 6-8 разів вище, ніж на аналогічних посадах у ЗСУ, а продовольчий пайок за своєю споживчою вартістю та набором продуктів кращий у 7-9 разів [4, арк. 234].

Наслідком низького грошового забезпечення військовослужбовців ЗСУ стала загроза неповернення в Україну офіцерів після закінчення ними військово-навчальних закладів СНД, особливо Росії, а також бажання курсантів військових навчальних закладів України проходити службу в Збройних Силах Російської Федерації та інших країнах СНД. Зокрема, станом на 25 січня 1994 р., виявили бажання служити за межами України 754 курсанта випускних курсів, 451 кур-

санта – третіх курсів і 219 курсантів четвертих курсів. Загалом 1424 чол.

Разом з тим, привертає увагу, що багато курсантів, які прийняли присягу на вірність Україні і були громадянами України, виявили бажання служити в Збройних Силах Російської Федерації та інших країнах СНД. Так, у Київському інституті управління і зв'язку з 65 курсантів випускного курсу, що написали рапорти на проходження служби у Збройних Силах Російської Федерації, 34 були громадянами України [3, арк. 51].

Виходячи з вищезгаданого, начальник Головного управління кадрів ЗСУ, одним із заходів вирішення проблеми пропонував переглянути норми грошового забезпечення курсантів (слухачів) військових навчальних закладів України, тому що в Росії курсанти отримували грошове забезпечення в 2,5 рази вище [3, арк. 51].

Відповідно до Постанови КМУ від 15 червня 1994 р. № 414 та Наказу Міністра оборони України від 6 березня 1995 р. № 50 була введена в дію "Інструкція про розміри і порядок виплати надбавки військовослужбовцям і працівникам ЗСУ у зв'язку з роботою, яка передбачала доступ до державної таємниці". За своєю суттю ця надбавка була частково компенсаційною, адже таким чином вона покривала можливі моральні збитки від обмежень, що накладала робота з таємними документами. Наприклад, 18 квітня 1996 р. був виданий наказ начальника Головного військово-медичного управління Генерального штабу ЗСУ "Про виплату надбавки начальникам військово-медичних частин та закладів центрального підпорядкування". В ньому говорилося: "Виплачувати з 26 березня 1996 р. надбавку до посадового окладу у зв'язку з роботою, яка передбачає доступ до особливої важливості, цілком таємних та таємних відомостей... у розмірі 20%, 15% та 10% відповідно [5, арк. 17].

Також з 1994 року дозволялось преміювання військовослужбовців залежно від власного грошового фонду на розсуд командира частини. Але прикріплення величин посадових окладів до змін мінімальної заробітної плати, у зв'язку з наявною гіперінфляцією та швидким знеціненням грошової одиниці, не дало бажаних позитивних змін щодо суттєвого підвищення фінансового забезпечення військовослужбовців. Для прикладу, на початку 1994 року капітан армії ФРН отримував приблизно 2940 доларів, капітан армії США – до 3500 доларів, російський капітан – 140-150 доларів, капітан Війська польського – біля 450 доларів, капітан ЗСУ – 30-32 долари [26, с. 2].

З метою посилення соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей відповідно до наказу Міністра оборони України від 28 липня 1995 р. № 184 "Про надбавки до грошового забезпечення військовослужбовців ЗСУ" та Указу Президента України від 14 липня 1995 р. з 1 липня 1995 р. вводились щомісячні надбавки офіцерському складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям, які проходили військову службу за контрактом, та військовослужбовцям-жінкам у розмірі 40% від окладів грошового утримання та за особливі умови служби, виконання особливо важливих завдань або значного обсягу робіт – до 50% від окладів грошового утримання. Командирам військових частин, керівникам установ та організацій надавалося право преміювати військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової служби) відповідно до їх особистого вкладу в загальні результати роботи в межах фонду преміювання, створеного в розмірі чотиримісячного фонду грошового забезпечення, без обмеження індивідуальних премій максимальними розмірами [6, арк. 46].

Додатково, згідно з цим наказом військовослужбовцям (окрім військовослужбовців строкової служби) ви-

плачувалася матеріальна допомога у разі вибуття їх у чергові відпустки в розмірі двох окладів грошового утримання [6, арк. 47].

Свідченням втілення цього наказу у життя було введення начальником Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України (далі – ГУВР МОУ) військовослужбовцям ГУВР МОУ з 1 липня 1996 р. надбавок за особливі умови служби, виконання особливо важливих завдань або значного обсягу робіт у розмірі 50% до окладів грошового утримання [7, арк. 2-5].

Також з 1 січня 1996 р. встановлювалися премії у відсотках від місячного грошового забезпечення, що виплачувалися щомісячно військовослужбовцям ГУВР МОУ відповідно до їх особистого вкладу в загальні результати роботи, в межах фонду преміювання, створеного у розмірі чотиримісячного фонду грошового забезпечення, без обмежень індивідуальних премій максимальними розмірами:

1. Першому заступнику начальника ГУВР полковнику ... – 33,3%; [7, арк. 8-9].

...Ст. офіцеру відділу психологічних протидій управління оперативно-інформаційного забезпечення ГУВР МОУ підполковнику ... – 33,3%... [7, арк. 12].

На жаль, були прикрі випадки, коли командири військових частин, керівники установ та організацій використовували своє службове становище для визначення розміру премії тому чи іншому військовослужбовцю. Зокрема, в результаті проведеної перевірки Головною контрольно-ревізійною інспекцією Міністерства оборони України були виявлені непоодинокі порушення чинного законодавства в діяльності посадових осіб Київського інституту Військово-Повітряних Сил. При вирішенні питань щодо преміювання офіцерів та прапорщиків порушувалися норми соціальної справедливості, не завжди враховувалися реальний стан справ та результати службової діяльності. Керівний склад інституту щомісячно отримував премії у розмірі 100-300% від загальної суми грошового забезпечення, що у середньому складало 40-50 млн. крб. У той же час більшість військовослужбовців отримували її у розмірі 10-33% або не отримували взагалі. Одночасно мали місце випадки незаконного позбавлення військовослужбовців надбавки за особливі умови служби у повному обсязі. За порушення чинного законодавства начальника інституту було усунуто з посади та зараховано у розпорядження Міністерства оборони України [8, арк. 150-151].

Погіршення економічної ситуації в державі у другій половині 1990-х р. болюче позначилося на стані справ у першу чергу в бюджетній сфері. ЗСУ не були винятком. Повністю залежні від державного бюджету, захисники Вітчизни перебували у важкому стані. Була затримка з виплатою грошового забезпечення військовикам, що змушувало їхні сім'ї постійно вирішувати вкрай важливе для себе питання фізичного виживання.

У своєму інтерв'ю кореспонденту газети "Народна армія" начальник Головного фінансово-економічного управління Міністерства оборони України, полковник І. Марко, зазначив: "У 1996 р. ніякого збільшення асигнувань для ЗСУ не було. І це при тому, що відповідною статтею постанови Верховної Ради про введення в дію державного бюджету на 1996 р. було передбачено збільшення асигнувань на утримання армії. Але й цього також не було зроблено. ...ми за 1996 р. недоотримали з державного бюджету 143 млн 700 тис. грн. За 1995 р. заборгованість з грошового забезпечення для військовослужбовців складає більше 72 млн грн." [20, с. 2]. Він також зауважив, що в 1996 р. постійно зростали ціни і тарифи, було підвищено грошове забезпечення військовослужбовців, але при цьому на його виплату не було

виділено жодної копійки. Таким чином, станом на 1 січня 1997 р. загальна сума заборгованості перед ЗСУ, з боку держави, сягнула 437 млн грн, із яких борг перед особовим складом по грошовому забезпеченню і заробітній платі становив 172 млн грн [20, с. 2].

Крім того, наказом Міністра оборони України від 16 грудня 1998 р. № 457 був зменшений діапазон премії військовослужбовцям ЗСУ до 33,3%. Отже, розміри грошового утримання не дозволяли офіцерам прогодувати сім'ї і змушували їх шукати підробітки. Але, відповідно до законодавства України, військовослужбовці не мають права суміщати військову службу з роботою на підприємствах, у закладах і організаціях, за винятком наукової, викладацької та творчої діяльності, якщо вона не заважає виконанню обов'язків військової служби. Таким чином, військовослужбовців позбавлялися можливості поліпшувати своє матеріальне становище. Відповідно до статистичних даних, у 1999 р. понад 80% офіцерів оцінювали матеріальний рівень своєї сім'ї як нижчий від середнього та низький, 54% за останні 3-4 роки не придбали жодного предмета довготривалого користування (телевізор, меблі, холодильник тощо).

На переконання І. Марка, одним із важливих факторів матеріального забезпечення військовослужбовців є грошове забезпечення. Він наголосив, що у сімейному бюджеті військовослужбовця, як правило, переважає грошове забезпечення голови сім'ї, яке складає 70-100% спільного доходу [19, с. 12]. В окремих військових містечках не мали роботи дружини 52% офіцерів. Загалом не могли знайти роботу 35% дружин офіцерів [24, с. 75].

За даними Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова у 1999 р. близько 57% офіцерів і прапорщиків вважали, що їх настрої близький до апатії або депресії. Серед причин – матеріальне становище (39%), стан справ у ЗСУ (38%) і ставлення суспільства до армії – 36%. Головною первопричиною негативних оцінок стану справ у Збройних силах військові називали свою соціальну незахищеність (45%), втрату моральних цінностей військової служби (25%), помилки вищого військового керівництва (23%). Задоволеність своєю військовою діяльністю відчували лише 20% офіцерів, натомість 60% опитаних не бачили перспектив на військовій службі; 66% – не вірили у можливість позитивних змін у найближчі 2-3 роки, 66% військових не хотіли, щоб їх діти також стали професійними військовими [16, с. 10-11].

Згідно з Указом Президента України від 29 січня 1999 р. № 98/99 з 1 липня 1999 року були підвищені оклади військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової служби) за військовими званнями в середньому у 2 рази в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України на 1999 рік на грошове утримання.

Указом Президента України від 29 березня 2002 р. № 308 були внесені зміни до Указу Президента України від 23 лютого 2002 р. № 173 "Про посилення соціального захисту військовослужбовців та осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ", відповідно до якого вводилась щомісячна 100% надбавка, яка повинна виплачуватися: військовослужбовцям Військово-Морських Сил – з 1 липня 2002 року у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України на утримання Міністерства оборони України, іншим військовослужбовцям – з 1 січня 2003 року [9, арк. 42].

З 1 травня 2003 р. була введена надбавка за безперервну службу від 3 до 20%. Таким чином, розміри грошового забезпечення військовослужбовців у порівнянні з 2002 р. збільшилися на 60-80%. Динаміка кількісних показників грошового забезпечення свідчить, що протягом 2003 року воно збільшилося. Так, якщо у квітні

2002 р. середній рівень грошового утримання військовослужбовців становив 560 грн., то у лютому 2003 р. – 880 грн. [25, с. 12].

Проте цей рівень грошового забезпечення не повною мірою компенсував навантаження військової служби та вартість життя, не гарантував військовослужбовцям відтворення їхніх фізичних затрат та належного утримання сімей, особливо тим, які не мали права на щомісячну надбавку за безперервну службу та високі результати у службовій діяльності (це, як правило, військовослужбовці, які проходили військову службу за контрактом).

Були прикрі випадки, коли командири військових частин та установ на місцях необґрунтовано порушували порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям ЗСУ. Про такі порушення, зокрема, свідчить розпорядження начальника Головного військово-медичного управління Міністерства оборони України – начальника медичної служби ЗСУ генерал-лейтенанта В. Білого від 11 жовтня 2002 р. про те, що командири деяких військових частин за власним розсудом позбавляють військовослужбовців премій за їх особистий внесок у загальні результати служби (33,3% на місяць), внаслідок чого місячне грошове утримання військовослужбовців за контрактом зменшується на 60-80 грн. [10, арк. 39].

Як наслідок, недостатнє грошове забезпечення, у першу чергу, негативним чином відбивалося на матеріальному становищі військовослужбовців та членів їх сімей. Все це призводило до збільшення кількості військовослужбовців за контрактом, які розривали контракт достроково, або звільнялися у запас після закінчення дії першого контракту, не продовжуючи його на другий термін [10, арк. 39]. Для усунення вказаних недоліків пропонувалося вжити відповідні заходи щодо створення належних умов для проходження військової служби цієї категорією військовослужбовців.

Постановою КМУ від 12 березня 2003 р. № 322 затверджено "Основні напрями посилення соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей на період до 2010 року". Відповідно до них пріоритетом державної політики є збільшення грошового забезпечення військовослужбовців. Основними напрямками державної політики щодо збільшення грошового забезпечення військовослужбовців повинні стати: упорядкування грошового утримання з метою посилення мотивації до військової служби та об'єктивна оцінка виконання службового обов'язку різними категоріями військовослужбовців; розроблення і запровадження диференційованої системи грошового забезпечення залежно від рівня професійної підготовки військовослужбовців; збільшення розмірів надбавки до окладів грошового забезпечення за віслю років [11, арк. 16]. Отже, для комплексування ЗСУ кваліфікованим особовим складом та досягнення високих результатів у службовій діяльності необхідно стимулювати військовослужбовців відповідним розміром грошового забезпечення, яке б дозволило утримувати сім'ю на гідному матеріальному рівні.

З метою підвищення авторитету Національної академії оборони України, престижу військової служби, посилення соціального захисту військовослужбовців з 1 листопада 2003 р. посадові оклади військовослужбовців постійного складу академії були збільшені на 15%, що дозволило підвищити розміри їх щомісячного грошового забезпечення в середньому на 45-140 грн. [12, арк. 108].

Військова служба по своїй суті передбачає підвищену фізичну й емоційну напругу та небезпеку для здоров'я і навіть життя. Деякі військовослужбовці ЗСУ проходили службу в умовах підвищеної напруженості та небезпеки. Для них була передбачена надбавка за особливим умовам служби, пов'язаним з ризиком для життя. На-

приклад, надбавка за безперервний стаж на шифрувальній роботі виплачувалася військовослужбовцям і прапорщикам ЗСУ щомісячно залежно від посадового окладу (тарифної ставки) у таких розмірах: від 1 до 3 років – 10%; від 3 до 5 років – 15%; понад 5 років – 20% [13, арк. 88]. Офіцерам ЗСУ, які виконували обов'язки щодо спостереження за розукомплектуванням і знищенням ядерних боєприпасів, що були вивезені з території України, з метою своєчасного і повного грошового забезпечення, виплачувалася надбавка за особливі умови служби в розмірі 30% від посадового окладу [13, арк. 91]. Відповідно до Постанови КМУ від 7 листопада 2007 року № 1294 "Про упорядкування структури та умов грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу" [23] та наказу Міністра оборони України від 11 червня 2008 р. № 260 "Про затвердження Інструкції про порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям ЗСУ" [22] підвищувалися посадові оклади військовослужбовців і упорядковувалася структура та умови їх грошового забезпечення в залежності від умов служби. Військовослужбовцям, які проходили службу в екіпажах танків та іншої броньованої техніки, десантно-штурмових з'єднаннях і частинах, розвідувальних десантних підрозділах Сухопутних військ, розвідувальних десантних (спеціального призначення) частинах і підрозділах ВМС, у пошуково-рятувальній і парашутно-десантній службах авіації та військовослужбовцям, що обіймали посади льотного складу і здійснювали польоти за планами бойової (навчально-льотної) підготовки у складі екіпажів літаків, вертольотів (повітряних пунктів управління, літаючих лабораторій), льотно-випробувального складу, що входили до екіпажів літальних апаратів і виконували польоти за методикою льотних випробувань, передбачалася виплата надбавки за особливі умови служби від 15 до 45% [22].

Були скасовані неефективні щомісячні надбавки, доплати та підвищення, які встановлювались для військовослужбовців у межах наявних і, як правило, недостатніх фінансових ресурсів. Їх призначення часто мало суб'єктивний характер, що спричиняло значну диференціацію в розмірах грошового забезпечення між різними категоріями військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу.

За умовами нарахування грошового забезпечення, що діяли до 1 січня 2008 року, розмір посадового окладу становив лише 10-15% від загальної суми грошового забезпечення (посадовий оклад командира взводу в середньому становив 135-145 грн, командира полку – 170-185 грн). А зі зміною структури та умов грошового забезпечення з 1 січня 2008 року було значно підвищено посадові оклади, що збільшило їх питому вагу в грошовому забезпеченні від 50 до 60% [17, с. 30] (посадовий оклад командира взводу встановлювався в розмірі 750-850 грн, а командира полку 1050-1150 грн) [23]. Це було останнє підвищення посадових окладів. Не дивлячись на це, у досліджуваній період рівень грошового забезпечення військовослужбовців не дозволяв повною мірою задовольнити їх потреби та компенсувати їм навантаження, пов'язані з військовою службою. Військовослужбовці очікували реальних результатів та не погоджувалися з тим, що в умовах постійного зростання цін їх фактичний дохід зменшувався.

Наказом Міністра оборони України від 5 листопада 2010 р. № 576 "Про внесення змін до наказу Міністра оборони України від 22 липня 2010 р. № 380" було збільшено мінімальний розмір преміювання військовослужбовців ЗСУ до 55 (70)% посадового окладу з 1 листопада 2010 р., наказом Міністра оборони України від

28 січня 2011 року № 50 "Про бюджетну політику Міністерства оборони України на 2011 рік" продовжено нарахування та виплату премії в розмірі 55 (70)% посадового окладу військовослужбовцям ЗСУ.

З 1 червня 2011 р. Міністром оборони з метою посилення соціального захисту військовослужбовців та підвищення престижу ЗСУ було прийнято рішення про підвищення грошового забезпечення шляхом збільшення розмірів щомісячних премій: особам рядового сержантського та старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом – з 70 до 125% посадового окладу, особам офіцерського складу – з 55 до 90% посадового окладу [14, с. 47].

У результаті такого підвищення грошове забезпечення осіб рядового, сержантського та старшинського складу військової служби за контрактом збільшилося на 19-24%, офіцерського складу – на 11-14%. Наприклад, командир батальйону (майор, 14 років вислуги) на кінець 2010 р. отримував 3049 грн, а у 2011 р. – 3425 грн, командир роти (капітан, 10 років вислуги) у 2010 р. – 2827 грн, а у 2011 р. – 3185 грн щомісячно [14, с. 47].

Проте, рівень грошового забезпечення військовослужбовців за контрактом у порівнянні із середньою заробітною платою по регіонах України і надалі залишався низьким.

Приміром, місячне грошове забезпечення контрактника першого року служби з 1 червня 2011 р. становило 1463 грн, що майже вдвічі менше від середньої заробітної плати в Україні. Така зарплата не сприяла ефективному залученню громадян до Збройних Сил та комплектуванню їх військовослужбовцями за контрактом.

Водночас підняття рівня грошового забезпечення військовослужбовців Збройних Сил перевищувало темпи зростання середньої заробітної плати в Україні. Однак, грошове забезпечення українських військовослужбовців у порівнянні з російськими військовими мало разючий контраст. Зокрема, заступник командира батальйону (майор) російської армії станом на 2011 рік отримував 18 тис. крб., що приблизно дорівнювало 4,5 тис. грн, а з січня 2012 р. – 55600 руб. (13900 грн), командир роти (капітан) – у 2011 р. – 16 тис. руб. (4 тис. грн), а з січня 2012 р. вже 52000 руб. (13 тис. грн). Отже, ми бачимо відчутну різницю у зарплаті українських військовослужбовців і російських, що безумовно впливало на їх морально-психологічний стан і на боєготовність ЗСУ в подальшому.

Підсумовуюче вище викладене, можна зробити висновки, що сьогодні постає гостра необхідність у гідному грошовому забезпеченні військовослужбовців ЗСУ, від якого залежить не лише матеріальний достаток їхніх сімей, а й рівень виконання професійних обов'язків військовослужбовцем, боєздатність держави в цілому, а отже – безпека її громадян.

Протягом останніх років спостерігалася тенденція щодо підвищення розмірів щомісячних премій та доплат військовослужбовців, але посадові оклади залишилися на рівні 2008 року, а оклади за військовим званням на рівні 1999 року. Це все тільки зменшувало конкурентоспроможність на ринку праці та рівень соціального захисту військовослужбовців ЗСУ та членів їх сімей, тому що премії та доплати виплачувалися тільки за наявності коштів і в будь-який момент могли бути скасовані.

За сучасних умов розвитку ЗСУ постають питання удосконалення не тільки нормативної бази, а й системи нарахування та виплати грошового забезпечення військовослужбовців. Головною проблемою структури грошового забезпечення є те, що заробітна плата військовослужбовців складається з окладів грошового утримання, які мають сталий характер та значного відсотка

додаткових видів різних грошових виплат. Але все має бути навпаки, інакше грошове забезпечення припиняє виконання своєї стимулюючої функції.

Гідне грошове забезпечення дозволяє посилити матеріальну зацікавленість в досягненні високих показників у бойовій та професійній підготовці, а недооцінка достатнього рівня грошового забезпечення військовослужбовців веде до зниження ефективності виконання основної функції ЗСУ – підтримання безпеки держави в цілому.

Список використаних джерел

1. Галузевий державний архів Міністерства оборони України, м. Київ, ф. 3697, оп. 19839, спр. 3, 267 арк.
2. Там само, ф. 3697, оп. 19839, спр. 32, 250 арк.
3. Там само, ф. 3697, оп. 34920, спр. 45, 464 арк.
4. Там само, ф. 3697, оп. 34920, спр. 46, 352 арк.
5. Там само, ф. 4366, оп. 53227, спр. 4, 61 арк.
6. Там само, ф. 3697, оп. 25284, спр. 25, 266 арк.
7. Там само, ф. 3792, оп. 56299, спр. 1, 71 арк.
8. Там само, ф. 3697, оп. 27089, спр. 20, 204 арк.
9. Там само, ф. 3697, оп. 45090, спр. 69, 273 арк.
10. Там само, ф. 4366, оп. 53227, спр. 30, 78 арк.
11. Там само, ф. 3697, оп. 48179, спр. 5, 250 арк.
12. Там само, ф. 3697, оп. 48524, спр. 5, 250 арк.
13. Там само, ф. 3697, оп. 46011, спр. 16, 242 арк.
14. Біла книга – 2011. Збройні Сили України / [О. Затайко, О. Клубань, І. Кушнір, В. Омельяничук та ін.; гол. ред. Г. В. Можаровський]. – К.: Міністерство оборони України, 2012. – 84 с.
15. Аналіз динаміки структури грошового забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України / [О. Г. Водичи, О. М. Семененко, М. В. Абрамова, Р. В. Бойко, А. Д. Бердочник] // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил. – 2013. – Вип. 2 (35). – С. 11-15.
16. Воєнна реформа в Україні: старт чи черговий фальстарт? // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 1 – С. 2-39.
17. Пропозиції щодо удосконалення структури грошового забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України / [Ю. Б. Добровольський, О. М. Семененко, М. В. Абрамова, Р. В. Бойко, О. І. Кремешний] // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил. – 2013. – Вип. 3 (36). – С. 29-34.
18. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей: Закон України від 18.09.1997 № 533/97-ВР (із зм. і доп.) // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 45. – Ст. 288.
19. Марко І. Грошове забезпечення: реальність і перспективи / І. Марко // Військо України. – 2003. – № 9-10. – С. 12-13.
20. "Фінанси буде виплачено": [інтерв'ю з начальником Головного фінансово-економічного управління МОУ полковником І. Марком / бесіду вів В. Дмитрієв] // Народна армія. – 1997. – 18 квітня. – С. 1-2.
21. Про вдосконалення грошового забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.06.1992 р. № 332 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/332-92-%D0%BF> – Назва з екрану. – Дата звернення: 10.04.2016.
22. Про затвердження Інструкції про порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України: Наказ Міністра оборони України від 11.06.2008 р. № 260 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0638-08> – Назва з екрану. – Дата звернення: 10.04.2016.
23. Про упорядкування структури та умов грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.11.2007 року № 1294 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1294-2007-%D0%BF/ed20071107> – Назва з екрану. – Дата звернення: 12.04.2016.
24. Разумцев О. У воєнну загрозу армія не вірить / О. Разумцев // Міжнародна безпека. – 1999. – № 1. – С. 75.
25. Сасько О. Соціальний захист: здобутки, проблеми, перспективи / О. Сасько // Військо України. – 2003. – № 7-8. – С. 12-13.
26. Фомин А. Армейские финансы поют мрачные романсы / А. Фомин // Комсомольская правда. – 1994. – 15 марта. – С. 2.
27. Чимішенко С.М. Додаткові види грошового забезпечення військовослужбовців: Навчальний посібник / С. М. Чимішенко. – Вид. 2-ге. – К.: ФОП Бреза А. Є., 2013. – 111 с.

References

1. Haluzevyyi derzhavnyi arkhiv Ministerstva oborony Ukrainy, m. Kyiv, fond 3697, opis 19839, sprava 3, 267 arkushiv.
2. Ibid, fond 3697, opis 19839, sprava 32, 250 arkushiv.
3. Ibid, fond 3697, opis 34920, sprava 45, 464 arkusha.
4. Ibid, fond 3697, opis 34920, sprava 46, 352 arkusha.
5. Ibid, fond 4366, opis 53227, sprava 4, 61 arkush.
6. Ibid, fond 3697, opis 25284, sprava 25, 266 arkushiv.
7. Ibid, fond 3792, opis 56299, sprava 1, 71 arkush.
8. Ibid, fond 3697, opis 27089, sprava 20, 204 arkusha.
9. Ibid, fond 3697, opis 45090, sprava 69, 273 arkusha.
10. Ibid, fond 4366, opis 53227, sprava 30, 78 arkushiv.
11. Ibid, fond 3697, opis 48179, sprava 5, 250 arkushiv.

12. Ibid, fond 3697, opis 48524, sprava 5, 250 arkushiv.
 13. Ibid, fond 3697, opis 46011, sprava 16, 242 arkusha.
 14. ZATYNYAYKO, O. et al. (2012) *Bila knyga – 2011. Zbroini syly Ukrainy*. Kyiv: Ministerstvo oborony Ukrainy.
 15. VODCHYTS, O. H., SEMENENKO, O. M., ABRAMOVA, M. V., BOIKO, R. V., BERDOCHNYK, A. D. (2013) Analiz dynamiky struktury hroshovoho zabezpechennia viiskovosluzhbovtziv Zbroynykh Syl Ukrainy. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho universytetu Povitrianykh Syl*. 2 (35), p. 11-15.
 16. Voienna reforma v Ukraini: start chy cherhoviy falstart? (2000). *Natsionalna bezpeka i oborona*. 1, p. 2-39.
 17. DOBROVOLSKYI, Yu. B., SEMENENKO, O. M., ABRAMOVA, M. V., BOIKO, R. V., KREMESHNYI, O. I. (2013) Propozytsii shchodo udoskonalennia struktury hroshovoho zabezpechennia viiskovosluzhbovtziv Zbroynykh Syl Ukrainy. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho universytetu Povitrianykh Syl*. 3 (36), p. 29-34.
 18. Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv I chleniv ikh simei: Zakon Ukrainy, № 533/97-VR [1997]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 45, 288.
 19. MARKO, I. (2003) Hroshove zabezpechennia: realnist i perspektyvy. *Viisko Ukrainy*. 9-10, p. 12-13.
 20. "Finansy bude vyplacheno": [interview z nachalnym Holovnoho finansovo-ekonomichnoho upravlinnia MOU polkovnykom I. Markom. Interviewed by V. Dmitriev]. (1997). *Narodna armia*, 18 April, p. 1-2.

21. Pro vdoskonalennia hroshovoho zabezpechennia viiskovosluzhbovtziv Zbroynykh Syl Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, № 332 [1992]. Available from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/332-92-%D0%BF> [Accessed: 10 April 2016].
 22. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vyplaty hroshovoho zabezpechennia viiskovosluzhbovtziv Zbroynykh Syl Ukrainy: Nakaz Ministra oborony Ukrainy, № 260 [2008]. Available from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0638-08> [Accessed: 10 April 2016].
 23. Pro uporiadkuvannia struktury ta umov hroshovoho zabezpechennia viiskovosluzhbovtziv, osib riadovoho i nachalnytskoho skladu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, № 1294 [2007]. Available from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1294-2007-%D0%BF/ed20071107> [Accessed: 12 April 2016].
 24. RAZUMTSEV, O. (1999) U voiennu zahrozu armia ne viryt. *Mizhnarodna bezpeka*. 1, p. 75.
 25. SASKO, O. (2003) Sotsialnyi zakhyst: zdobutky, problemy, perspektyvy. *Viisko Ukrainy*. 7-8, p. 12-13.
 26. FOMIN, A. (1994) Armeyskie finansy poiut mrachnye romansy. *Komsomolskaia pravda*, 15 March, p. 2.
 27. CHIMYSHENKO, S. M. (2013) Dodatkovy vydy hroshovoho zabezpechennia viiskovosluzhbovtziv: Navchalnyi posibnyk. Kyiv: FOP Breza A. E.

Надійшла до редколегії 06.06.16

I. Avtushenko, Ph.D. in History, Associate Professor
 National Transport University, Kyiv, Ukraine

THE FINANCIAL SECURITY OF SERVICEMEN OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE (1991 – 2011): HISTORICAL ASPECT

The financial security is the main component of material support of servicemen of the Armed Forces of Ukraine which is analyzed in the article. Financial security of servicemen during the 1991-2011 gradually increased, but it was exactly in several times less comparing with the salaries of servicemen of foreign countries, including the Russian Federation, and less than the average salaries in the country. All this adversely affected the moral and psychological condition of servicemen and their families. The main disadvantage of increased salaries for servicemen, was the introduction of a large number of different kinds of bonuses, allowances and premium. The salary increments were not of a permanent nature, and premium could be canceled by commanders.

The salary was paid not always on time. In 1997 the debt on salaries reached several months. The situation gradually was changing for the better. The premium began be a permanent nature, but its size varies. In 2008 significantly are increased post salary, inefficient the monthly allowances and additional remuneration were eliminated, which have been established within their servicemen and usually insufficient financial resources. This contributed to an increase salaries in general. But, unfortunately, this increase was the last.

Keywords: financial security, post salary, premium, salary, servicemen.

УДК 327.8

I. Гавриленко, асп.
 Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ ТА КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ США

Стаття присвячена дослідженню публічної та культурної дипломатії США як специфічного засобу реалізації зовнішньої політики держави. Простежується виникнення та еволюція здійснення цієї діяльності Сполученими Штатами, визначаються специфічні риси. Особлива увага приділяється питанню ефективності публічної та культурної дипломатії США.

Ключові слова: США, публічна дипломатія, культурна дипломатія, м'яка сила.

Протягом ХХ століття з'явилася безпрецедентно велика кількість нових "дипломатій" у формі засобів культурного, інформаційного чи іншого "м'якого" впливу одних держав світу на інші. Такі засоби включають широке поле політик, що отримали назви, зокрема, "публічної" та "культурної" дипломатій. Беручи до уваги зростаюче практичне застосування дій на міжнародній арені, що передбачаються цими поняттями, зростає і практична актуальність їх дослідження. Приклад США є дуже важливим у згаданому контексті, адже у другій половині ХХ ст. дипломатія цієї держави стала однією із найбільш інноваційних та динамічних, приносячи як нові поняття до теорії дипломатії, так і здійснюючи практичну діяльність за напрямками, які ще навіть не усвідомлювалися іншими державами.

Тому завданнями дослідження є окреслення специфіки виникнення публічної та культурної дипломатії США, простеження їх зміни протягом другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст., визначення їх характерних рис, причин ефективності та недоліків.

Говорячи про публічну та культурну дипломатію США, одразу привертають увагу деякі специфічні особ-

ливості розуміння цих термінів у Сполучених Штатах, які одночасно й ускладнюють аналіз такої діяльності зовнішньополітичних органів США. Якщо, наприклад, у Великій Британії чи у Німеччині діяльність у сфері культури виділена як специфічний зовнішньополітичний метод, для здійснення якого створені органи, що лише його використовують і займаються – відповідно, British Council та Goethe Institute, то у Сполучених Штатах не простежується відокремлення "культурної дипломатії" від "публічної". Хоча обидва ці види дипломатичної діяльності у дипломатичній практиці США свідомо не розрізняються, остання є більш широким поняттям, адже включає вплив на громадську думку іншої держави усіма доступними засобами, а тому не всі види публічної дипломатії можуть бути названі культурною дипломатією.

"Публічну дипломатію" можна визначити як комплекс заходів, що здійснюються як центральними, так і закордонними органами зовнішніх зносин держави з метою дослідження ставлення та інформування іноземної громадськості, а також встановлення контактів закордонном, з метою покращення іміджу держави та досягнення національних інтересів [13]. "Культурна ди-

© Гавриленко І., 2016

пломатія" є комплексом цілеспрямованих дій, спрямованих на здійснення обміну ідеями, інформацією, цінностями, традиціями, віруваннями та іншими аспектами культури, з метою сприяння міжкультурному взаєморозумінню [3]. Поняття "культурна дипломатія" є вужчим і використовується для опису програм культури як одна із складових зовнішньої культурної політики держави.

Основною функцією публічної дипломатії, насправді, є лобювання інтересів певної держави закордоном, однак передусім не серед урядів, а серед громадськості інших країн. Із моменту виникнення поняття "публічна дипломатія", а введенням у науку воно було американським дипломатом Е. Галліоном у 1960-их роках у розумінні свідомої активної діяльності з інформування іноземної громадськості щодо дій держави у внутрішній та зовнішній політиці, переважно з метою формування розуміння та, за можливості, сприятливого ставлення, найбільшою мірою воно було пов'язане із практикою Сполучених Штатів Америки [13]. У публічній дипломатії, фактично, беруть участь усі офіційні посадові особи держави: президенти, провідні члени адміністрації, конгресмени, а також громадські діячі, відомі вчені, журналісти тощо. За їх виступами спостерігають мільйони людей у США та в усьому світі. Ще один приклад, близький до публічної дипломатії – започатковані ще президентом Франкліном Делано Рузвельтом звернення по радіо до американського народу кожної суботи, котрі адресувалися фактично не лише громадянам США, а й усьому світу [9, с. 250].

Найбільшою мірою формування публічної та культурної дипломатії Сполучених Штатів Америки пов'язане зі створенням у 1953 році Інформаційного Агентства США, діяльність якого координувалася радником по зв'язкам із громадськістю Державного департаменту США [1]. Станом на 1950-ті рр. Сполучені Штати окреслили основні завдання публічної дипломатії, визначили ключові регіони та цільові аудиторії таких заходів. Так як цей історичний період припав на розпал "Холодної війни", відповідно, уся діяльність Сполучених Штатів скеровувалася на протидію Радянському Союзу та "червоній загрозі".

Одним із найпотужніших інструментів американської культурно-пропагандистської політики стала розгалужена міжнародна мережа радіо- і телемереж на інші (передусім, ворожі) країни, яка контролювалась вищезгаданим агентством. Зокрема, трансляції здійснювались на територію республік Радянського Союзу та країн "Східного блоку" – на Східну Європу працювали радіостанції "Свобода" та "Вільна Європа" з Мюнхена та Відня та менші радіостанції (напр., "Голос вільної Угорщини"). Створена в ході "холодної війни", ця система об'єднувала п'ять американських міжнародних трансляційних установ – Голос Америки (Voice of America), Світову мережу обслуговування телебачення та кіно (WorldNet Television and Film Service), Радіо і ТБ Марті (Radio and TV Marti) – які були частиною міжнародного трансляційного бюро (International Broadcast Bureau), і неприємкові корпорації – Радіо "Вільна Європа" / Радіо "Свобода" (Radio Free Europe/Radio Liberty) та Радіо "Вільна Азія" (Radio Free Asia) [5].

Так звана "кампанія правди" дозволила збільшити кількість незгодних із радянською політикою всередині блоку. Особливо активні зусилля щодо країн Східної Європи здійснювались у напружені моменти 1956 р. в Угорщині та 1968 р. у Чехії, а з послабленням "залізної завіси", у 1980-их цей регіон став пріоритетом публічної дипломатії США [5]. Президент Рональд Рейган брав особисту участь у реорганізації та розвитку цієї важливої сфери зовнішньополітичної діяльності. У 1983 р.

була проголошена перша "Програма демократичної та публічної дипломатії". Спеціальною директивою президент створив групу з координації діяльності усіх відомств та програм публічної дипломатії. Група діяла у складі РНБ, під керівництвом радника президента з національної безпеки, що свідчило про те величезне значення, яке надавав Рейган цій сфері [9, с. 250].

Іншим основним методом публічної дипломатії на той час стали програми обмінів та візитів громадян інших держав (студентів, чиновників, військових тощо) до США, що діяли переважно для країн Західної Європи. Меншою мірою заходи публічної дипломатії поширювались на країни Близького та Середнього Сходу (зокрема, Іран), Індокитаю та Східної Азії (особливо Японію), Латинську Америку.

Цільова аудиторія включала три групи населення: 1) державні службовці, журналісти, редактори ЗМІ; 2) викладачі вузів та вчителі шкіл; 3) студенти. Загалом вони охоплювали дуже широке коло осіб, проте основний акцент США приділяли роботі з молодими професіоналами (особливо у галузях політики і науки) та державними службовцями. Поступово збільшувався відсоток представників державних еліт, що брали участь у обмінах – це дозволяло створити коло осіб, впливових у цільових державах та лояльних до Америки, та, таким чином, забезпечити ці держави від прорадянських режимів. Мабуть, найвідомішою і наймасовішою серед проєктів такого роду є Програма Фулбрайта, початок якої в 1946 році ознаменував цілий етап у "публічній дипломатії США" і громадянському обміні. Згідно з цією програмою США надавали гранти для студентів, аспірантів, викладачів, адміністраторів і професіоналів для навчання і стажування в різних (передусім, американських) установах як для іноземців, так і для своїх громадян. За час існування даного проєкту в ньому взяли участь понад 264 000 чол. (з котрих 96 000 американці і 168 000 іноземці), при чому чимало колишніх учасників з часом стали лауреатами Нобелівської та Пулітцерівської премій, президентами і прем'єр-міністрами своїх країн, найвищими державними чиновниками, послами, професорами, суддями та відомими артистами. Нині програма діє в 140 країнах світу, на які щороку виділяється 4500 грантів (наприклад, в 2003 р. на реалізацію цієї програми Конгрес виділив 122,9 млн дол., до яких інші іноземні уряди додали ще 28 млн дол.). Окрім програми Фулбрайта, з 1978 р. діє програма Хемфрі (обмін держслужбовцями середнього рівня), з 1961 р. – програма міжнародних неофіційних візитів лідерів, програма Маскі, різні програми університетського обміну тощо [6].

За деякими підрахунками, понад 250 відомих державних діячів із 82 країн світу, які обіймали найвищі урядові посади, мають американський диплом про освіту, зокрема Жак Ширак – президент Франції; Абель Пачеко – президент Коста-Ріки; Кофі Аннан – Генеральний секретар ООН (як і його попередник Бутрос Бутрос Галі), Михайло Саакашвілі – президент Грузії; Валдас Адамкус – президент Литви; Нурлан Балгімбієв – прем'єр-міністр Казахстану; Хав'єр Солана – Генеральний секретар НАТО; Романо Проді – прем'єр-міністр Італії; Альберто Фухіморі і Алехандро Толедо – президенти Перу; Глорія Арройо, Корасон Акіно і Фідель Рамос – президенти Філіппін та інші [6].

У роки "холодної війни" США надавали організаційну і фінансову підтримку різноманітним програмам сприяння вивченню англійської мови за кордоном, оскільки знання останньої розглядалось як важлива передумова поширення американського культурного впливу, залучення громадян інших держав до ознайомлення і сприйняття американських цінностей, підвищення ефе-

ктивності культурної і політичної пропаганди. Відповідно, у всьому світі створювалися центри з допомоги вчителю англійської (American House), що надавали навчальні аудіо, відео і друковані матеріали, бібліотеки, велися спеціальні радіо і телетрансляції.

Окрім освітніх програм, зовнішня "культурна" політика охоплювала й інші сфери. Державний департамент координував і спонсорував гастролі відомих музикантів за кордоном, які виступали як представники великої держави і її культури (наприклад, Луї Армстронг був відомий як "посол Джазу"), влаштовував виставки американського мистецтва, поширював журнали і книги з позитивною інформацією про Америку. В 1964 р. була започаткована програма "Мистецтво в програмах посольств", до якої залучили близько 180 американських резиденцій (посольств і консульств) по всьому світу. Фактично було створено глобальний музейно-виставковий центр, в якому демонструвалися роботи з колекцій американських галерей, музеїв, корпорацій та приватних осіб [6].

Активна діяльність та велика впливовість Інформаційного Агентства Сполучених Штатів дозволяє, на нашу думку, вже тоді виділити публічну та культурну дипломатію як окремий інструмент зовнішньої політики США, однак сучасний етап розвитку публічної дипломатії в США починається у 1999 році, коли незалежне протягом 1953 – 1999 рр. Інформаційне Агентство було ліквідоване, а його функції перебрав на себе Заступник державного секретаря з публічної дипломатії та громадських справ, що свідчить про ще більше визнання важливості цього напрямку [11]. Це здійснювалось у рамках масштабної реорганізації зовнішньополітичних відомств. У Державному департаменті вперше був заснований відділ публічної дипломатії та публічної політики, до складу якого перевели бюро освітніх і культурних обмінів та бюро міжнародних інформаційних програм. У відповідності до цієї реорганізації створили самостійну структуру, до складу якої увійшли вищезгадані радіо- та телеканали [9, с. 250].

Згідно з інформацією, що подається Державним департаментом США, Заступник державного секретаря забезпечує здійснення публічної дипломатії, що включає у себе комунікацію зі світовою громадськістю, культурні програми, академічні гранти, освітні обміни та ідеологічну боротьбу зі світовим тероризмом. Заступник державного секретаря очолює 3 бюро у складі Державного департаменту – з освітніх та культурних зв'язків, зв'язків із громадськістю та міжнародних інформаційних програм, крім того, окремий відділ політики, планування та ресурсів та дорадчу комісію з публічної дипломатії, а також бере участь у розробці зовнішньої політики [12].

Важлива частина функцій, що раніше виконувалися посольствами та іншими органами, наприклад підтримка веб-сайтів посольств та наповнення їх змістом, публікація друкованих видань для країн перебування їх мовою (більше 40-50 видань на рік у більш ніж 140 країнах) тощо, нині покладено на апарат заступника державного секретаря. Іншими методами є також різноманітні програми обміну, при чому як для відвідування іноземцями Сполучених Штатів, так і для візитів американських спеціалістів закордон – щорічно більше ніж 1300 американських експертів з різних питань проводять лекції за кордоном за рахунок та за підтримки Державного департаменту [12].

Працівники апарату заступника державного секретаря з публічної дипломатії, які займаються цими програмами, є професійними дипломатами: вони працюють більш ніж у 20 американських посольствах закордоном, виключно з метою інформування місцевої громадськості про такі програми обміну [12]. Крім того, ці

структури здійснюють нагляд і підтримку автономних урядових структур та неурядових організацій, що є особливо важливим з огляду на негативне ставлення у деяких державах до американської влади. Прикладами таких організацій є USAID, "Корпус миру", Теле-радіо агентство США, Дипломатичний центр США тощо [9, с. 250]. Переліченою є лише незначна частина важливої діяльності заступника державного секретаря з публічної дипломатії та громадських справ та його підлеглих, однак цих прикладів уже достатньо для розуміння важливості ролі публічної дипломатії США.

Однак останнім часом змінюється як характер публічної дипломатії США – вона поступово переходить до мережі Інтернет, так і засоби її здійснення і відповідальні за неї адміністративні одиниці. Підтримувати контакт з аудиторією, яка все більшою мірою "мігрує" до мережі Інтернет, а також використовувати нові комунікаційні інструменти для поширення ключових повідомлень і впливати на основні Інтернет-авторитети – є життєво важливим для американської дипломатії. Соціальні медіа та соцмережі різко змінили основні правила публічної дипломатії. У минулому компетентний дипломат був здатний поширити своє повідомлення серед кількох сотень чи, можливо, тисяч людей, у рідкісному випадку повідомлення через газети, радіо і телебачення досягали сотень тисяч чи мільйонів людей. Зараз Державний департамент ефективно управляє своєю власною глобальною медіа-імперією, що досягає більше восьми мільйонів чоловік, безпосередньо через свої 600 соціальних медіа-платформ.

Один американський дипломат тепер може спілкуватися одразу з мільйонами людей щодня через одну з великих соціальних медіа-платформ Державного департаменту. Це забезпечує Державний департамент потенціалом контактувати без обмежень цензурою з масовою аудиторією за дуже низькими цінами, а також можливістю цю аудиторію слухати. Сегментація аудиторії, що характерна і дуже проста у соціальних мережах, дозволяє направляти різноманітні повідомлення різним групам людей: від критики тероризму до м'якого просування наукової вишкості США. Загалом, у такий спосіб публічна дипломатія все частіше пов'язується із електронною дипломатією, хоча остання не обмежується цим і виконує значно ширше коло функцій.

Вищезначені тенденції дозволяють виділити як позитивні, так і негативні риси у здійсненні публічної дипломатії США. Велика кількість американських та інших експертів наголошує на тому, що після закінчення холодної війни стан справ у публічній дипломатії суттєво погіршився. Наприклад, протягом 1995-2001 рр. фінансування програм обмінів скоротилося на 30%, кількість їх учасників зменшилася з 45 до 29 тис. осіб [8]. Ще більше скоротилося фінансування таких проектів за час перебування при владі Джорджа Буша молодшого, адміністрація якого спиралася здебільшого на "жорстку" силу, і Сполученим Штатам досі не вдалося повністю компенсувати таку негативну тенденцію щодо фінансування. Серед основних проблем зауважують і недостатню кількість персоналу. Наприклад, у 2005 р., близько 15% посад, пов'язаних з публічною дипломатією, були вакантними [7, с. 30]. Зокрема, досить велике посольство США в Україні має у своєму складі Відділ преси, освіти і культури, до якого входять лише три посади: радника з питань преси, освіти та культури; прес-аташе; аташе з питань культури, при чому ця посада була вакантною протягом 2013-2014 рр. [2].

Все ж, найбільшим недоліком сучасної американської "культурної дипломатії" деякі американські дослідники вважають саме відсутність окремого органу, який

займатиметься виключно культурними питаннями. Після входження Інформаційного Агентства США до складу Державного департаменту фактично культурна діяльність здійснюється окремими відділами посольств. І навіть якщо такий відділ очолюється дипломатом високого рангу, наприклад радником, зазвичай на нього покладатимуться й інші безпосередні обов'язки, які часто переважають. Якраз це є причиною того, що деякі американські експерти вважають доцільним для США звернутися до прикладу провідних європейських країн щодо здійснення культурної дипломатії [10].

Серед головних причин успіху публічної дипломатії США можна виділити наступні: по-перше, її метою є не вирішення практичних поточних проблем, скоріше вона є превентивним механізмом – покращуючи ставлення нинішньої молоді інших країн до своєї держави, Державний департамент прагне отримати політичні дивіденди у майбутньому; по-друге, до здійснення програм публічної дипломатії США залучається велика кількість неурядових організацій, які завдяки своїй формальній незалежності від влади мають вищий рівень довіри серед іноземних громадян, їхня діяльність жодною мірою не вважається безпосередньо пов'язаною із зовнішньою політикою Сполучених Штатів [4].

На нашу думку, Україні необхідно використати досвід Сполучених Штатів та посилити інтенсивність заходів публічної дипломатії задля покращення власної репутації на міжнародній арені. Навіть за умов неможливості проведення Міністерством закордонних справ України діяльності, рівноцінної Державному департаменту США, та при недостатності фінансування з державного бюджету, Україна може з такою метою використати власну велику та розгалужену діаспору, систему її заходів, організацій і засобів масової інформації, яка вже є досить авторитетною у світі.

Список використаних джерел

1. Гуменюк Б.І. Сучасна дипломатична служба: Навч. посібник для студ. гуманіт. спец. вищих навч. закл. / Б. І. Гуменюк, О. В. Щерба. – К.: Либідь, 2001. – 254 с.
2. Інформація про діяльність Відділу преси, освіти і культури Посольства Сполучених Штатів Америки в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainian.ustr.gov/uk/public-affairs.html>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 04.02.2016.
3. Луценко А.В. "М'яка сила" в сучасній геополітиці / А. В. Луценко, Г. А. Піскорська – К.: [б.в.], 2011. – 216 с.
4. Манжулина О. Основы эффективности [Електронний ресурс] / О. Манжулина // Стратегия России. – 2006. – № 3. – Режим доступу: http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=showfull&id=1143024584&archive=1143026070&start_from=&ucat=14&. – Назва з екрану. – Дата звернення: 06.02.2016.
5. Матвеев В.М. Дипломатическая служба США / В. М. Матвеев. – М.: Международные отношения, 1987. – 192 с.
6. Розумюк В. Культурно-пропагандистський вимір сучасної зовнішньої політики США / В. Розумюк // Українська національна ідея: реальність та

перспективи розвитку. – Львів: Львівський національний політехнічний інститут, 2006. – Вип. 17. – С. 28-33.

7. Тищенко-Тишковець О.М. Трансформація публічної дипломатії Сполучених Штатів Америки: від легітимізації "жорсткої сили" до побудови діалогу зі світом / О. М. Тищенко-Тишковець // Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Політологія. Соціологія. Право. – 2009. – № 4. – С. 28-32.

8. Филимонов Г. "Мякая сила" культурной дипломатии США / Г. Филимонов – М.: РУДН, 2010. – 212 с.

9. Ширяев Б.А. Внешняя политика США. Принципы, механизмы, методы / Б. А. Ширяев. – 2-е изд. – СПб.: Издательство С.-Петербургского ун-та, 2007. – 442 с.

10. Cull N.J. The Future Of American Cultural Diplomacy [Електронний ресурс] / N. J. Cull. // CDP Blog. – 2009. – 15 January. – Режим доступу: http://uscpublicdiplomacy.org/index.php/news/cdpblog_detail/the_future_of_american_cultural_diplomacy. – Назва з екрану. – Дата звернення: 05.02.2016.

11. America's Dialogue with the World / Ed. W. P. Kiehl. – Washington DC: Public Diplomacy Council, 2006. – 211 p.

12. U.S. Department of State. Diplomacy in Action [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.state.gov>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 29.01.2016.

13. What is Public Diplomacy? [Електронний ресурс] // The USC Center on Public Diplomacy. – Режим доступу: <http://uscpublicdiplomacy.org/page/what-pd>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 04.02.2016.

References

1. GUMENIUK, B.I. (2001) *Suchasna dyplomatychna sluzhba: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv humanitarnykh spetsialnostei vyshchykh navchalnykh zakladiv*. Kyiv: Lybid.
2. Informatsiia pro diialnist Viddilu presy, osvity i kultury Posolstva Spoluchenykh Shtativ Ameriky v Ukraini (n. d.). [Online]. Available from: <http://ukrainian.ustr.gov/uk/public-affairs.html>. [Accessed: 04th February 2016].
3. LUTSENKO, A.V., PISKORSKA H.A. (2011) *"Miaka syl'a" v suchasni geopolitysi*. Kyiv: S.n.
4. MANZHULINA, O. (2006) *Osnovy effektivnosti. Strategii Rossii*, 3 [Online]. Available from: http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=showfull&id=1143024584&archive=1143026070&start_from=&ucat=14&. [Accessed: 06th February 2016].
5. MATVEEV, V.M. (1987) *Diplomaticheskaya sluzhba SSHA*. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniia.
6. ROZUMIUK, V. (2006) *Kulturno-propagandystskii vymir suchasnoi zovnishnoi polityky SSHA. Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektivy rozvytku*. 17, pp. 28-33.
7. TYSHCHENKO-TYSHKOVETS, O.M. (2009) *Transformatsiia publichnoi dyplomatii Spoluchenykh Shtativ Ameriky: vid legetymizatsii "zhorstkoi sily" do pobudovy dialogu zi svitom. Visnyk Natsionalnogo tekhnichnogo universytetu Ukrainy "Kyivskii politekhnichnyi instytut". Politolohiia. Sitsiologiia. Pravo*. 4, pp. 28-32.
8. FILIMONOV, G. (2010) *"Miagkaia sil'a" kulturnoi diplomatii SSHA*. Moscow: Rossiiskii Universitet Druzhby Narodov.
9. SHIRIAEV, B.A. (2007) *Vneshniaia politika SSHA. Printsipy, mekhanizmy, metody*. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Sankt-Peterburgskogo universiteta.
10. CULL, N.J. (2009) *The Future Of American Cultural Diplomacy. CDP Blog*. [Online]. 15th January. Available from: http://uscpublicdiplomacy.org/index.php/news/cdpblog_detail/the_future_of_american_cultural_diplomacy. [Accessed: 05 February 2016].
11. KIEHL, W. ed. (2006) *America's Dialogue with the World*. Washington DC: Public Diplomacy Council.
12. U.S. Department of State. *Diplomacy in Action* (n.d.). [Online]. Available from: <http://www.state.gov>. [Accessed: 29 January 2016].
13. *What is Public Diplomacy?* (n. d.) *The USC Center on Public Diplomacy*. [Online]. Available from: <http://uscpublicdiplomacy.org/page/what-pd>. [Accessed: 04 February 2016].

Надійшла до редколегії 06.06.16

I. Gavrylenko, Ph.D. student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PUBLIC AND CULTURAL DIPLOMACY OF THE UNITED STATES

The paper deals with public and cultural diplomacy of the United States, which are regarded as a specific foreign policy tool. The author traces back the introduction of such practice by the United States and its evolution, and also distinguishes their features. Special attention is being paid to the issue of effectiveness of the U.S. public and cultural diplomacy.

Key words: United States, public diplomacy, cultural diplomacy, soft power.

УДК 94 (477.82-2)

Л. Гентош, канд. іст. наук
Львівський національний університет імені І. Франка, Львів

СТАВЛЕННЯ МИТРОПОЛИТА ГКЦ А. ШЕПТИЦЬКОГО ДО В. ЛИПИНСЬКОГО ТА ГЕТЬМАНСЬКОГО РУХУ В 1920 – 1930-ТІ РОКИ

Діяльність митрополита УГКЦ А. Шептицького в суспільно-політичній площині не є глибоко вивченою, особливо його позиція щодо українського консерватизму. Метою статті є з'ясувати ставлення митрополита А. Шептицького до В. Липинського, до гетьманського руху та до гетьмана П. Скоропадського в міжвоєнні роки. Взаємини А. Шептицького та В. Липинського відзначала повага і довіра, а філософські засади та історіософські погляди В. Липинського мали вплив на погляди митрополита А. Шептицького, який підтримував, у тому числі і фінансово В. Липинського в останні роки його життя. Митрополит став хранителем значної частини інтелектуальної спадщини В. Липинського. Ставлення митрополита до гетьманського руху в значній мірі визначалося його глибокою симпатією до особи В. Липинського.

Ключові слова: Андрей Шептицький, В'ячеслав Липинський, український консерватизм, гетьманський рух, гетьман П. Скоропадський.

Протягом десятиліть перебування на престолі галицьких митрополитів (1901 – 1944) Андрей граф Шептицький активно цікавився українським суспільно-політичним життям, діяльністю українських політичних партій, груп і течій.

Завданням цієї статті є висвітлити взаємини митрополита Шептицького та В. Липинського. Для розуміння ставлення Шептицького до особи В. Липинського важливим є з'ясувати контакти митрополита з чільними представниками гетьманського руху.

Зацікавлення митрополита Греко-католицької церкви в ділянці політичної теорії загалом тяжіли до різних течій консерватизму. Консервативна ідея та консервативні політичні кола викликали його інтерес та бажання до співпраці. На галицькому ґрунті консервативна ідея розвинулася в парі зі скрайнім релігійним традиціоналізмом і була здомінована О. Назаруком, єпископом Г. Хомишиним та С. Томашівським. З огляду на таке релігійне забарвлення галицький консерватизм відштовхував Шептицького: ці середовища були критично налаштовані до нього, а він, у свою чергу, не бажав з ними ближчих контактів. Однак, митрополитові симпатії до консерватизму знайшли вираження в його порозумінні та в деякій співпраці з представниками українського консерватизму з-поза Галичини. В першу чергу великий інтерес у цьому контексті становлять відносини митрополита з визначним українським мислителем, істориком, політичним діячем В'ячеславом Липинським.

Митрополит та В'ячеслав Липинський особисто заізналися, ймовірно, в 1908 – 1909 рр., коли Липинський досить довгий час перебував у Кракові [12, с. 458-459]. Вони листувалися і підтримували контакти з цього часу. В архіві митрополита збереглися листи Липинського. Їх відносини стали більш близькими в останні роки життя Липинського. У міжвоєнний час Липинський та Шептицький декілька разів зустрічалися особисто, окрім того, багато інформації та листи, котрі не довіряли пошті, передавали через графа Адама Монтрезора. На основі збереженого листування можна дійти до висновку про високий рівень взаємної прихильності і довіри. Так, у листі від 4 листопада 1924 р. Липинський ділився з митрополитом своїми думками про монархічний устрій як найбільш доцільну форму української державності, про свої надії, які він покладав на відновлення гетьманства [1, арк. 25-26]. Липинський висловлював свою щирі турботу про здоров'я митрополита, а себе завжди поручав молитвам митрополита, до якого ставився з великою шаную, і в той же час трактував його як друга і однопумця [1, арк. 25-26]. В листах Липинський інформував митрополита про найважливіші події в своєму житті і в гетьманському русі, до популяризації якого він доклав чимало зусиль [1, арк. 27-28].

Восени р. В. Липинський приїхав до Берліна для того, щоб займатися консолідацією гетьманського руху та й чи не в першу чергу – справами Українського Наукового Інституту в Берліні. У листі від 4 січня 1927 р. Липинський ділиться з митрополитом фінансовими проблемами, в яких опинилися гетьманці: "союзники", тобто німецька сторона, профінансувавши створення Українського Наукового Інституту, відмовлялися давати гетьманцям грошову поміч на "політично-організаційну" діяльність [1, арк. 28]. Липинський звернувся до митрополита з проханням допомогти матеріально гетьманській справі. Більш того, він пригадав митрополиту, що той особисто під час їхньої останньої зустрічі влітку 1926 р. говорив про можливість подібного сприяння [1, арк. 28]. Ймовірно, що лист такого змісту відвіз до Львова граф Монтрезор. Він же доправив відповідь від митрополита, котрий погодився допомогти гетьманським організаціям. У повідомленні від 24 лютого 1927 р. В'ячеслав Липинський складає митрополитові "найбільше щирі і уклінну подяку як від всіх нас, Гетьманців, так і від мене особисто" за згоду надати фінансову підтримку в "скрутний час" [1, арк. 30]. Ми не знаємо, в якому розмірі надав митрополит допомогу гетьманським організаціям і яким чином ці кошти були передані/переказані.

Достеменно відомо, що митрополит особисто допомагав В'ячеславу Липинському оплатити лікування та вакації в 1927 р. Дещо раніше митрополит надав щедрі позику Адаму Монтрезору, зятю гетьмана Скоропадського, для придбання житла у Варшаві. Так, влітку 1927 р. митрополит надав безвідсотковий кредит самому В'ячеславу Липинському, здоров'я котрого різко погіршилося. Листом від 22 серпня 1927 р. останній щиро дякував митрополитові і прохав, аби разом із коштами, перерахованими через Земельний банк, йому було надіслано боргове зобов'язання на ім'я його брата [1, арк. 35-37]. Делікатність В'ячеслава Липинського не дозволяла йому просто взяти кошти від митрополита на лікування. Хоча, ймовірно, Шептицький, знаючи фінансові труднощі Липинського, і не розраховував на повернення боргу [1, арк. 49, 59, 63]. Липинський висловився в листі, що тільки завдяки грошам Шептицького, що одинокий прийшов йому на поміч, він зможе рятувати своє здоров'я [1, арк. 35]. В умовах боротьби з важкою формою туберкульозу, В. Липинський переживав хвилі глибокого розчарування, з яким ділився з митрополитом і отримував від останнього слова розради [1, арк. 48].

На початку 1928р. значно погіршилися відносини Липинського з його колишнім близьким співробітником Осипом Назаруком. Митрополит Шептицький теж певним чином був втягнутий у цей конфлікт. Справа в тім, що О. Назарук демонстрував свою прихильність гетьманській ідеї і в той же час вважав себе клерикалом-

західником. Спочатку О. Назарук поділяв дуже прихильне ставлення Липинського до митрополита Шептицького та високу оцінку Липинського особистості та діяльності митрополита [8, с. 93, 96, 101, 112, 149, 210, 213, 277]. Однак, згодом Назарук досить кардинально змінив свої погляди на роботу митрополита, особливо з того моменту, як очолив редакцію "Нової Зорі" (січень 1928 р.) [8, с. 426, 431, 441], фактично став активно критикувати Шептицького і часом у крайній недоброзичливий спосіб.

Насамперед незгоди між Липинським та Назаруком виникли через встановлення тісної співпраці останнього з відомим істориком та політичним діячем Степаном Томашівським. Між Липинським та Томашівським ще раніше виявились непорозуміння, тож Липинський дуже критично ставився до Томашівського [10]. Відносно різко загострились восени 1929 р. У газеті "Діло" В. Липинський опублікував статтю ""Нова Зоря" і ідеологія гетьманців" для того, щоб розмежувати політику редакції газети та позиції свої власні та гетьманського руху. Проф. Томашівський надрукував свою відповідь у формі відкритого листа на сторінках "Нової Зорі", головним редактором котрої був Назарук. Липинського найбільше обурило не критика його поглядів, а закид Томашівського на його адресу, що, він, Липинський "заробляє на ідеї" [1, арк. 54]. Липинський був переконаний, що проф. Томашівський, публічно нападаючи на нього та зневажаючи його, виконує розпорядження польського уряду, що нібито дав йому обіцянки певних кар'єрних вигод. У прикрий спосіб діткнула Липинського постава співзасновника і співредактора "Нової Зорі" о. Т. Галушинського, котрий вповні поділяв позицію Томашівського [1, арк. 54-55]. Липинський просив митрополита поради, що робити в такій ситуації, коли він вважав, що його ім'я було знеславлено. Липинський навіть запитував митрополита, чи є можливість притягнути о. Т. Галушинського як духовну особу до церковного суду [1, арк. 55 зв].

На цей лист митрополит надіслав Липинському розлогу відповідь, чернетка якої збереглася в архіві Шептицького. В листі до Липинського від 28 вересня 1929 р. владика Андрей дякує "високоповажаному і дорогому пану Вячеславу" за вияв довіри і за те, що звернувся до нього у прикру хвилину. Митрополит запевняє В. Липинського, що з ним "вповні годився і солідаризувався", і просить останнього в жоден спосіб не перейматися публікаціями Томашівського, котрі називає "необдуманими і глупими" [2, арк. 40-41]. Предстоятель писав, що не може, на жаль, у жоден спосіб вказувати і перестерігати о. Галушинського, позаяк він як монах ЧСВВ не є в його, митрополита, безпосередньому підпорядкуванні. Шептицький, правда, припускав можливість Липинського апелювати до кардинала Л. Сінчеро, секретаря Конгрегації для східної церкви, зі скарою на активну участь о. Галушинського в редагуванні "Нової Зорі" та в кампанії політичних нападок і переслідувань, організованих цією газетою. При цьому митрополит назвав "Нову Зорю" "письмом псевдокатолицьким". Шептицький у певній мірі заохочував Липинського звернутися з критикою на "Нову зорю" до Римського престолу, вважаючи, що такою оцінкою Липинський віддав би "прислугу нам всім" [2, арк. 40].

Загалом, Шептицький вважав, що закиди "Нової Зорі" не варто сприймати дуже серйозно. Митрополит висловлював турботу про здоров'я Липинського і хвилювання, щоб всі конфліктні перипетії з Томашівським, Галушинським та Назаруком не погіршили фізичний стан Липинського [2, арк. 40]. В цьому ж повідомленні митрополит висловлював жаль, що не зміг особисто відвідати В. Липинського, і обіцяв заїхати до нього найближчим часом на шляху до або з Рима [2, арк. 41].

Фактично, цей лист митрополита засвідчив його дуже приязне ставлення до Липинського та високий рівень довіри останнього до митрополита.

В. Липинський за порадою владики Андрея вирішив написати листа до Риму [1, арк. 58]. Через загострення хвороби він зробив це дещо пізніше, наприкінці листопада 1929 р. [1, арк. 63]. Липинський переслав митрополитові українськомовний текст своєї заяви до секретаря Конгрегації для східної церкви Л. Сінчеро. Евентуально цей текст мали б перекласти італійською у Львові та відіслати до Ватикану. Липинський подав у листі до римського кардинала свою оцінку часопису "Нова Зоря", котрий, на його думку, став виразником "узахіднення" Греко-католицької церкви. Спроби латинізації ГКЦ Липинський вважав небезпечними і небажаними для всієї Католицької церкви. Липинський переконував, що Католицька церква в Україні мала перспективи тільки в "уніоністичній формі греко-католицизму" [1, арк. 109]. Липинський доводив, що "Нова Зоря" відігравала надзвичайно деструктивну роль, поділяючи ГКЦ і підтримуючи авторитет митрополита, котрий був "єдиним авторитетним представником уніоністичних змагань на цілій Українській Землі" [1, арк. 110]. Фактично, цим зверненням Липинський намагався привернути увагу Конгрегації до внутрішніх проблем ГКЦ та показати наслідки активізації боротьби двох течій, латинської та візантійської, всередині цієї церкви. У цьому листі бачимо багато спільного у поглядах Липинського і Шептицького: обидвоє припускали, що латинізація Греко-католицької церкви є небезпечною для її майбутнього та вважали, що поширення Католицької церкви в Україні може бути успішним тільки у формі греко-католицизму.

В останні роки життя В'ячеслава Липинського, митрополит Шептицький став особою, котра розуміла стан його душі, могла розрадити і підтримати в практичний спосіб – листування та особисті зустрічі. У листі від 12 жовтня 1929 р. він висловив своє бажання ще раз "ще при життю" побачитися з владикою [1, арк. 58 зв]. З листування виглядає, що митрополит Шептицький завітав до В. Липинського в перших числах листопада 1929 р., заїхавши на шляху з Рима в Бадег, коло Грацу, де проживав останній. Митрополит сам не дуже добре почувався під час відвідин Бадегу, і В. Липинський просив його дати знати, як він дістався до Львова. Припускаємо, що зустріч була важливою і зворушливою для обох [9, арк. 433, 439]. Під час гостювання митрополит запропонував Липинському придбати його епістолярію з метою подальшого зберігання колекції документів В. Липинського в архіві Національного музею у Львові. Окрім того, Шептицький просив Липинського в разі потреби звертатися до нього за фінансовою допомогою.

В. Липинський написав офіційну бумагу, котрою засвідчив, що митрополит Шептицький придбав у нього листування, починаючи від 1918 р. для подальшого збереження в Національному музеї у Львові та удоступнення його документів для "публічного використання не раніше як через десять літ" після смерті [1, арк. 64]. Фактично митрополит добровільно став хранителем спадщини В. Липинського. В останні місяці життя, коли стан здоров'я В. Липинського різко погіршився, він 16 травня попросив Шептицького придбати за 500 дол. США чернетки своїх незакінчених праць. На отримані гроші Липинський намагався врятувати здоров'я [1, арк. 102]. Митрополит відразу переслав 200 дол. Однак, В'ячеслав Липинський пішов з життя 14 червня 1931 р. Згодом митрополит, погодивши справу з братом покійного [3, арк. 125], отримав право розпоряджатися всіми нотатками, чернетками і незакінченими працями

В. Липинського. З листування секретаря В'ячеслава Казимировича Михайла Савур-Ципріяновича та митрополита Шептицького стає відомо, що колекцію листів Липинського, згідно з розпорядженням митрополита, М. Савур-Ципріянович впорядкував і передав у квітні 1932 р. о. Мирону Горникевичу, пароху церкви св. Варвари у Відні [3, арк. 117-124]. На початку 1933 р. М. Савур-Ципріянович упорядкував і передав о. Горникевичу решту архіву В. Липинського, тобто нотатки, чернетки та незавершені праці В. Липинського не пішли до Наукового товариства ім. Шевченка, як початково було зазначено в заповіті покійного, а перейшли в розпорядження митрополита Шептицького [3, арк. 117-128]. Таким чином, велика частина спадщини В. Липинського опинилася в руках митрополита [11]. Глава УГКЦ взяв на себе завдання збереження архіву Липинського і завдяки його заходам спадщина історика і громадського діяча стала доступною для вивчення й дослідження.

Митрополит утримував приязні відносини з декількома іншими чільними представниками гетьманського табору, а саме Адамом Монтрезором і проф. Дмитром Дорошенком, які були в близьких дружніх взаєминах із В. Липинським. Так само, до цього кола належав Людвиг Седлецький (Сава Крилач), котрому на прохання В. Липинського та А. Монтрезора митрополит знайшов посаду та помешкання у Львові. Л. Седлецький працював в адміністрації архієпархіяльних дібр, а мешкав у будинку на вул. Вороновського, котрий був власністю архієпархії [4, арк. 9, 16, 24].

Адам Монтрезор дуже часто виступав посередником у контактах між митрополитом та В. Липинським. Він передавав листи й повідомлення. Граф Адам Монтрезор, і В. Липинський, і А. Шептицький мали подібне соціальне походження. Монтрезор в 1927 р. одружився з донькою гетьмана Скоропадського Марією й оселився у Варшаві. Йому було важко знайти службу в польській столиці, тож молода родина опинилася в скруті. Граф Адам звернувся до митрополита за фінансовою допомогою й отримав її двічі в розмірі 1000 американських доларів [4, арк. 67-72]. Перебуваючи у Варшаві, він товаришував з о. Й. Кладочним і допомагав останньому в полегодженні офіційних дозволів для душпастирської праці серед українських політичних в'язнів. Так, завдяки зусиллям Монтрезора о. Кладочний отримав згоду на візити до українських в'язнів на Великдень та Зелені свята в 1933 р. [5, арк. 89, 92]. Граф Монтрезор з відданістю ставився до митрополита та підтримував з ним відносини до початку Другої світової війни.

Митрополит Шептицький був особисто знайомий з Дмитром Дорошенком, українським політиком, громадським діячем, істориком. Д. Дорошенко з повагою ставився до владики Андрея, а Шептицький високо цінував його діяльність. Коли виникли проблеми з Українським інститутом в Берліні восени 1929 р., Д. Дорошенко звернувся за допомогою до митрополита. Шептицький одразу написав листа до о. Людвіга Кааса, керівника німецької католицької партії Центр з проханням допомогти українській установі [7, арк. 355, 356, 362].

Питання взаємин митрополита з гетьманським рухом на еміграції та його особисті контакти з гетьманом у 1920-і та 1930-і роки є малодослідженим. Серйозний вплив на відносини Шептицького і Скоропадського мало ставлення останнього до В. Липинського. В'ячеслав Казимирович детально інформував митрополита про причини розходжень та про розрив його відносин зі Скоропадським. У листі до Шептицького від 22 січня 1931 р. Липинський висловився, що "...обтяження нашого руху особою п. Скоропадського" було "великою помилкою" [1, арк. 92-93]. Цікавою є згадка Липинсько-

го, що декілька років тому назад під час їхньої розмови у Відні митрополит Шептицький "на цю помилку" йому вказував [1, арк. 93]. Тобто зі слів Липинського виглядає, що митрополит досить критично оцінював особу та діяльність останнього українського гетьмана.

Контакти між Шептицьким і Скоропадським у міжвоєнний період були дуже спорадичними, переважно листовними. В одному з повідомлень з січня 1934 р. Павло Скоропадський, правда, згадував про їхню останню зустріч у Швейцарії. Ймовірно, це побачення могло відбутися в 1928 або в 1929 роках, під час подорожей Шептицького до Риму [6, арк. 176]. В архіві владики збереглися два листи-привітання від гетьмана Скоропадського з нагоди ювілеїв 25-ліття і 30-ліття перебування на митрополитичому престолі [6, арк. 169, 173]. Обидва листи написані гетьманом у дуже прихильному тоні, Павло Петрович висловив "ширу повагу і признання мудрому духовному проводу" митрополита, а також відзначив митрополитову "велику любов до своєї пастви" [6, арк. 173]. На свій лист-привітання з травня 1926 р. гетьман отримав від предстоятеля відпис, переданий о. Т. Галуцинським. Скоропадський надіслав митрополиту у відповідь лист від 28 червня 1926 р. [6, арк. 170]. З його тексту виглядає, що митрополит написав гетьману листа з виразами пошани, однак, зазначив, що не може мати останнього за постійного кореспондента. Зокрема, Скоропадський пише: "Велика шкода, що обставини стоять на шляху нашому листуванню" [6, арк. 170]. Митрополит мав застереження стосовно зносин зі Скоропадським. Ймовірно підтримка контактів із гетьманом могла викликати незрозуміння серед українського політикуму й загалу, котрий не поділяв гетьманських ідей.

Через декілька років Павло Скоропадський написав до митрополита, коли дізнався про його серйозну хворобу. Він висловив турботу станом здоров'я владики Андрея та написав свій дуже позитивний відгук про працю в Берліні греко-католицького пароха о. П. Вергуна [6, арк. 174]. Павло Петрович підкреслював повагу, якою користувався о. Вергун і серед некаатоликів, наддніпрянських українців [6, арк. 177]. Гетьман також деколи передавав вітання для предстоятеля через свого зятя Адама Монтрезора, котрий бував час до часу у Львові [6, арк. 176].

Маємо підстави твердити, що митрополит досить обережно ставився до особи гетьмана і його діяльності. Публічно Шептицький не маніфестував у жоден спосіб своєї підтримки для гетьмана і гетьманців. Серед прибічників гетьманської ідеї найближчі контакти митрополит мав із друзями В. Липинського, і напевне ця обставина була визначальною в готовності Шептицького прийти на допомогу Українському інституту в Берліні під керівництвом Д. Дорошенка, персонально Л. Седлецькому чи А. Монтрезору.

Глава УГКЦ високо цінував діяльність та інтелектуальний доробок В'ячеслава Липинського, думки історика мали певний вплив на погляди митрополита. Між ними розвинулися дуже приязні стосунки та відносини взаємної довіри та пошани. Владика взяв на себе завдання збереження архіву Липинського, і завдяки його заходам спадщина видатного громадського діяча стала доступною для вивчення і дослідження. Стосовно гетьмана і гетьманського руху митрополит Шептицький займав обережну і зважену позицію, хоча, в разі потреби, і надавав допомогу деяким особам, що входили в гетьманські кола.

Список використаних джерел

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 358, оп. 2, спр. 292.
2. Там само, ф. 358, оп. 2, спр. 35.

3. Там само, ф. 358, оп. 1, спр. 367.
4. Там само, ф. 358, оп. 1, спр. 301.
5. Там само, ф. 358, оп. 1, спр. 271.
6. Там само, ф. 358, оп. 1, спр. 276.
7. Липинський В. Архів / В. Липинський. — Філадельфія: Східно-Європейський Дослідний Інститут ім. В. Липинського, 1973. — Т. 6: Листи Д. Дорошенка до В. Липинського. — XLIV, 452 с.
8. Липинський В. Архів / В. Липинський. — Філадельфія: Східно-Європейський Дослідний Інститут ім. В. Липинського, 1976. — Т. 7: Листи О. Назарука до В. Липинського. — CII, 532 с.
9. В'ячеслав Липинський та його доба: Книга перша. Наукове видання / Упоряд. Т. Осташко та Ю. Терещенко. — 2-е вид., доопр. та доп. — Київ: Темпора, 2010. — 560 с.
10. Лисяк-Рудницький І. Назарук і Липинський: історія їхньої дружби і конфлікту / І. Лисяк-Рудницький // Липинський В. Архів / В. Липинський. — Філадельфія: Східно-Європейський Дослідний Інститут ім. В. Липинського, 1976. — Т. 7: Листи О. Назарука до В. Липинського. — С. XV-XCVII.
11. Палієнко М. Архівна місія о. Теофіла Горникевича (з історії збереження архівів ЗУНР та В. Липинського у Відні) / М. Палієнко // Архіви України. — 2013. — № 4. — С. 76-92.
12. Патер І. Політична і дипломатична діяльність В'ячеслава Липинського: галицькі сюжети / І. Патер // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. — Вип. 18. — С. 457-471.

References

1. Tsentralnyi derzhavnyi istorichnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv, fond 358, opys 2, sprava 292.
2. Ibid., fond 358, opys 2, sprava 35.
3. Ibid., fond 358, opys 1, sprava 367.
4. Ibid., fond 358, opys 1, sprava 301.
5. Ibid., fond 358, opys 1, sprava 271.
6. Ibid., fond 358, opys 1, sprava 276.
7. LYPYNSKYI, V. (1973) *Archiv*. Vol. 6: Lysty D. Doroshenka do V. Lypynskoho. Philadelphia: Skhidno-Evropeyskyi Doslidnyi Instytut imeni V. Lypynskoho.
8. LYPYNSKYI, V. (1976) *Archiv*. Vol. 7: Lysty O. Nazaruka do V. Lypynskoho. Philadelphia: Skhidno-Evropeyskyi Doslidnyi Instytut imeni V. Lypynskoho.
9. OSTASHKO, T., TERESHCHENKO, Yu. (eds.) (2010) *Viacheslav Lypynskyi ta ioho doba: Knyha persha. Naukove vydannia*. 2nd edition. Kyiv: Tempora, 2010.
10. LYSIAK-RUDNYTSKYI, I. (1976) Nazaruk i Lypynskyi: istoria iihnoi druzhby i konfliktu. In: Lypynskyi V. *Archiv*. Vol. 7: Lysty O. Nazaruka do V. Lypynskoho. Philadelphia: Skhidno-Evropeyskyi Doslidnyi Instytut imeni V. Lypynskoho, pp. XV-XCVII.
11. PALIENKO, M. (2013) Archivna misiia o. Teofila Hornykevycha (z istorii zberezhenia archiviv ZUNR ta V. Lypynskoho u Vidni). *Arkhivy Ukrainy*. 4, 76-92/
12. PATER, I. (2009) Politychna i dyplomatychna diialnist Viacheslava Lypynskoho: halytski suzhety. In: Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Vol. 18. Lviv: Instytut ukrainoznavstva imeni Ivana Krypiakkevycha NAN Ukrainy, pp. 457-471.

Надійшла до редколегії 09.06.16

L. Hentosh, Ph.D. in History
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

METROPOLITAN'S A. SHEPTYTSKYI ATTITUDE TOWARDS V. LYPYNSKYI AND TO THE HETMANATE MOVEMENT IN 1920-1930-S

Social and political activities of Greek-Catholic Metropolitan Andrei Sheptytskyi are not well researched, especially his attitude towards the Ukrainian conservatism. This article deals with Metropolitan's views on Ukrainian conservatism, explains his attitudes towards V. Lypynskyi as well as Sheptytskyi's approach to the Hetmanate movement during the interwar years. Relations between Sheptytskyi and Lypynskyi could be characterised as full of trust and respect. Philosophical teaching and historical concepts of Lypynskyi had influence on Sheptytskyi's views on socio-political issues. Metropolitan rendered his support along with financial assistance to V. Lypynskyi throughout the last years of philosopher's life. A. Sheptytskyi became the guardian of the Lypynskyi's intellectual legacy. Metropolitan's deep sympathy to Lypynskyi had an impact on his attitude towards the Hetmanate movement as such.

Key words: Metropolitan Andrei Sheptytskyi, Viacheslav Lypynskyi, Ukrainian conservatism, Hetmanate movement, hetman P. Skoropadskyi.

УДК [94(438):323.1:37.014:355.1]"1918/1939

Я. Дмитрук, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОСВІТНЬО-ВИХОВНА РОБОТА СЕРЕД ПРЕДСТАВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ ПОЛЬЩІ (1918 – 1939 РР.)

У статті висвітлено політику військового керівництва Польщі в освітньо-виховній сфері, яка проводилася серед представників національних меншин у збройних силах у 1918 – 1939 рр. Автор розкриває основні причини здійснення освітньо-виховної роботи серед солдат непольської національності, а також аналізує різні погляди військового керівництва щодо ставлення до представників нацменшин у збройних силах. Досліджено нормативно-правову базу впровадження освітньої політики у Війську Польському в міжвоєнний період, окреслено основні напрямки освітньо-виховної роботи – боротьба з неписьменністю, громадянська освіта, формування фізичної культури з базовими знаннями в області особистої гігієни. Значну увагу приділено питанню навчання грамоти, оскільки це була одна із ключових проблем у польській армії в міжвоєнний період. Автором з'ясовано особливості впровадження громадянської освіти у Війську Польському та подано порівняння впливу освітньо-виховних заходів на солдат-представників національних меншин. На основі проаналізованих матеріалів зроблено висновки про характер та роль освітньо-виховної роботи у Війську Польському по відношенню до солдат непольської національності.

Ключові слова: Військо Польське, національні меншини, виховна робота, громадянська освіта, боротьба з неписьменністю, фізичне виховання.

Постановка проблеми. Освітньо-виховна робота серед новобранців була одним із ключових завдань польського військового керівництва. А в умовах, коли представники національних меншин складали вагомий частку у збройних силах, виховна робота набула надзвичайно важливого значення, адже велика кількість солдатів неполяків у армії становила безпосередню загрозу безпеці держави. Це було пов'язано з тим, що на так званих західних і східних кресах переважало непольське населення, з притаманним йому ворожим ставленням до Польської державності, до того ж, не останню роль у поширенні антипольських настроїв у цих регіонах відігравав вплив сусідніх Німеччини та СРСР.

Заходи, здійснювані в рамках освітньо-виховної програми, мали на меті сформувати у вояків непольської національності почуття патріотизму, вірності та відданості державі, загалом сприяти успішній інтеграції національних меншин. Дослідження цього процесу сприятиме всебічному висвітленню національної політики Польщі у міжвоєнний період, а також загальних тенденцій розвитку національних меншин, які у цей час справили неабиякий вплив на формування польського суспільства в цілому, і армії зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що питання проведення освітньо-виховної роботи серед представників національних меншин у Війську Польсь-

кому і досі не стало предметом комплексного ґрунтовного дослідження. Окремі аспекти обраної теми висвітлені в роботах польських науковців. Так, П. Ставецький [15; 16; 17] приділяє значну увагу проведенню освітньої політики у збройних силах Польщі в міжвоєнний період, а саме: боротьбі з неписьменністю, ролі освітньо-виховної роботи серед солдат в інтеграційних процесах у польському суспільстві. Л. Вищельський [18] дослідив напрямки і форми освітньої та культурної діяльності у Війську Польському та її трансформації протягом міжвоєнного періоду. В. Резмер [12] розглядає питання примусового навчання призовників та його ролі у формуванні позитивного ставлення до польської держави. Найбільш змістовною є робота Я. Кенсіка [9], у якій автор розкриває проблему освітньо-виховної роботи саме серед представників національних меншин. Акцентує увагу на причинах та особливостях впровадження програми у Війську Польському, подає інформацію про ставлення представників національних меншин до їх служби в армії, і до держави в цілому. Однак, не зважаючи на уже наявні розвідки з даної теми, необхідне її подальше ґрунтовне вивчення, із залученням ширшого кола джерел.

Мета статті – охарактеризувати сутність освітньо-виховної роботи серед представників національних меншин у Війську Польському у міжвоєнний період, висвітлити особливості та причини її впровадження, а також показати зміну сприйняття солдатами непольської національності їх служби у польській армії під впливом здійснення освітньо-виховної роботи.

У 1918 р. разом із відродженням незалежної Польщі розпочалося і формування Війська Польського, важливим елементом якого було проведення освітньо-виховної роботи серед солдат, у першу чергу поляків. Так, за результатами перепису від 30 вересня 1921 р. на території Польщі проживало 25,7 млн чол., з них близько однієї третини були національними меншинами. Загальна кількість українців, за різними оцінками, становила від 14,3 % до 15,2 % усього населення II Речі Посполитої, білорусів – 4 %, євреїв – 8 %, німців – 3 % та інших – 0,9 % [7, с. 16]. Так само багатонаціональним був і склад польської армії, оскільки призов чоловіків непольської національності уможливило прийняття 17 березня 1921 р. Конституції, 91 стаття якої встановлювала загальну військову повинність [6]. З того часу Військо Польське втратило свій національний характер, про який йшла мова в указах Регентської Ради від 27 жовтня та 4 листопада 1918 р., трансформувались у державні збройні сили [16, с. 12].

Першопочатково армія складалася у переважній більшості з етнічних поляків, або з асимільованих представників інших національностей, котрі були надзвичайно вмотивовані, патріотично налаштовані та відчували персональну відповідальність за захист батьківщини. Однак, уже з початку 1920-х рр., коли остаточно сформувалися кордони держави, ситуація різко змінилася. Перший призов, який охоплював усіх громадян Польщі, був проведений у грудні 1921 р. На думку військового керівництва, призовна кампанія сприяла інтеграції та зростанню авторитету держави на північно-східних кресах, оскільки вона зміцнила віру у стабільність Польської держави та розбила усі надії на можливість здійснення насильницьких політичних змін.

Статистичні дані, отримані за три місяці після проведення грудневого набору, свідчили, що на службі у Війську Польському перебувало 188,2 тис. солдат, з яких: 147,4 тис. поляків, 12,4 тис. українців, 12,5 тис. білорусів, 8,9 тис. євреїв, 2,5 тис. русинів ("русинами" називали українців Галичини, цей термін польською

владою використовувався навмисно, щоб показати відокремленість галичан від українського народу), 2,3 тис. росіян, 1,8 тис. німців та 224 чехи. Отже, національні меншини складали 40, 8 тис. солдатів, тобто 27,67 % від усіх призовників [11, с. 7].

Така порівняно велика кількість новобранців непольської національності викликала певне занепокоєння у військових колах. В "Інформаційному комюніке" від 1 червня 1922 р. містилася інформація про перебіг грудневого призову. Зазначалося, що внаслідок безпланового розподілу новобранців, частина полків, дислокованих переважно на східних кресах, мала надлишковий іноземний елемент, часто вороже налаштований до польської держави, що в умовах війни мало б негативні наслідки для її безпеки [16, с. 13].

З метою підвищення ефективності асиміляційних та інтеграційних процесів у збройних силах розпочали реалізацію масштабної освітньо-виховної та просвітницької програми. Армія, на додаток до чисто військової підготовки, також взяла на себе завдання освіти. Ідея впровадження даного проекту була пов'язана не стільки з боротьбою з неписьменністю, скільки, у першу чергу, з освітою громадянською. Результатом роботи мало стати створення такого типу солдата-громадянина, якому були б притаманні не лише усвідомлення своїх обов'язків перед державою, вміння вправлятися з сучасним військовим обладнанням, але й активна участь у житті суспільства.

Зокрема, у доповіді, підготовленій для міністра військових справ від 17 січня 1936 р., йшла мова про те, що окрім підготовки громадян до війни, армія у той же час виховує та розвиває почуття обов'язку, це єдина установа, що бореться з неписьменністю серед осіб позашкільного віку, а також сприяє ліквідації національних відмінностей. Крім того, підвищує загальний стан культури серед солдатів [10, с. 140].

Необхідність здійснення освітньо-виховної та просвітницької роботи серед призовників непольської національності підтвердили спостереження за їх поведінкою під час несення ними військової повинності. Так, наприклад, німцям був притаманний високий рівень національної самосвідомості, який досить часто поєднувався із нелояльним ставленням до польської держави. Незважаючи на це, новобранців німецького походження характеризували як дисциплінованих і вірних солдатів, які вміло вибудовували свої відносини і з військовим керівництвом, і з рядовими солдатами як польської, так і інших національностей. Однак, таку законослухняну поведінку німців у казармах більшість командирів часто розцінювала як "свідомо нещирі" [9, с. 211].

Якщо ж говорити про українців – найчисленнішу національну меншину в Польщі, то їм був характерний не дуже високий ступінь національної свідомості, а почасти і взагалі її відсутність, окрім жителів Східної Галичини, які вирізнялися значним рівнем національної гідності, що підкріплювався давніми державницькими традиціями. Саме тому галичани повністю заперечували законність польської адміністрації та сприймали Польщу як державу – окупанта. Варто зазначити, що у першій половині 1920-х рр. майже всі солдати українського походження були або неграмотними, або недостатньо освіченими, і з досить низьким рівнем культури. Часто українських вояків вважали малоприслужними до служби саме через їх загальний невисокий культурний рівень. Але разом із тим, вони були дисциплінованими і готовими виконувати накази.

Подібні спостереження стосувалися і білоруської меншини у польській армії. Крім незначного знання польської мови, солдати білоруського походження та-

кож мали достатньо скромний рівень громадянського та національного самоусвідомлення. Однак серед значної частини білорусів, особливо тих, які походили з прикордонних з Радянською Росією територій, переважаючою була прихильність до польської держави. Протягом усього міжвоєнного періоду найбільш критичним було ставлення до єврейської національної меншини. Єврейські солдати оцінювалися негативно як з точки зору моральної, так і чисто військової. Їх часто звинувачували в ухилянні від військового обов'язку, пасивному або ворожому ставленні до військової служби, нетовариськості.

У звіті Дубенського повітового староства подається інформація щодо ставлення призовників різних національностей до свого військового обов'язку. Наголошується, що значний відсоток новобранців виявив бажання служити у Війську Польському і навіть зацікавлені у цьому. Разом із тим існувала і велика частина тих, хто менш охоче йшов на військову службу. Щодо національного фактору, то зазначалося, що поляки вступають до війська не лише охоче, але й свідомо, тоді як призовники, які позиціонували себе як українці, з меншим ентузіазмом ставились до служби в польській армії. Цікаво, що новобранці, які називали себе "росіянами", сприймалися польським військовим керівництвом як більш лояльні до проходження служби в армії. А от чехи і німці вступ до війська розуміли лише як обов'язок, який слід виконати. Виразне небажання проходити військову службу висловлювали здебільшого євреї. Майже 90 % євреїв знаходили в себе різноманітні фізичні вади, найчастіше – пов'язані з хворобами серця та очей [1, арк. 25].

У планах військового керівництва освітньо-виховна робота мала бути невід'ємною частиною загальновійськової підготовки і носити універсальний характер, оскільки безпосередньо стосувалася усіх призовників. У міжвоєнний період у збройних силах прагнули не заносити в казарми існуючі в суспільстві національні антагонізми, а навпаки, хотіли зменшити рівень напруги у цих відносинах. Хоча на практиці це не завжди вдавалося.

Розроблена освітньо-виховна програма складалася із трьох важливих елементів: боротьба з неграмотністю, громадянська освіта, формування фізичної культури з базовими знаннями в області особистої гігієни. Якщо ж ширше розглядати діяльність Міністерства військових справ в освітньо-виховній та просвітницькій сферах, то варто зазначити, що освітній напрямок включав у себе систематичне навчання, початкові солдатські школи, професійні курси, створення навчальних центрів, організацію освітніх конкурсів, а також заняття з солдатами з числа національних меншин. Важливими напрямками роботи з бійцями у Війську Польському було проведення культурних (відвідування театрів, екскурсії в музеї, кінопокази, радіотрансляції, тощо) та соціально-благодійних заходів, які сприяли б активному співробітництву з місцевим населенням (допомога під час стихійних лих, медична допомога чи участь у будівництві громадських споруд) [8, s. 110-111].

Спочатку освітньо-виховна робота в армії розглядалася як позаслужбова, однак уже 21 липня 1919 р. Парламент прийняв закон "Про обов'язкове навчання неписьменних в польській армії" [5]. Згідно з законом, усі солдати, які не отримали початкової освіти чи були недостатньо грамотними, підлягали обов'язковому навчанню в період військової служби. Важливим також є той факт, що бійці, які не мали достатніх знань у читанні і письмі польською мовою, не могли отримати статус підофіцера. 3 серпня 1919 р. Міністерство військових справ постановило, що освітньо-виховна робота має носити службовий характер, а відповідальність за її проведення лягає на командирів усіх рівнів. З цього

моменту вчення грамоті і громадянська освіта солдатів стали обов'язком армії [18, s. 50].

І справді, першочергово у Війську Польському особливу увагу почали звертати на рівень освіченості солдата. Серед вищого військового керівництва була поширена думка, що неможливо буде сформувати національну свідомість у солдат без першого ступеня освіти, яким є універсальна початкова школа [15, s. 194]. Варто зазначити, що саме під час служби більшість новобранців вперше навчалися письму та читанню. В цілому, девізом армії було те, що жоден солдат, закінчивши свою службу, не має залишатися неписьменним.

Реальною проблемою у підготовці солдат був високий відсоток безграмотних, головним чином, із сільської місцевості. Частими були випадки, коли виявлялося, що фактична кількість неписьменних у полках була набагато вищою, ніж зазначалося у звітах призовних комісій. Згодом, через кілька тижнів служби з'ясовувалося, що більша частина новобранців, які не згадувались у звітах як неосвічені (мали свідоцтва про закінчення декількох класів початкової школи), знали лише, як і де поставити свій підпис, і не вміли ні читати, ні писати. Збільшення числа неписьменних було пов'язано також із тим, що в 1921-1923 рр. значну частину призовників складали жителі східних околиць, переважно представники національних меншин з низьким рівнем освіти [17, s. 117]. Зокрема, у першій половині 1920-х рр. чисельність призовників, які потрапляли до полків і були неписемними, становила у середньому половину всього особового складу [3, s. 3].

Військове керівництво часто наголошувало на тому, що низький рівень освіти в країні, збільшення частки неписьменних і відсотка так званої повторної безграмотності серед солдат істотно впливає на хід військової служби та її кінцевий результат. Тому 14 березня 1922 р. Міністерство військових справ видало інструкцію щодо впровадження липневого наказу 1921 р. "Про обов'язкове навчання у Війську Польському". Навчальна програма була розділена на чотири ступені, по 250 год. кожен, що відповідало принципу послідовних класів початкової школи. Програма передбачала проведення занять з польської мови, арифметики і геометрії, історії Польщі, географії, а також поширення знань про сучасну Польщу. Четвертий ступінь був розроблений для підофіцерів, які хотіли підвищити свою професійну кваліфікацію. На практиці ж навчання солдат, як правило, зосереджувалося на засвоєнні ними – з кращим чи гіршим результатом – читання, письма та основних арифметичних дій [17, s. 118-119].

Однією з основних форм патріотичного виховання та громадянської освіти, особливо важливою для формування позитивного ставлення до держави та поведінки солдат непольського походження, були бесіди з історії, які проводилися як в рамках освітньо-культурної програми, так і під час різноманітних військових свят та урочистостей. Відповідно до рекомендацій військових, у перший тиждень навчання обов'язковим для усіх без винятку новобранців було відвідування лекцій на історичну тематику, які проводили офіцери. Наприклад, у полках, розміщених на території Львівського Корпусного округу № VI, у 1924 р. був розроблений курс "Про Польщу", у рамках якого солдати повинні були прослухати наступні теми: "Що таке Батьківщина", "Площа і межі польської держави", "Польська нація", "Про військову владу", "Солдат-громадянин" тощо. Такий курс повинен був сприяти не лише ознайомленню з історією Польщі, правами та обов'язками, але й сформувати у солдат з перших днів їх служби шанобливе ставлення до держави [12, s. 172-174].

Варто зазначити, що ще під час проведення призовів державницької пропаганди відводилася особлива роль. Наприклад, у міжвоєнний період у Рівненському повіті були організовані лекції на теми: "Значення моря для Польщі", "Цілі і роль армії для держави", "Обов'язки громадянина" [1, арк. 17], а у Володимирському повіті читалися лекції: "Як польський народ здобув незалежність", "Що дає військова служба", "Устрій Польської держави та адміністративний поділ", "Сусіди Польщі" тощо [2, арк. 10].

На додаток до історичних бесід важливою складовою громадянської освіти було музичне виховання солдатів. Так, був спеціально розроблений репертуар пісень, які дозволялося виконувати солдатам: національний гімн "Jeszcze Polska nie zginęła", "Boże coś Polskę", "Nie rzucim ziemi", "Oto dziś dzień krwi i chwały", а також різноманітні пісні патріотичного та героїчного змісту. Водночас, в армії суворо заборонялося виконання кабареетних, шинкарських пісень, а також циганських романсів [12, s. 176].

Після 1926 р. військове керівництво значно більше уваги почало приділяти саме виховному процесу в збройних силах. Викладачем Вищої військової школи С. Сосабовським був розроблений підручник "Виховання солдата-громадянина" [14], який у 1931 р. Міністерство військових справ рекомендувало для службового використання. Сосабовський доводив нерозривність військової та громадянської освіти, і вважав, що військо – це найкраща школа патріотизму. Так, армія повинна була виховувати новий тип громадян, які розуміють свої права та обов'язки, і вміють застосовувати набуті під час служби знання у цивільному житті.

Ще одним важливим документом, який регламентував реалізацію освітньо-виховної програми у Війську Польському, була видана у 1931 р. "Інструкція з культурно-просвітницької та виховної діяльності в польській армії". Інструкція визначала п'ять форм освітньо-культурної роботи: початкові солдатські школи, виховні бесіди, бібліотеки і читання, загальна і професійна освіта, культурна діяльність (солдатські театри, хори, Будинки Солдата тощо) [13, s. 86]. Головна мета, яка ставилася перед військовим керівництвом, полягала у формуванні такого характеру і духу солдата, що у разі війни він віддано виконуватиме свій службовий обов'язок, а у часи спокою буде гідним громадянином Польщі. Ця мета досягалася шляхом впровадження громадянської освіти, прищеплення моральних принципів, привчання до відданої служби державі зі сторони усіх солдат, не зважаючи на їх національність та релігійну приналежність, підготовки до боротьби з ворожою пропагандою. Згідно з програмою, усі солдати отримували базові знання, необхідні для ефективного виконання обов'язків військовослужбовців, а також для подальшої самоосвіти і культурного розвитку.

Так, громадянська освіта незмінно повинна була сформувати й укріпити у солдата-громадянина почуття любові до батьківщини і відданості своїй державі, сприяти його повній інтеграції у польське суспільство. Ці очікування певною мірою виправдалися. У звіті Окремого Департаменту інформації № VIII в Торуні від 1925 р. висвітлюється інформація про зміни у настроях призовників під впливом військової служби. Так, для білорусів та русинів служба в армії була результативною, як і з точки зору культурно-цивілізаційного розвитку, так і щодо їх державного усвідомлення. "Культурне оточення, закон і порядок у полках є позитивними факторами для європеїзації зазначених національних меншин. Хороше і справедливе ставлення військового керівництва, достаток, культурно-освітня

робота значно впливають на позитивне ставлення до Польщі", – зазначається у звіті [12, s. 169].

Щодо українців, то і вони зазнали позитивного впливу, але не в такій мірі як білоруси, що пояснюється значною національною самосвідомістю, а також проведенням українською інтелігенцією та духовенством антидержавницької пропаганди, під яку попадали новобранці. Однак, військове керівництво було переконане, що посилене освітньо-виховна робота у кінцевому рахунку приведе до позитивних змін у ставленні українських вояків до польської держави. У той же час, найбільш непоступливими залишалися солдати єврейської та німецької національних меншин. Не зважаючи на масштабну освітньо-виховну роботу в армії, на євреїв та німців служба у Війську Польському практично не впливала на зміну їх настроїв та ставлення до Польщі.

Утім, серед військового керівництва існували й інші погляди щодо ставлення до нацменшин у збройних силах, хоча й вони не отримували всезагальної суспільної підтримки. Так, яскравим прикладом ліберального відношення деяких офіцерів щодо солдат, вихідців з національних меншин є заява відомого вченого, капітана Війська Польського С. Чарновського. У своїй статті "Національні меншини в польській армії" він виступає проти спроб денаціоналізації українських та білоруських новобранців: "Від інструктора, і від того, хто відповідатиме за навчання [...] українця і білоруса, буде залежати, як в майбутньому буде формуватися спосіб мислення новобранця. Не потрібно вбивати у ньому почуття його національної приналежності, але, перш за все, він повинен усвідомлювати і свою державну приналежність. Розмови і читання рідною мовою новобранців цілком прийнятні [...]. Рекрут повинен дізнатися про історичний розвиток власного народу і його ставлення до польської держави [...]. Неприйнятним і забороненим є різне ставлення до солдата поляка і солдатів інших національностей" [16, s. 21].

І справді, у програмі громадянської освіти (щодо національного питання в армії) акцент робився на трьох важливих функціях держави: в рівній мірі служить усім громадянам; полегшує життя і допомагає незалежно від релігійної приналежності чи національності; забезпечує рівні умови і права в державі, не визнає привілеїв. Офіцерам, котрі займалися впровадженням освітньо-виховної програми серед солдат – представників непольської національності, рекомендувалося уникати суперечливих тем, а при характеристиці національних меншин звертати увагу на притаманні їм соціально-економічні риси [9, s. 224]. Однак, на практиці усе не завжди було ідеально. Так, траплялися випадки, коли офіцери ображали чи виставляли на посміховисько солдат не польської національності. Подібна поведінка, на думку військового керівництва, була неприйнятною, оскільки повністю заперечувала ідею асиміляції через армію.

Ще одним важливим фактором боєздатності армії та логічним доповненням до громадянської освіти було фізичне виховання. У нових умовах традиційні форми навчання в цій області, на основі моделей минулого століття, ставали малоефективними. Фізичне виховання, або навіть у ширшому плані – формування тілесної культури суспільства, стало частиною оборонної політики Польщі у міжвоєнний період. Військове керівництво вважало, що сучасний польський солдат повинен мати не лише якісну військову підготовку, але й відповідну фізичну, які б морально його загартували. Так, у 1927 р. було видане "Керівництво по роботі Повітових комітетів фізичного виховання та військової підготовки". Відповідно до основних принципів їх роботи, військова підготовка та фізичне виховання мали на меті форму-

вання громадян сильних як фізично, так і морально, які в мирний час працюватимуть на благо Вітчизни, а під час війни зможуть успішно захистити її. Програма повинна носити державний характер і бути аполітичною. У тому ж 1927 р. було організовано консультативний орган Міністерства військових справ – Вчену раду Фізичного виховання, до якої увійшли представники міністерств військової справи, внутрішніх справ, релігійних конфесій і народної освіти, а також фахівці в галузі фізичного виховання, педагогіки, лікарі, гігієністи [8, s. 111].

Фізичне виховання в армії було засноване на реалізації науково розробленої і практично перевіреної системи гімнастичних вправ, змагань з певних видів спорту та спортивних ігор, які сприяли поступовому та ефективному фізичному розвитку тіла солдата протягом всієї його військової служби. Завдання і цілі даної програми були викладені в інструкції "Організація фізичного виховання в армії" від 1930 р. [8, s. 111].

Згідно з програмою, гімнастика була основою для формування і підтримки загальної фізичної форми і здоров'я тіла, до того ж була основою гарного настрою і впевненості в собі, позитивно впливала на вироблення і покращення рефлексів, дисципліни та мужності, а також тренувала увагу. Ще один елемент фізичного виховання – спортивні ігри – сприяли збереженню інстинкту боротьби і конкуренції, а командні ігри формували дисципліну та почуття обов'язку. Змагання з легкої атлетики розвивали швидкість і підвищували витривалість солдатів. Стрибки позитивно впливали на покращення швидкості реакції, внутрішньої концентрації і мужності тощо.

Комплексна фізична підготовка, яка реалізовувалася в армії у міжвоєнний період, була неповною, без ще одного важливого елемента – формування особистої гігієни солдата. Цьому питанню надавали значної ваги у Війську Польському. Ще під час проведення призовних кампаній, серед новобранців поширювалися різного роду листівки, брошури, плакати, які містили інформацію про засоби дотримання гігієни, шляхи поширення інфекційних та венеричних хвороб, шкідливість надмірного споживання алкоголю тощо. Місцевими лікарями та представниками Червоного Хреста читалися лекції про необхідність дотримання особистої гігієни. А в популярних солдатських часописах ("Polska Zbrojna", "Wiarius") часто з'являлися статті із закликами дотримуватися чистоти тіла і духу, бо саме у цьому справжня сила і здоров'я солдата. В одній із подібних статей містилося твердження, що кожен солдат задля блага держави і відповідно до свого військового обов'язку повинен був, у разі зараження венеричними хворобами, повідомити ім'я особи, від якої підхопив хворобу, чи надати її домашню адресу, тим самим захистивши своїх товаришів по службі від можливих інфекцій [4, s. 837]. І справді, освітньо-виховна програма передбачала формування фізично зорового та високоморального солдата-громадянина, із притаманними йому традиційними сімейними цінностями, патріотизмом, відданістю військовому обов'язку, готовністю невтомно працювати на благо держави.

У міжвоєнний період представники національних меншин часто стикалися з різного роду обмеженнями в армії, однак освітньо-виховна програма, по великому рахунку, була позбавлена яскраво виражених форм дискримінації. Звісно, зважаючи на те, що одним із основних її завдань було сприяння асиміляції солдат непольської національності, не завжди усе проходило гладко. Однак, освітньо-виховна робота в армії відіграла важливу роль в розвитку освіти та культури серед національних меншин, ставала для них справжньою школою життя. У міжвоєнний період національне питання у Польщі в цілому, та в армії зокрема, стояло як

ніколи гостро. І щоб зрозуміти причини цих національних протиріч, їх особливості та наслідки, потрібно ґрунтовніше дослідити процес реалізації освітньо-виховної програми у Війську Польському та її ролі в інтеграційних процесах, залучаючи ширше коло джерел.

Список використаних джерел

1. Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 5, спр. 475, 74 арк.
2. Там само, ф. 46, оп. 6, т. 2, спр. 1856, 13 арк.
3. Dunin-Wąsowicz W. Stan oświaty i kultury w wojsku / W. Dunin-Wąsowicz // *Polska Zbrojna*. – 1925. – 1 lutego. – №. 32. – S. 3-4.
4. Pouczenie o chorobach płucowych // *Wiarius*. – 1918. – 20 listopada. – № 33. – S. 836-839.
5. Ustawa z dnia 21 lipca 1919 r. o przymusowym nauczaniu w wojsku polskim // *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. – 1919. – Nr. 63. – Poz. 373.
6. Ustawa z dnia 17 marca 1921 r.: Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej // *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. – 1921. – Nr. 44. – Poz. 267.
7. Руккас А. Вояки-українці в польській армії (1921 – 1939 pp.) / А. Руккас // *Військово-історичний альманах*. – 2002. – № 4. – С. 16-50.
8. Jabłonowski M. Wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe w opiniach Józefa Piłsudskiego 1926 – 1935: (wybrane zagadnienia) / M. Jabłonowski // *Echa Przeszłości*. – 2005. – № 6. – S. 107-118.
9. Kęsik J. Praca oświatowo-wychowawcza wśród mniejszości narodowych w Wojsku Polskim 1918 – 1939 / J. Kęsik // *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918 – 1939* / Z. Karpus, W. Rezmer (red.). – Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001. – S. 209-232.
10. Krotofil M. Ukraińcy w Wojsku Polskim w okresie międzywojennym / M. Krotofil // *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918 – 1939* / Z. Karpus, W. Rezmer (red.). – Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001. – S. 123-153.
11. Matelski D. Mniejszości narodowe w Wojsku Polskim w 1922 roku / D. Matelski. – Poznań: Inter-Arpress, 1995. – 51 s.
12. Rezmer W. Nauczanie przymusowe w Wojsku Polskim w okresie międzywojennym i jego rola w kształtowaniu propaństwowych postaw pobożnych / W. Rezmer // *Wychowanie a polityka: tradycje i współczesność* / pod red. M. Strzelecki, W. Wojdyło. – Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1997. – S. 165-179.
13. Rzeszutek L. Metody i formy pracy kulturalnej w garnizonie siedleckim w latach 1922 – 1939 / L. Rzeszutek // *Szkice Podlaskie*. – 2002. – Z. 10. – S. 85-91.
14. Sosabowski S. Wychowanie żołnierza i obywatela / S. Sosabowski. – Warszawa: Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, 1931. – 337 s.
15. Stawecki P. Kilka uwag o roli wojska w procesach integracyjnych i dezintegracyjnych II Rzeczypospolitej / P. Stawecki // *Drogi integracji społeczeństwa w Polsce XIX – XX w. Prace XI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, Toruń, wrzesień 1974 r.* / pod red. H. Zielińskiego. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej akademii nauk, 1976. – S. 193-215.
16. Stawecki P. Polityka narodowościowa w wojsku Drugiej Rzeczypospolitej / P. Stawecki // *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918 – 1939* / Z. Karpus, W. Rezmer (red.). – Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001. – S. 11-37.
17. Stawecki P. Polityka wojskowa Polski 1921 – 1926 / P. Stawecki. – Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1981. – 357 s.
18. Wyszczelski L. Oświata, propaganda, kultura w Wojsku Polskim w latach 1918 – 1945 / L. Wyszczelski. – Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2004. – 317 s.

References

1. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti, fond 46, opys 5, sprava 475, 74 arkushy.
2. Ibid, fond 46, opys 6, tom 2, sprava 1856, 13 arkushy.
3. DUNIN-WĄSOWICZ, W. (1925) Stan oświaty i kultury w wojsku. *Polska Zbrojna*, 1 February, 3-4.
4. *Wiarius* (1918) Pouczenie o chorobach płucowych. 20 November, 836-839.
5. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej* (1919) Ustawa z dnia 21 lipca 1919 r. o przymusowym nauczaniu w wojsku polskim. 63, 373.
6. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej* (1921). Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. 44, 267.
7. RUKKAS, A. (2002) Voiaiky-ukraintsi v polskii armii (1921 – 1939 rr.). *Viiskovo-istorychnyi almanakh*, 4, 16-50.
8. JABŁONOWSKI, M. (2005) Wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe w opiniach Józefa Piłsudskiego 1926 – 1935: (wybrane zagadnienia). *Echa Przeszłości*, 6, 107-118.
9. KĘSIK, J. (2001) Praca oświatowo-wychowawcza wśród mniejszości narodowych w Wojsku Polskim 1918 – 1939. In: Karpus Z., Rezmer W. (eds.) *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918 – 1939*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 209-232.
10. KROTOFIL, M. (2001) Ukraińcy w Wojsku Polskim w okresie międzywojennym. In: Karpus Z., Rezmer W. (eds.) *Mniejszości narodowe i*

wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918 – 1939. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 123-153.

11. MATELSKI, D. (1995) *Mniejszości narodowe w Wojsku Polskim w 1922 roku*. Poznań: Inter-Appress.

12. REZMER, W. (1997) Nauczanie przymusowe w Wojsku Polskim w okresie międzywojennym i jego rola w kształtowaniu propaństwowych postaw poborowych. In: Strzelecki M., Wojdyło W. (eds.) *Wychowanie a polityka: tradycje i współczesność*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 165-179.

13. RZESZUTEK, L. (2002) Metody i formy pracy kulturalnej w garnizonie siedleckim w latach 1922-1939. *Szkice Podlaskie*, 10, 85-91.

14. SOSABOWSKI, S. (1931) *Wychowanie żołnierza i obywatela*. Warszawa: Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy.

15. STAWECKI, P. (1976) Kilka uwag o roli wojska w procesach integracyjnych i dezintegracyjnych II Rzeczypospolitej. In: Zieliński H. (ed.)

Drogi integracji społeczeństwa w Polsce XIX-XX w. Prace XI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, Toruń, wrzesień 1974 r. Wrocław: Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej akademii nauk, 193-215.

16. STAWECKI, P. (2001) Polityka narodowościowa w wojsku Drugiej Rzeczypospolitej. In: Karpus Z., Rezmer W. (eds.) *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918 – 1939*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 11-37.

17. STAWECKI, P. (1981) *Polityka wojskowa Polski 1921 – 1926*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.

18. WYSZCZELSKI, L. (2004) *Oświata, propaganda, kultura w Wojsku Polskim w latach 1918 – 1945*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.

Надійшла до редколегії 14.06.16

Ya. Dmytruk, Ph.D. student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

EDUCATIONAL AND UPBRINGING WORK AMONG NATIONAL MINORITIES IN THE POLISH ARMED FORCES (1918 – 1939)

The policy of the Polish military leadership in the field of education and upbringing which was conducted among national minorities in the armed forces in 1918 – 1939 is highlighted in the article. An attempt to uncover the main reasons for the implementation of education and upbringing work among the soldiers is not of Polish nationality, and highlights the different views on the military leadership attitude towards representatives of national minorities in the armed forces. The statutory and regulatory framework for the implementation of the educational policy in the Polish Army in the interwar period is researched. The main directions of educational and enlightening work such as the fight against illiteracy, civic education, and formation of physical education with basic knowledge in personal hygiene are outlined. Considerable attention paid to the issue fight against illiteracy, since it was one of the key issues in the Polish army in the interwar period. The author revealed features the implementation of civic education in the Polish Army. The influence of educational activities on soldiers who are representatives of ethnic minorities is analyzed. Based on the analyzed material draw the conclusions about character and role of education and upbringing work in the Polish Army.

Keywords: Polish Army, national minorities, educational work, civic education, fight against illiteracy, physical education.

УДК 006.915(495) "71"

A. Зубко, канд. іст. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

МИРИ ВАГИ В СИСТЕМАХ ВИМІРІВ ДЕРЖАВ БЛИЗЬКОГО І СЕРЕДНЬОГО СХОДУ XI – XIX СТ.

Арабські грошова та вагова термінології, монетна справа відчували на собі потужний вплив цивілізацій Давнього Сходу, Римської імперії, Візантії. В VII ст. араби захопили у Візантії Сирію, Палестину, Єгипет, Північну Африку. Одночасно арабські війська завоювали Іран і Середню Азію. Утворилася всесвітня держава мусульман – Арабський халіфат, котра простягнулася від Марокко до Індії.

Розпад Арабського Халіфату на окремі феодалні володіння відбувався протягом тривалого часу. З цих феодалних володінь за період з XI по XX ст. сформувалися сучасні національні держави.

Головним чинником овлення вагової і грошової систем держав Близького Сходу був розвиток ремесла і торгівлі. Вагові міри були гнучко пристосовані до кількості й особливостей краму, яким торгували купці. Звідси виникла велика кількість місцевих мір. Влада Арабського Халіфату, а згодом Османської імперії намагалася створити узагальнені системи мір. Однак у повній мірі це їй не вдалося. Дослідження мір ваги в системах вимірів держав Близького Сходу в наш час є актуальним питанням.

В статті відтворена структура вагових систем, співвідношення їх одиниць, визначені еталони мір ваги, а також встановлене походження вагових систем держав Близького та Середнього Сходу XI-XIX ст. і їх взаємозв'язок між собою.

Ключові слова: арабські грошові та вагові системи, вагова одиниця, історичне джерело.

Утворення величезної мусульманської імперії – Арабського халіфату в VII ст. мало наслідком уніфікацію грошово-вагових мір на території від Атлантичного океану на заході до гір Тянь-Шаню на сході. На правильному використанні арабської системи мір наголошується в священній книзі мусульман Корані: "В "пророческих" сурах зустрічаються особливо настійні заклики дотримуватися достеменності в мірі та вазі, тобто бути чесним при торгових і лихварських угодах і розрахунках. "І будьте вірні в мірі, коли відмірюєте, і зважуйте достеменними терезами. (XVII, 37)" [1, с. 106].

Після пророка Мухаммеда (622 – 632 pp.) Халіфатом правили три "праведні" халіфи – Абу Бекр (632 – 634 pp.), Омар (634 – 644 pp.) та Осман (644 – 656 pp.). Після них правив зять пророка Алі (657 – 661 pp.). В 661 році халіфом усіх арабів став Муавія ібн Абу Суф'ян, який був родичем халіфа Османа і походив з роду Омейядів. Арабський халіфат Омейядів, або Дамаський халіфат, зі столицею в Дамаску існував в 661 – 750 pp.

У 750 р. владу в державі взяли в свої руки Аббасиди, які вели рід від дядька пророка Мухаммеда аль-Аббаса Абд-аль-Муталліба. Столицю вони перенесли до Багдада. Внаслідок цього Арабський халіфат отримав назву Багдадського халіфату.

Поступово халіфи Аббасиди втратили владу над деякими землями мусульманської імперії. В Іспанії Омейяди створили Кордовський халіфат. В Північній Африці був утворений халіфат Фатімідів. У 969 р. полководець Гаухар ас-Сакілі, за походженням слов'янин, заснував місто Каїр (аль-Кахіра – "Місто перемоги") [2, с. 49]. Згодом Каїр став столицею халіфату Фатімідів.

Імператор Візантії Константин Багрянородний у своїй праці "Про управління імперією" в 952 р. відзначав, що в царстві арабів є три амермумна (амір ал-муманін – "повелитель правовірних", титул халіфа), якими є правителі Аббасиди в Багдаді, Фатіміди в Каїрі і Омейяди в Кордові [3, с. 95].

Правління багдадських халіфів Аббасидів можна розподілити на два періоди. Перший з них тривав з 750 р. по 974 р. В цей час Аббасиди вважалися духовними і світськими повелителями всіх мусульманських земель. В другий період з 974 р. по 1258 р. Їх сприймали лише як духовних правителів мусульман. З 1258 р. після взяття монголами Багдада халіфат Аббасидів припиняє існування.

Розпад Багдадського халіфату Аббасидів йшов поступово. Після втрати контролю над Іспанією і Північною Африкою, влада Аббасидів послабла і в інших землях імперії. З часом посилювався сепаратизм правителів окремих територій. Поступово з'являються більше або менше незалежні від багдадських халіфів династії місцевих правителів Ідрисидів, Агладів, Дейлемітів, Іштідів, Саффаридів, Тахїридів, Саманідів та ін.

У X ст. посилювалась місцева династія Буїдів, котра підкорила своїй владі Іран і столицю халіфату Багдад. Халіфи практично втратили політичну владу і стали залежними від буїдських правителів. Наслідком цього було те, що: "Починаючи з правління халіфа ат-Тайї (974 – 991 рр.), карбування халіфських монет припинилося" [4, с. 6]. За словами В. В. Бартольда: "Буїди оволоділи Багдадом і позбавили халіфів світської влади, на їх монетах з'явився титул домусульманських царів Персії – шахіншах ("цар царів")" [5, с. 178].

В Арабському халіфаті в VII – X ст., при владі перших халіфів, династій Омейядів та Аббасидів, діяла давня арабська система мір ваги, котра виникла в Аравії ще в доісламські часи. Згодом, після розпаду Арабського халіфату, в державах Близького та Середнього Сходу в XI – XIX ст. на основі арабської вагової системи було створено безліч нових місцевих вагових мір.

На підставі аналізу історичних джерел утворення і розвиток системи вагових одиниць в доісламській Аравії можна відтворити таким чином. Головними еталонами ваги в арабській системі були хабба (шаїра) – зернина пшениці або ячміння, та кірат – боб рожкового дерева. Співвідношення мір ваги в арабській системі: дирхем = 48 або 60 хабб; міскаль = 20 або 24 кірати; нагадують давні аккадську та ханаанську вагові системи. Дійсно, в аккадській системі: сікль в 8,1864 г = 24 гери по 0,3411 г = 120 ше (зерен ячміння по 0,06822 г); в ханаанській системі: сікль в 11,37 г = 20 гер по 0,5685 г = 60 бобів по 0,1895 г. Саме ці системи мір ваги, вочевидь, у давні часи мали розповсюдження на території Аравії.

У IV – I ст. до н. е. в елліністичних державах, які утворилися після розпаду імперії Олександра Македонського, мала обіг аттична вагова система. У даних системах головною ваговою і монетною одиницею є драхма = половина статера, котрий походить від месопотамського сікля. У Вавілоні вагова міна = 60 сіклів, золота і срібна міни = по 50 сіклів. Греки поділили сікль-статер на дві драхми. Сікль = 120 зерен ячміння. Драхма = половина сікля або статера = 60 зерен ячміння. Монетну і вагову драхму, арабською дирхем, стали використовувати в Аравії в добу еллінізму. Співвідношення міна = 100 дирхемів у давній арабській ваговій системі повністю відповідає співвідношенню давньогрецьких мір ваги, запозичених, у свою чергу, від системи поділу одиниць для зважування золота і срібла в Месопотамії.

На початку I тисячоліття н. е. територія елліністичних держав Сходу потрапила під владу Риму. Імператор Нерон в 64 р. почав карбувати срібну монету денарій в 3,411 г = 1/96 лібри. В римській ваговій системі: драхма в 3,411 г = 18 бобів-сіклів = 72 грана – зерна. В Аравії римський денарій, або вагова драхма,

став використовуватись у співвідношенні: лібра = 96 дирхемів. Згодом поступово маса римського денарію стала зменшуватись.

У 308 р. імператор Константин почав карбування золоті монети – соліду масою в 4,54 г. Золотий солід = 24 сілкви = 1/72 лібри. В ваговій системі Візантії літра = 72 ексагія. Співвідношення грошово-вагових одиниць візантійської системи було повністю запозичене арабами: в Мецці, Єгипті, Сирії і Малій Азії кірат = 1/24 міскаля. У Візантії кератіон = 4 сітокка – зерна. В арабів кірат = 4 хабби.

Остаточні основи арабської вагової системи були сформовані в IV – VII ст. на підставі візантійської системи мір ваги. Арабські назви мір ваги походять від візантійських: кінтар – від кентенарій, ратл – від літри, укійя – від унції (унції), міскаль – від номісми, дирхем – від драхми. Співвідношення візантійських одиниць ваги: кентенарій = 100 літр; літра = 12 унцій; номісма = 72 сітокка, має відповідність в арабській системі: кінтар – 100 ратлів; ратл = 12 укійя; міскаль = 72 хабби.

Як відзначав німецький дослідник В. Хінц: "В аббасидський час, єгипетський ратл, як свідчать скляні тавровані важки, складався з 12 укійя по 8 дирхемів" [6, с. 35]. Це повністю відповідає співвідношенню вагових мір у візантійській системі: літра = 12 унцій по 8 драхм = 96 драхм.

Після розпаду Арабського халіфату в XI – XIX ст. в різних державах Близького та Середнього Сходу відбулися зміни у ваговій системі. Так, якщо в Візантії унція = 8 драхм, то в мусульманських країнах у укійї могло бути 12, 15, 40, 50, 55, 60, 66 та більше дирхемів. В арабському ратлі могла бути різна кількість дирхемів, у той час як візантійська літра = 96 драхм. Обсяг кінтара, ратля, укійї на окремих територіях країн Сходу був різним. На колишніх землях Іранського царства використовувався ман – подвійна вагова міна, обсяг якої дорівнював двом ратлям.

В арабській ваговій системі в часи халіфату Аббасидів відбулися певні зміни. Ратл Багдада, столиці халіфату, вважався канонічним. Ратл Багдада = 90 міскалей = 130 дирхемів = 406,25 г; укійя = 1/12 ратля = 33,854 г; істар = 1/20 ратля = 20,312 г.

У середні віки в Мецці ратл перетворився в багдадський ман (2 ратли), а саме = 260 дирхемів = 812,5 г [6, с. 34]. У XVII ст. ратл Мекки знову став дорівнювати багдадському ратлю: ратл = 130 дирхемів по 3,125 г = 406,25 г. Такий ратл використовувався і в Ємені. В Медіні ратл = 200 дирхемів = 625 г.

Структура системи вагових одиниць в Аравії з плином століть поступово змінювалася. В XIX ст. торгова вага мала такий вигляд: фарасіла = 10 манів в 2 ратля по 15 укійя, а бахар = 10 фарасіл. Бахар = 10 фарасіл = 100 манів = 200 ратлів = 3000 укійя. Порівняно з візантійською, це вже нова система. Дійсно, співвідношення: бахар = 100 манів нагадує співвідношення: кінтар = 100 літр у візантійській системі. Але ман – подвійний ратл (літра). В ратлі (літрі) = 15 укійя, а не 12 унцій, як у візантійській системі. В XVII ст. в Мецці бахар взагалі важив 300 манів.

У XVIII – XIX ст. загальний устрій торгової вагової системи в різних містах Аравії був порушений. Зокрема, маса укійї стала неоднаковою. В Бетельфаці вона була однакою з марочною = 30,984 г; в Мецці = 33,197 г; в Джидді і Логей визначалася по дирхему в 2,904 г = 27,888 г (маса римської унції) [7, с. 47].

Унаслідок відмінностей в масі укійї маса одиниць вагової системи в арабських містах стала різною. Вага в Мецці: бахар = 99,591 кг; фарасіла = 9,959 кг; ман = 995,91 г; ратл = 497,95 г; укійя = 33,197 г. Вага в Джидді:

бахар = 83,635 кг; фарасіла = 8,363 кг; ман = 836,35 г; ратл = 418,176 г; укійя = 27,888 г. Вага в Логей: бахар = 81,344 кг; фарасіла = 8,134 кг; ман = 813,44 г; ратл = 406,72 г (маса багдадського ратлю); укійя = 27,888 г.

Марочна вага в Аравії була такою: беак = 1,5 укійя = 10 міскалей = 240 кіратів; укійя = 10 коффал (дирхемів) = 160 кіратів. Головна одиниця ваги укійя або вакія = 6,66 міскалей по 24 кірати, або 10 коффал (дирхемів) по 16 кіратів. Беак = 46,476 г; укійя або вакія = 30,984 г; міскаль = 4,647 г; кірат = 0,193 г; коффала (дирхем) = 3,098 г.

В Іраку в середні віки набула поширення вагова одиниця ман = 2 канонічних багдадських ратля по 130 дирхемів. Ман в 260 дирхемів по 3,125 г = 812,5 г.

У XVI–XIX ст. на вагові міри Іраку вплинула система мір Османської імперії. Вагова система мір Іраку: ман-сефі = 3 ман-тарі = 24 вакі-сефі або окк басрських = 30 окк багдадських = 74 вакі-тарі (унцій) = 7998,99 міскалей = 12000 дирхемів. Ман-сефі = 37,327 кг; ман-тарі = 12,44 кг; вакі-сефі або окка басрська = 1,55 кг; окка багдадська = 1,24 кг; вакі-тарі (унція) = 497,69 г. За масою вакі-тарі = ратл Мекки. У торгівлі маса цих одиниць інколи була більшою.

Марочна іракська вага: чекі = 100 міскалей = 150 дирхемів. Дирхем = 3,11 г; міскаль = 4,66 г; чекі = 466,59 г. Загалом, для іракської вагової системи XVI–XIX ст. було характерним використання османських одиниць ваги – окки, чекі та ін.

У Сирії, на відміну від Іраку, основи давньої арабської системи ваги збереглися краще. В Алеппо кінтар важив 100 ратлів по 720 дирхемів. Флорентієць Пегелотті в 1335 р. повідомляв, що в Алеппо і Хамі кінтар важив 227,5 кг. В XVII ст. кінтар Дамаску був збільшений до 150 османських окка = 192,4 кг. Тут відбулося пристосування цієї міри до системи ваги турецьких завойовників.

За арабською торговою системою кінтар = 100 ратлів, хоч ратлі в Сирії бували різні. Сирійський ратл = 12 укійя = 720 дирхемів; кінтар = 100 ратлів = 1200 укійя = 72000 дирхемів. Укійя сирійської марочної ваги = 6,66 міскалей = 10 дирхемів. Ратл = 2,28 кг; укійя = 190,21 г; міскаль = 4,75 г; дирхем = 3,17 г.

Крім одиниць класичної арабської системи ваги в Сирії існували інші вагові міри. Ратл Дамаску = 60 укійя = 600 дирхемів = 400 міскалей; ратлі для шовку в 680 та 700 дирхемів та ін.

В Єгипті в XI–XV ст. застосовувалась арабська система мір ваги. В XVI–XIX ст. вона почала змінюватись під впливом османської системи мір.

Головні одиниці єгипетської системи вагових мір – ратл, окка і кінтар. Ратл = 12 укійя = 144 дирхеми; укійя = 12 дирхемів; важкий ратл = 14 укійя = 168 дирхемів. Кінтар = 100 ратлів = 36 окк; окка = 100 марочних дирхемів. Кінтар = 44,33 кг; ратл = 443,37 г; окка = 1,23 кг; укійя = 36,94 г. Важкий ратл = 517,27 г. Важкий ратл в 312 дирхемів = 960,64 г.

Марочна вага: чекі = 100 дирхемів = 1600 кіратів = 6400 хабб; дирхем = 16 кіратів = 64 хабби; міскаль = 1,5 дирхеми = 24 кірата = 96 хабб. Чекі = 307,89 г; міскаль = 4,618 г; дирхем = 3,078 г; кірат = 0,192 г; хабба = 0,048 г (маса зерна пшениці).

У XVIII–XIX ст. в Єгипті збереглися основи аравійської і візантійської систем мір ваги: кінтар = 100 ратлів; ратл = 12 укійя; міскаль = 24 кірата. Однак з'являються нові турецькі міри – окка та чекі. Крім того, в єгипетській торгівлі використовувалися кінтари і ратлі не лише офіційного стандарту, але й інші. Існували кінтари в 102, 104, 110, 112, 120, 125, 132, 140, 150,

200 ратлів та ін. Ратлі були в 105, 150, 180, 229, 504 дирхеми та ін. [7, с. 234].

Своєрідні вагові системи склалися в Північній Африці. Араби називали ці землі Аль-Магриб аль-Акса – "країна далекого Заходу", мандрівники – "Холодною країною зі спекотним сонцем", поети – "Краєм золотого заходу" [8, с. 520]. За уявою середньовічних космографів, тут був край світу, де заходило за обрій сонце.

Історія цього краю знайшла відображення в античній міфології. Біля міста Тінгіс (Танжер) відбулася битва Геракла з володарем Лівії Антеем. Коли Геракл біля міста Лікс знайшов сад Гесперід із золотими яблуками, то йому довелося тримати небесне склепіння замість титана Атласа, чия ім'я отримала гірська система Північної Африки.

На початку I тис. до н. е. в Північній Африці почалася фінікійська колонізація. В 825 р. до н. е. вихідцями з фінікійського міста Тір був заснований Карфаген (Нове місто) [9, с. 224]. Згодом фінікійські поселення виникли на території міст Лікс, Сале, Танжер, Волубіліс.

У II–I ст. до н. е. міста маврів або маврузіїв карбували монету із зображенням риби тунця і написами пунічною мовою. Місцеве населення – маври і нумідійці об'єднувалися в союзи племен під владою вождів-агеллідів. У II–I ст. до н. е. виникли Мавританське і Нумідійське царства.

Після пунічних війн 264–146 рр. до н. е. протягом семи століть Північна Африка стає володінням Риму, а згодом Візантії. В 681 р. араби захопили Північну Африку, яку називали Іфрікією. В 740 р. тут почалися повстання проти влади халіфа, внаслідок яких Магриб – Далекий Захід назавжди вийшов з-під влади Дамаського, а згодом і Багдадського халіфатів.

Владу в Магрибі захопила династія Алідів – нащадків Алі ібн Абу Таліба – четвертого халіфа і дочки пророка Мухаммеда. Прибічників Алі називали шіитами (шіат Алі – партія Алі). Пророками шіїтів вважаються Хасан і Хусейн – онуки пророка Мухаммеда.

У 788 р. в Магрибі з'явився Алід Ідріс I, який отримав титул імама. Династія Ідрісидів правила до 974 р. Згодом берберські династії Альморавидів 1050–1146 рр. та Альмохадів 1146–1269 рр. об'єднали під своєю владою весь Магриб і половину Іспанії. В XVI ст. султан Османської імперії Сулейман Пишний завоював Лівію, Туніс і Алжир. Однак Марокко під владою династії Саадидів відстояло свою незалежність від турок. В умовах арабізації та ісламізації місцевого берберського населення в країнах Магриба склалася своєрідна арабо-берберська культура. Перші міста Магриба належали до типу ксурів. "Берберські укріплені поселення (ксури) оточені фортечними мурами; зазвичай вони групуються навколо однієї або декількох касб (тиг্রেментів), де жили вожді племен, багаті шейхи, володарі оазисів" [10, с. 229]. Деякі з міст Магрибу поступово стали великими центрами ремесла і торгівлі.

У системах грошово-вагових мір країн Магрибу XI–XIX ст. відчутні карфагенський, римський та арабський впливи.

Тут треба звернути особливу увагу на поширену в Магрибі "аттарну" вагу. Маса ратля аттарі відповідає масі шумеро-вавилонських вагових одиниць. Так, в Тунісі ратл аттарі = 506,92 г, в Марокко ратл аттарі = 508,08 г. Це нагадує масу вагової міни Шумеру в 504,6 г. Ратль аттарі в Алжирі = 546,13 г, в місті Ас-Сувейда в Марокко ратл аттарі = 535,22 г. Це майже відповідає масі срібної вавилонської міни в 545,75 г. Поясненням цього, можливо, є те, що землі Північної Африки в свій час належали Карфагену. В

Карфагенській державі мали розповсюдження фінікійські і месопотамські вагові системи.

Поділи мір ваги: кінтар = 100 ратлів, ратл = 12 укійя є візантійським впливом. Використання різної кількості дирхемів або міскалей в укійя, або різної кількості укійя в ратлі, є складовими частинами арабської системи мір ваги.

У Тунісі система аттарі: кінтар = 100 ратлів = 1600 укійя = 12800 міскалей. Укійя = 8 міскалей. Укійя = 31,68 г; міскаль = 3,96 г. Крім ратля в 16 укійя, були ратлі в 18 та 20 укійя. Ратл в 18 укійя = 570,19 г; ратл в 20 укійя = 633,67 г. Ратл в 16 укійя використовувався для зважування металів та медикаментів, ратл в 20 укійя – для зважування продовольства, ратл в 18 укійя – для зважування інших товарів.

В Алжирі головною одиницею ваги був ратл. Торгових ратлів було три: аттарі, греддарі та великий – кебір. Ратл аттарі = 16 укійя; греддарі = 18 укійя; кебір = 27 укійя. Укійя важила 34,13 г, поділяючись на 8 дирхемів по 20 кіратів. Ратл аттарі = 546,13 г; ратл греддарі = 614,38 г; ратл кебір = 819,19 г.

Кінтар = 100 ратлів. У кожному випадку кінтар рахувався в ратлях аттарі: кінтар аттарі = 100 ратлів аттарі = 54,63 кг; кінтар греддарі = 112,5 ратлів аттарі = 61,43 кг; кінтар кебір = 150 ратлів аттарі = 81,91 кг.

Ратл аттарі застосовувався для зважування спецій, ратл греддарі – для зважування овочів, ратл кебір для зважування важких товарів.

Для спеціальної марочної ваги використовувався ратл фудді = 16 укійя по 6,66 міскалей; міскаль = 24 кірата. Ратл фудді = 497,43 г; міскаль = 4,66 г. Ця вага поділялася на золоту та срібну. Для срібла головною одиницею був ратл, для золота – міскаль. Для діамантів головною ваговою одиницею був кірат = 0,207 г.

У Марокко головними одиницями вважалися ратл і кінтар. Малий ратл = 12 укійя; великий ратл = 28 укійя. Кінтар звичайний містив 100 ратлів, кінтар великий = 125 або 150 ратлів, кінтар малий – 75 ратлів. Кінтар звичайний у Фесі = 50,8 кг; в Ас-Суейді = 53,5 кг; кінтар великий в Асфі = 63,5 кг; в Рабаті = 76,2 кг. Крім цих, застосовувався ще митний кінтар = 45,4 кг.

Давньою цивілізацією Середнього Сходу є іранська. Землі Ірану розташовані на схід від Месопотамії на величезному Іранському плоскогір'ї. Гори Загрос відділяють Іран від Месопотамії. На півночі гори Ельбурс проходять уздовж південного узбережжя Каспійського моря. На сході гори Копет-Даг і Памір відокремлюють Іран від Середньої Азії. "На півдні Іран омивається водами Перської затоки, через який вже в III тис. до н.е., якщо не раніше, встановилися зв'язки Передньої Азії з Індією. Саме цим шляхом потрапляли до Месопотамії найдавніші художні твори Індії, а пізніше (в I тис. до н.е.) "вовна, котра росте на деревах" (тобто бавовна)". [11, с. 236]

Транзитна караванна торгівля призвела до запозичення Іраном вагових мір Шумеру, зокрема шумерської міни в 504,6 г. Сприяли цьому деякі обставини. Природні умови Ірану зумовили переважаюче значення для нього кочового скотарства, але тут: "На відвищених ділянках росте ячмін у дикому вигляді" [9, с. 246]. Саме маса зернини ячміння була покладена в основу шумерської вагової системи. Згодом, за допомогою штучного зрошення землеробство отримало розповсюдження в Ірані. Поштовхом для поширення використання мір ваги став видобуток в Ірані покладів міді, заліза і срібла.

У III – I тис. до н.е. на території Ірану існувало царство Елам, в середині I тис. до н.е. царство Мідія. З VI ст. до н.е. по VII ст. існувала Іранська імперія, якою правили династії Ахеменідів, Аршакідів, Сасанідів. У

651 р. араби завоювали Іран. Наслідком арабського завоювання було те, що перси забули свою мову пехлеві, забули свою писемність і змінили свою зороастрійську релігію на іслам. Але після декількох століть перебування іранських земель у складі Арабського халіфату народився новий перський етнос з новою мовою і культурою.

Нова перська літературна мова фарсі (або дарі – "двірцева") відрізняється від індоєвропейської мови пехлеві тим, що нову перську мову на 50 % формують слова арабського походження. З IX ст. перси стали писати арабською в'яззю. Від арабів перси перейняли законодавчі основи мусульманського права – шаріат.

Після розпаду Арабського халіфату національна самосвідомість персів знову відродилася. Династія Саманідів (875 – 999 рр.) створила державу в Середній Азії з центром у Бухарі. Вони називалися нащадками іранської династії Сасанідів (по жіночій лінії), оголосивши себе національними перськими володарями, хоч і мусульманського віросповідання.

Захопивши Хорасан, Саманіди поновили міжнародну транзитну торгівлю. Династія Буїдів (Бувейхідів) в Ірані (935 – 1055 рр.) багато зробила для відродження іранської економіки. Загалом, основи матеріальної культури, зумовлені природно-кліматичними умовами і географічним розташуванням іранських земель, не змінилися з часів давньої Іранської імперії. Основу матеріального добробуту персів, як і раніше, становили орне землеробство і транзитно-посередницька торгівля.

У XIII ст. мандрівник Марко Поло писав про Іран: "В містах є купці і ремісники; торгують, ремеслами займаються; виготовляють золоті тканини і всіх родів шовкові. Народжується тут бавовна. Пшениці, ячміння, пшона, всілякого хліба, вина і всіляких плодів у них багато" [12, с. 65].

Крім релігії, писемності і частково мови, в часи панування Арабського халіфату на іранських землях перси запозичили в арабів їх грошово-вагову систему. Згодом вона зазнала змін відповідно до потреб іранської економіки і торгівлі.

Подвійна месопотамська міна, перетворена в багдадський ман (2 ратлі) у 260 дирхемів, стала основою вагових мір в Ірані. Однак у Багдаді ман рахували в 812,5 г, в Ірані малий ман важив 832 г. Крім малого мана, в Ірані використовувались також середній ман в 1,92 кг та великий ман в 3 кг.

Як зауважував В. Хінц: "Коли Газан-хан біля 1300 р. здійснив реформу мір і ваги в державі ілханів, який використовувався в Тебризі канонічний ман в 260 дирхемів й був проголошений державним стандартом. Ал-Умарі також підтверджує ще біля 1355 р., що в столиці Тебризі пшениця або ячмін не вимірювалися, а зважувалися, до того ж використовувався виключно ман в 2 багдадських ратля, або 260 дирхемів" [6, с. 27].

У середині XIV ст. канонічний ман в Ірані був замінений великим маном в 3 кг. У XVI ст. великий ман став зватися "тебризьким маном".

У XVIII – XIX ст. відомі три системи ваги Тебризу: велика, середня та мала. В кожній халвар = 100 батманів, або манів. Халвар є кінтаром (центаром). Ман = 4 чареки (чверті) = 8 сайі = 50 сіров. Великий ман = 12,5 абазів по 80 міскалей = 1000 міскалей; середній ман = 9 абазів = 720 міскалей; малий ман = 8 абазів = 640 міскалей.

Велика вага: халвар = 460,69 кг; ман = 4,6 кг; чарек = 1,15 кг; сайя = 575,87 г; сір = 92,13 г. Середня вага: халвар = 331,37 кг; ман = 3,13 кг; чарек = 828,43 г; сайя = 414,21 г; сір = 66,27 г. Мала вага: халвар = 294,56 кг;

ман = 2,94 кг; чарек = 736,4 г; сайя = 368,2 г; сір = 58,91 г. У кожному випадку абаз має масу 368,24 г.

Відомий також старий тебризький ман = 6 ратлів = 300 дирхемів = 600 міскалей. Це половина маси вже згаданого мана в 1,92 кг, або 600 дирхемів, котрий мав поширення в Північному Ірані і Золотій Орді [6, с. 29].

В Ірані були відомі системи шахської ваги, утворені шляхом подвоєння маси одиниць уже згаданих вагових систем. Так, старий шахський ман в 5,52 кг є подвоєним старим тебризьким маном в 600 міскалей, тобто містить 1200 міскалей. Отже, старий шахський ман = 15 абазів = 1200 міскалей. Такою була стара шахська система ваги.

Нова шахська вагова система мала наступний вигляд: халвар = 50 шахських манів; шахський новий ман = 16 абазів = 1280 міскалей. Маса шахського нового мана в 5,89 кг є подвоєною масою малого тебризького мана, а шахський халвар в 294,56 кг тотожний халвару малої ваги. Тому: халвар = 50 манів = 800 абазів = 64000 міскалей.

Система рейської (тегеранської) ваги була подвоєною новою шахською вагою. Рейський ман вдвічі більше нового шахського мана = 32 абазы = 2560 міскалей. Халвар = 100 манів = 3200 абазів = 256000 міскалей. Халвар = 1178,37 кг; ман = 11,78 кг. У рейській системі ваги 100 манів, а не 50, як у новій шахській.

В Ісфахані існувала власна система вагових одиниць у великому і малому варіантах. Великий ман = 16 шедахів = 48 стилей = 1600 міскалей; великий ман = 7,36 кг; шедах = 460,3 г; стиль = 153,43 г. Малий ман в Ісфахані був вдвічі меншим порівняно з великим маном. Тому: малий ман = 3,68 кг; малий шедах – 230,15 г; малий стиль = 76,71 г.

Марочна вага Ісфахану: дирхем = 2 міскаля; міскаль = 6 денгов = 24 кірата = 72 хабби; кірат = 3 хабби. Дирхем = 9,2 г; міскаль = 4,6 г; денга = 0,76 г; кірат = 0,191 г; хабба = 0,063 г.

Загалом, обсяг одиниць іранських мір ваги залежав від кількості міскалей у мані. Були мани в 260, 600, 640, 720, 1000, 1280 міскалей.

У X–XI ст. під час великої посухи, котра вразила Великий Степ, тюркські кочові племена почали рух на територію країн Близького і Середнього Сходу. Щоб отримати дозвіл на проживання в мусульманських країнах, тюрки прийняли іслам. Згодом, завдяки застосуванню військової сили, тюрки захопили владу в багатьох із них.

У 999 р. тюрки зруйнували державу Саманідів. У другій половині X ст. вождем тюркського племені огузів став Сельджук ібн Тугак з роду каник – засновник династії Сельджукідів. Поступово його ім'я поширилось на всі підвладні йому тюркські племена.

Як відзначав відомий вчений – тюрколог Л. М. Гумільов: "В 1030 – 1040 рр. нащадки славного Сельджука... захопили Хорасан, без битв підкорили Іран в 1040 – 1054 рр. і вийшли на кордони Візантії... В 1071 – 1078 рр. сельджуки захопили Малу Азію і Сирію" [13, с. 229].

При перших трьох сельджукських султанах Тогрулбеку (1035 – 1063 рр.), Алп-Арслані (1063 – 1072 рр.) та Мелік-шаху (1072 – 1092 рр.) імперія Сельджуків охопила територію від Середньої Азії до Константинополя. Сельджуки багато в чому запозичили перську й арабську культуру. За оцінкою А. Кримського: "Турецька мова за сельджукських турків або зовсім випиралася серед них мовою перською, або ж захарашувалася невимовною силою перських та арабських слів, – та такою турецька мова залишається і досі" [14, с. 16].

У XII ст. сельджукські султани втратили владу в Передній Азії. Сельджукські племена зосередились у Малій Азії, відвойованої ними у Візантії. Тут був створений султанат зі столицею в місті Іконія, на чолі з династією Сельджуків. У Малій Азії сельджукські племена отримали нову назву "турки", яка відрізняла їх від решти тюркомовних народів. Поряд з іншими національними звичаями: "... зберегли вони, як порівняти, непогану турецьку мову" [14, с. 17].

У 1243 р. Іконійський султанат був знищений монгольськими завойовниками. Рятуючись від монголів, вождь огузького племені кайи Ертогрул привів своїх одноплемінників із Середньої Азії на захід Малої Азії. Тут народився його син Осман (1258 – 1326 рр.), від імені якого пішла назва створеної його нащадками Османської імперії, а також назва нового етносу – турок-османів. Османська імперія, яка підкорила своїй владі багато земель в Азії, Європі й Африці, існувала з середини XIII ст. до 1 листопада 1922 р., коли останній, 35-й за рахунком султан із роду Османів Мехмед VI відмовився від влади [15, с. 222]. Після розпаду Османської імперії в Малій Азії була створена сучасна Турецька республіка.

Характеризуючи систему мір, котра склалася в Сельджукській та Османській імперіях, Ф. І. Петрушевський відзначав, що: "Метрична система, котрою користуються в турецьких областях, є здебільшого аравійською, але з багатьма відступами, особливо стосовно обсягу основних одиниць" [7, с. 493-494]. Тобто турецька система вагових мір створена на підставі арабської системи.

Головними одиницями турецької торгової ваги були окка, ратл, батман і кінтар. Окка є одиницею ваги масою в 400 дирхемів = 1,279 кг. Ратл є половиною окки масою в 200 дирхемів = 639,9 г. Ратл, як бачимо, нагадує давню одиницю міну, окка – подвійну міну.

Батман (іранський ман) був трьох видів: великий, звичайний і малий. Великий батман = 8 окк; звичайний батман = 6 окк; малий батман або великий чекі = 2 окки. На місцях бували й інші батмани. Кінтар = 100 ратлів. Інколи вживалися й інші кінтари. Зокрема, в Константинополі: кінтар в 44 окки або 100 ратлів = 56,3 кг; ратль = 176 дирхемів = 563,11 г. Співвідношення між оккою і ратлем, а також маса ратля тут не відповідають загальноприйнятим.

В окремих випадках ще використовувались: чекі в 250 дирхемів = 799,87 г; тафей в 610 дирхемів = 1,95 кг; кінтар в 45 окк = 57,59 кг. Маса великого батману = 10,23 кг; звичайного батману = 7,68 кг; малого батману або великого чекі = 2,55 кг.

Марочна турецька вага: міскаль, головна одиниця = 1,5 дирхеми = 24 кірата = 96 хабб; чекі = 100 дирхемів = 1600 кіратів = 6400 хабб; кірат = 4 хабби. В Константинополі міскаль = 4,79 г; дирхем = 3,19 г; кірат = 0,199 г; хабба = 0,049 г.

Для зважування золота і срібла використовували особливі одиниці ваги: пробна одиниця золота поділялася на 24 кірата по 4 хабби = 4,89 г; пробна одиниця срібла поділялася на 100 кіратів по 4 хабби = 20,41 г.

Інколи в провінціях Османської імперії поділ згаданих вагових одиниць набував місцевої специфіки. Зокрема, в Ерзерумі: кінтар = 30 батманів = 180 окк; батман = 2 напівбатмана = 4 чарека = 6 окк; окка = 2 стила = 8 тухт = 16 полтухт = 32 чверті = 400 дирхемів.

Загальне співвідношення між одиницями ваги: батман = 6 окк; окка = 400 дирхемів; є загально-

прийнятим. Але спосіб поділу вагових одиниць місцевий. Тому в Ерзерумі: напівбатман = 3,83 кг; чарек = 1,91 кг; стиль = 639,85 г; тухта = 159,96 г; напівтухта = 79,98 г; чверть = 3999 г; алтитухта або тухт = 959,78 г.

Підсумуємо. В основу системи мір ваги держав Близького і Середнього Сходу XI-XIX ст. була покладена система монетної і торгової ваги Арабського халіфату VII-X ст. Арабська вагова система була створена на основі мір Візантії, елліністичних держав, цивілізації Давнього Сходу. Крім природних еталонів – маси зерна і бобів, в арабській ваговій системі велику роль відігравали одиниці лічби міскаль і дирхем – золота і срібна монети.

В XI – XIX ст. у ваговій системі арабських держав Близького Сходу і Північної Африки відбулися зміни. Кількість ратлів в кінтарі, кількість укїя, міскалів та дирхемів у ратлі набули великого розмаїття. Причиною цього був політичний розпад Арабського халіфату і потреби торгівлі.

Перські та турецькі вагові системи XI-XIX ст. походять від арабської системи ваги. Але вони мають значні відмінності від неї, що надає їм самобутнього характеру. Використання одиниць ваги ман та батман із різною кількістю ратлів, міскалей і дирхемів у кожному з них, поява нових вагових одиниць окка, чеки, тафей та ін. надають перській та турецькій ваговим системам притаманних саме їм характерних рис.

Список використаних джерел

1. Беляев Е.А. Арабы, ислам и Арабский халифат в раннее средневековье / Е. А. Беляев. – М.: Наука, 1966. – 280 с.
2. Олдридж Д. Каир: биография города / Д. Олдридж. – М.: Молодая гвардия, 1970. – 304 с.
3. Константин Багрянородный. Об управлении империей / Константин Багрянородный. – М.: Наука, 1991. – 496 с.
4. Ходжаниязов Т. Денежное обращение в государстве Великих Сельджуков (по данным нумизматики). – Ашхабад: Ылым, 1977. – 119 с.
5. Бартольд В.В. Сочинения: [в 9-ти т.]. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства "Наука", 1966. – Т. 6: Работы по истории ислама и Арабского халифата. – 784 с.
6. Хинц В. Мусульманские меры и веса с переводом в метрическую систему / В. Хинц. – М.: Наука, 1970. – 147 с.
7. Петрушевский Ф.И. Общая метрология: [В 2-х ч.] / Ф. И. Петрушевский. – СПб.: Типография Эдуарда Праца, 1849. – Ч. I: Содержащая описания мер, весов, монет и времяисчисления нынешних и древних народов. – [III], 632 с.

8. Малая энциклопедия стран / сост. Н. Г. Сиротенко, В. А. Менделеев. – М.: Астрель; Харьков: Торсинг, 2002. – 717 с.
9. История Древнего Востока: учебное издание / [А. А. Вигасян, М. А.-К. Дандамаев, М. В. Крючков]; Под ред. В. И. Кузищина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высшая школа, 1988. – 416 с.
10. Королевство Марокко: Справочник / [Р. Б. Соколова и др.]. – М.: Наука, 1991. – 270 с.
11. История древнего мира: [В 2-х ч.] / [Д. Г. Редер, Е. А. Черкасова]; Под ред. Ю. С. Крушоп. – М.: Просвещение, 1979. – Ч. 1: Первобытное общество и Древний Восток. – 288 с.
12. Книга Марко Поло / Марко Поло. – М.: Географиз, 1955. – 376 с.
13. Гумилев Л.Н. Тысячелетие вокруг Каспия / Л. Н. Гумилев. – Баку: Азернешр, 1990. – 312 с.
14. Кримський А. Історія Туреччини / А. Кримський. – К.: Олір, 1996. – 288 с.
15. Петросян Ю.А. Древний город на берегах Босфора: исторические очерки / Ю. А. Петросян. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства "Наука", 1986. – 238 с.

References

1. BELYAEV, E. A. (1966) *Araby, islam i Arabskij khalifat v rannee srednevekov'e*. Moscow: Nauka
2. OLRIDZH, D. (1970) *Kair: biografiya goroda*. Moscow: Molodaya gvardiya.
3. KONSTANTIN BAGRIANORODNYJ (1991) *Ob upravlenii imperiei*. Moscow: Nauka.
4. KHODZHANIYAZOV, T. (1977) *Denezhnoe obrashchenie v gosudarstve Velikikh Seldzhukov (po dannym numizmatiki)*. Ashkhabad: Ylym.
5. BARTOLD, V. V. (1966) *Sochineniya*: [in 9th vol.]. Vol. 6: *Raboty po istorii islama i Arabskogo khalifata*. Moscow: Glavnaya redaktsiya vostochnoy literatury izdatelstva "Nauka".
6. KHINTS, V. (1970) *Musulmanskie mery i vesa s perevodom v metricheskuyu sistemu*. Moscow: Nauka.
7. PETRUSHEVSKIY, F. I. (1849) *Obshchaya metrologiya*: [in 2 vol.]. Vol. 1: *Soderzhaniye opisaniya mer, vsov, monet i vremyaischeniya nyneshnikh i drevnikh narodov*. Saint Petersburg: Tipografiya Eduarda Pratsa.
8. SIROTENKO, N. H., MENDELEEV, V. A. (eds.) (2002) *Malaya entsiklopediya stran*. Moscow: Astrel; Kharkov: Torsing.
9. KUZISHCHIN, V. I. (ed.) (1988) *Istoriya Drevnego Vostoka*. 2nd edition. Moscow: Vysshaya shkola.
10. SOKOLOVA, R. B. et al (eds.) (1991) *Korolevstvo Marokko: Spravochnik*. Moscow: Nauka.
11. KRUSHKOL, Yu. S. (1979) *Istoriya drevnego mira* [in 2 vol.]. Vol. 1: *Pervobytnoe obshchestvo i Drevnij Vostok*. Moscow: Prosveshchenie.
12. *Kniga Marko Polo* (1955). Moscow: Gosudarstvennoe izdatelstvo geograficheskoy literatury.
13. GUMILEV, L. N. (1990) *Tysyacheletie vokrug Kaspiya*. Baku: Azerneshr.
14. KRYMSKIY, A. (1996) *Istoriya Turechchiny*. Kyiv: Olir.
15. PETROSYAN, Yu. A. (1986) *Drevnij gorod na beregakh Bosfora: istoricheskie ocherki*. Moscow: Nauka.

Надійшла до редколегії 14.06.16

A. Zubco, Ph.D.in History, Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

WEIGHT UNITS IN THE SYSTEMS OF MEASUREMENTS IN NEAR AND MIDDLE EAST COUNTRIES IN XI – XIX CENTURIES

Arab money and weight terminology as well as the monetary affair were under the powerful influence of the civilizations of the Ancient East, the Roman Empire, and Byzantium. In the 7th century the Arabs conquered Syria, Palestine, Egypt, and the North Africa in the Byzantium. At the same time the Arab armies conquered Iran and the Central Asia. It was formed a world-wide Muslim state – the Arab Caliphate that stretched from Morocco to India.

The collapse of the Arab Caliphate into separate feudal ownership lasted during the long period. The modern national states were formed from these feudal estates during the period from the 11th to 20th centuries.

The main factor in the formation of weight and monetary systems of the Middle East states was the development of handicrafts and trade. Weight measures were flexibly adapted to the quantity and characteristics of goods that merchants traded. As a consequence, a large number of local measures were created. The power of the Arab Caliphate, and later the Ottoman Empire tried to create the universal system of measures. However, it was not completely embodied.

The study of the weight measures in measurement systems of the Middle East states is an important issue in our time. The article restores the structure of the weight systems, the correlation of their units, determines the standard weight units as well as ascertains the origin of weight systems in Near and Middle East countries in XI-XIX centuries and their interrelation.

Key words: Arabic monetary and weight system, unit of weight, a historical source.

УДК 94(470) "19/20"

О. Кузнєцова-Тімонова, канд. іст. наук, пров. фах.
Інститут історії НАН Республіки Беларусь, Мінськ

ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА В АНГОЛІ (1975 – 2002) ТА ДОЛЯ РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: НА ПРИКЛАДІ ПРЕДСТАВНИКІВ БІЛОРУСІ

Подана стаття містить інформацію про долю та участь у Громадянській війні в Анголі в 1975 – 2002 роках радянських, згодом білоруських, військовослужбовців. Акцентується увага на тому, що колишня офіційна радянська статистика (12 тисяч учасників та 54 осіб, що загинули) не є достовірною. Територія Анголи розподілена на 17 провінцій. На чолі кожної провінції знаходився комісар. Під час Громадянської війни ті або інші провінції входили до складу певного військового округу. Основних округів було шість: 1-й – Негаже, 2-й – Кабінда (обидва – північ країни), 3-й – Луена (схід), 4-й – Уамбо (центр), 5-й – Лубанго, 6-й – Менонге (обидва південь). У залежності від інтенсивності бойових дій, усі округи поділялися на категорії: бойові та небойові. Бойовими округами протягом усієї Громадянської війни були 3-й та 6-й. В різні періоди бойовими вважалися також 1-й, 4-й та 5-й округи. Кожний радянський військовослужбовець, перебуваючи у службовому відрядженні, повинен був мінімум рік (із обов'язкових двох років без сім'ї або трьох із сім'єю) провести в бойовому окрузі. Вказується, що на відміну від Афганістану, в Анголі ніколи не воювали регулярні радянські війська. Всі представники радянських збройних сил в Анголі носили загальну назву – "радянські військові радники й спеціалісти" (РВР й С) та умовно поділялися на наступні групи: військові радники, військові спеціалісти, військові перекладачі, солдати.

Ключові слова: Ангола, громадянська війна, військові радники, військові спеціалісти, військові перекладачі, солдати.

Ангола – колишня колонія Португалії – здобула незалежність 11 листопада 1975 р. Вона – велика в територіальному плані держава на південному заході Африки; багата на корисні копалини в межах майже всієї таблиці Менделєєва, але одночасно – одна із "гарячих точок" земної кулі. Майже сорок років – з 1961 по 2002 рр. – тут безперервно тривали бойові дії та гинули люди. На сорокарічних чоловіків з повагою дивилися тільки тому, що вони змогли дожити до такого "поважного" віку, адже більша частина ангольського населення померла в молодому віці. Громадянська війна у Анголі була війною декількох національних угруповань, котрі користувалися підтримкою різних держав та орієнтувалися на копіювання відмінних економічних і політичних систем. Простіше кажучи, – соціалістичною системою СРСР та капіталістичною США. Обидві "наддержави" допомагали воюючим сторонам як фінансово, так і політично. Радянський Союз протегував Антонію Аугуштинью Нето та його організацію Народний рух за визволення Анголи – Партію праці (МПЛА)¹. Сполучені Штати, натомість, сприяли діяльності двох інших партій: Фронт національного визволення Анголи (ФНЛА)² на чолі з Холденом Роберто та Національному Союзу за повне визволення Анголи (УНІТА)³ на чолі з Жонасом Савімбі. Крім того, в країні був наявним ще один військовий табір – ФЛЕК⁴, Фронт за визволення анклаву Кабінда, котрий базувався на території сусідньої держави Конго. Як стверджує видатний англійський дослідник Пітер Кальвокорессі, Ангола витримала багаторічну спустошливу війну тому, що була багатою країною. Бойові дії, в ході яких кожна зі сторін витрачала щорічно майже 1-2 мільярди доларів на озброєння, фінансувалися за рахунок продажу діамантів та нафти. Нафта дозволяла уряду МПЛА отримувати закордонні кредити, а діаманти опозиційний УНІТА спродував міжнародному картелю, яким керувала бельгійська компанія "Де Бірс" [4, с. 275]. Опосередковану участь у громадянській війні в Анголі приймали й інші держави. Так, на боці МПЛА воювали регулярні військові загони Куби, які почали прибувати до столиці Анголи Луанди в листопаді

1975 р. на радянських військових літаках. Кубинські військові в'їжджали в країну як туристи, в цивільному одязі, а військову форму та зброю провозили у вантажах. Головне ж, вони практично від трапу літака йшли у бої. І дослідники, і учасники Громадянської війни в Анголі одногласно стверджують: без кубинської підтримки МПЛА не утримала б владу у державі навіть кілька днів. Кубинські військовослужбовці керувалися наказом свого лідера Фіделя Кастро: "Ангола – ваша друга Батьківщина!" Тому вони воювали відважно й самовіддано за ту ангольську революцію, яка не для кожного, власне, ангольца була зрозумілою. В свою чергу, на боці ФНЛА й УНІТА виступала Південно-Африканська Республіка (ПАР). ПАР, за підтримки США й Великобританії, мала на той час найкраще озброєну та навчену армію на всьому Африканському континенті. Разом із південноафриканськими військовими в бойових діях проти державної армії Анголи (ФАПЛА)⁵ брали участь найманці всіх кольорів шкіри й національностей, у тому числі російські емігранти, поляки, англійці, французи, бразильці, американці, чилійці, португальці та інші.

Історію радянських збройних сил досить важко розподілити на 15 окремих частин, що доводиться робити після розпаду СРСР. В Радянській армії не існувало окремих національних формувань (за винятком хіба що відомого "мусульманського батальйону", бійці якого воювали в Афганістані). Отримавши погони, військовослужбовець міг бути скерованим у будь-яку точку Радянського Союзу, в будь-який військовий округ. Можливість проілюструвати участь представників Білорусі (тоді – БРСР) у війні в Анголі ми вбачаємо в наступному: виявити максимальну кількість білорусів за національністю, котрим довелося проходити військову службу у цій країні; тих, хто скеровувався в НРА з Білоруського червонознаменного військового округу (БЧВО)⁶ або тих, хто є нині громадянами Республіки Білорусь. Мета даної статі – з'ясування особливостей участі радянських військовослужбовців у Громадянській війні в Анголі на прикладі представників Білорусі: їх категорій, функцій, які їм довелося виконувати, та наслідків цієї війни для більшості з них. Стаття підготовлена за допомогою методів усної історії, на основі значної кількості інтерв'ю. Фрагменти мемуарів учасників тих подій та окремі аналітичні розвідки із всесвітньої історії другої половини XX століття також використані автором.

¹ Movimento Popular de Libertação de Angola (порт.). – MPLA (далі – МПЛА).

² Frente Nacional de Libertação de Angola (порт.). – FNLA (далі – ФНЛА).

³ União Nacional para a Independência Total de Angola (порт.). – UNITA (далі – УНІТА).

⁴ Frente para a Libertação do Enclave de Cabinda (порт.). – FLEC (далі – ФЛЕК).

⁵ Forças Armadas Populares de Libertação de Angola (порт.). – FAPLA (далі – ФАПЛА).

⁶ Краснознаменный белорусский военный округ (рос.).

Територія Анголи розподілена на 17 провінцій. На чолі кожної провінції знаходився комісар. У свою чергу, під час Громадянської війни ті або інші провінції входили до складу певного військового округу. Основних округів було шість: 1-й – Негаже, 2-й – Кабінда (обидва – північ країни), 3-й – Луена (схід), 4-й – Уамбо (центр), 5-й – Лубанго, 6-й – Менонге (обидва – південь). У залежності від інтенсивності бойових дій, усі округи поділялися на категорії: бойові та небойові. Бойовими округами протягом усієї Громадянської війни були 3-й та 6-й. В різні періоди бойовими вважалися також 1-й, 4-й та 5-й округи. Кожний радянський військовослужбовець, відправлений у службове відрядження, повинен був мінімум рік (із обов'язкових двох років без сім'ї або трьох із сім'єю) провести в бойовому окрузі. Та траплялося по-різному: одним і зовсім не довелося потрапити в бойовий округ, а інші опинялися безпосередньо у зоні бойових дій. Хронологічно весь строк перебування білоруських військовослужбовців під час Громадянської війни в Анголі, яка фактично тривала до лютого 2002 року, можна розділити на три великих етапи. Умовно назовемо їх "легальним", "нелегальним" та "пострадянським". Вивчення останнього виходить за рамки даної статті та може стати об'єктом окремого дослідження. А два перших потребують пояснень. Перший – "легальний" – етап знаходження військовослужбовців в НРА обмежується 1975 – 1979 роками. Довгий час офіційно стверджувалося, що радянські радники й спеціалісти виконували "певне інтернаціональне завдання" в Анголі тільки і тільки в окреслений термін. З початковою датою все зрозуміло: формально взаємовідносини та військово-співробітництво з СРСР НРА встановила після проголошення своєї незалежності в листопаді 1975 р. А ось кінцева дата "інтернаціонального завдання" викликає запитання, на які відповідей ще немає. Основних версій дві. Перша, яка найчастіше друкувалася: засекречення інтернаціонального завдання СРСР в Анголі було пов'язане з уведенням радянських військ до Афганістану в 1979 р. Друга версія також згадується у публікаціях, але дещо рідше: смерть 19 вересня 1979 р. першого президента НРА та лідера МПЛА А. А. Нето, з котрою, нібито, закінчувалося військово-співробітництво СРСР та НРА та продовжувалося виключно економічне й політичне. Однак, незважаючи на офіційні причини, досить довгий час формально тривалість участі білоруських військовослужбовців у Громадянській війні в Анголі обмежувалася саме 1975 – 1979 рр., у нечислених книгах та надписах на пам'ятниках були зазначені саме ці дати. Другий етап – 1979 – 1992 роки – закінчився разом із розвалом СРСР, підписанням так званих Біссекських угод між командуючими воюючих сторін – президентом Анголи Жозе Едуарду душ Сантушем і лідером УНІТА Жонасом Савімбі й припиненням вогню для проведення президентських виборів, якій відбулися 29-30 вересня 1992 р.

Саме на цей етап припали основні бойові дії, військові операції, в ході яких радянським радникам, спеціалістам та перекладачам довелося не тільки "радити", скільки, власне, воювати зі зброєю в руках, і навіть, на жаль, гинути. Так, зокрема, в ході проведення загонів регулярних військ ПАР операції "Протея" проти ФАПЛА в 1981 р., під час бою за місто Онджива (провінція Кунене, 5-й ВО) 27 серпня загинув військовий радник, підполковник І. І. Важник, який походив з м. Бихів Могильовської області. Офіційний звіт про цю трагічну подію зафіксований в журналі бойових дій апарату Головного військового радника в Анголі того ж дня наступним чином: "Протягом дня супротивник вів військові дії в районі Каами, Ондживи, Мангуа. Гарнізон Мангуа до піхотної

роти розбитий, знищена рота кубинців в Шибембі. 11 прб веде оборонні бої в районі Ондживи. Після бомбо-штурмового натиску о 8:30 місто було атаковане загонами ПАР (можливо, батальйоном "Буффало") та УНІТА. В 21:30 зв'язок із бригадою втрачено. Долю наших військових радників з'ясуємо. За нашими даними в районі Ондживи збито 4 ворожих літака". Виходячи з оточення, одна з колон радянських спеціалістів була розбита. Під час бою загинули І. І. Важник, підполковник Є. Ф. Кіреєв, його дружина Лідія та дружина військового спеціаліста, прапорщика Н. Ф. Пестрецова – Ядвіга. У тому ж бою, власне, Н. Ф. Пестрецов потрапив у полон та був звільнений тільки через 15 місяців (його обміняли на пілота літака ПАР, збитого над Анголою). Саме Пестрецову довелося везти на Батьківщину найстрашніший вантаж – "вантаж 200" – залишки своїх загиблих товаришів-військовослужбовців та їх рідних. Відзначимо, що трупи подружжя Кіреєвих та труп Важника були забальзамовані в морзі Йоганнесбургу.

Одним із наймасштабніших зіткнень Громадянської війни в Анголі була так звана битва за Куїто-Куанавале – невеличке місто в ангольській провінції Квандо-Кубанго. Куїто-Куанавале отримав тоді свою неофіційну назву – "ангольський Сталінград". І ось чому. Підставою стала не масштабність битви, а її переломний момент, значимість у ході війни: припинення прямої участі у війні як кубинських вояків, так і південноафриканських армій, а також наближення отримання незалежності останньої колонії на Півдні Африки – Намібії (була окупована південноафриканськими військами) та ліквідація в самій ПАР сумнозвісного режиму апартеїду. Для УНІТА й їх союзників, південноафриканських військ, було дуже важливим захопити Куїто-Куанавале. Для ФАПЛА й кубинців – не віддати, а утримати населений пункт. Провокації військ УНІТА та ПАР на території провінції Квандо-Кубанго, в центрі якої знаходилося місто, відбувалися безперервно протягом 1980-х років. Як згадував колишній військовий радник, полковник у відставці С. Ф. Сідорський⁷, інтервенції повторювалися кожні 2 – 3 місяці, рідше – кожних півроку та були скеровані завжди з південного сходу, з боку Замбії, в бік Менонге (центр Квандо-Кубанго). А за ними розпочиналися наступи угруповань УНІТА [1]. Колишній військовий перекладач, старший лейтенант запасу С. П. Демидчик розповідав, що тільки протягом його перебування в районі Куїто-Куанавале в якості радника командира 8-ї мотопіхотної бригади ФАПЛА в лютому – вересні 1986 р., масивні обстріли міста артилерією ПАР (155-мм гаубицями, котрі били на відстань 47 км) продовжувалися майже безперервно з травня по серпень 1986 р. Йому, перекладачу, котрий до відрядження навіть не проходив військову службу, довелося брати участь у ближньому стрілковому бою, коли загони ФАПЛА фактично під командуванням радянського радника – полковника І. І. Черних, разом із іншими радянськими спеціалістами бригади утримували міст через річку Куїто, на який намагалися прорватися загони УНІТА.

Справжня битва за Куїто-Куанавале в рамках військової операції "Назустріч Жовтню" (дослівно португальською "Вітаємо Жовтень") за участю кубинських військ

⁷ С. Ф. Сідорський (прізвище змінено на прохання респондента) – льотчик-винищувач, радянський військовий радник у НРА. Народився в Київській області (УРСР), з 1970 р проходив службу у лавах Радянської Армії у Білоруському Червонопрапорному військовому окрузі. На даний момент громадянин Республіки Беларусь, полковник у відставці, проживає у Мінську. – Прим. авт.

розпочалася в середині 1987 р. та тривала майже рік⁸. Найбільш яскраві свідчення того, як було важко під час цих боїв, передають спогади перекладача 21-ї піхотної бригади ФАПЛА, молодшого лейтенанта І. А. Ждаркіна (нині полковника запасу), який майже весь цей час вів записи у шкільному зошиті на 20 листів, доки він не закінчився [6]. "14 жовтня 1987 р. Сьогодні о 7:30 ранку прибули на КП 21-ї бригади загони ФАПЛу. Зустріли тут радників 47-ї бригади і спеціалістів по "Оса-АК" (всього 9 осіб). Наслухалися жахів, дізналися подробиці того бою на березі річки Ломба, де загинув перекладач Олег Снітко. 47-ма бригада була розкинута вздовж берега. "Парівці" та загони УНІТА напали раптово й здійснили три атаки. "Фаллівці" не витримали, запанікували й кинулися навтьоки. Причин цьому багато: і закінчення боєприпасів, і погане командування, і страх офіцерів й солдат перед "парівцями", особливо перед їх далекобійною артилерією. Однак, на думку багатьох, основна причина відступу: наявність переправи. Про неї всі знали. Можливо, коли б її не було, солдати б не тікали, їм би не було куди тікати.... 25 жовтня 1987 р. У декількох кілометрах від нас знаходиться 59-та бригада. Біля 17-ї години її бомбила авіація. "Парівці" розробили нову тактику: спочатку проводять артобстріл, усі ангольці ховаються, також і зенітники. А потім раптово з'являється авіація та починає довбати своїми нальотами. Головне, літаки встигають зникнути раніше, ніж зенітники виберуться із укриття". Тільки наприкінці травня 1988 р. бої були завершені перемогою ангольських, та в більшій мірі кубинських військ, коли Преторія офіційно запропонувала мирні переговори.

Про те, що в цих боях брали участь, отримували поранення та навіть гинули радянські радники, спеціалісти та перекладачі, ніхто не говорив та не писав. Навпаки, радянське керівництво офіційно виголошувало, що радянські військовослужбовці не є учасниками військових конфліктів за межами СРСР. Однак, "наші" були там. І першими підтвердили та відмітили їх мужність – кубинці. В 1988 р. на Кубі було уведено в обіг спеціальну нагороду на честь цих подій – медаль "За оборону Куїто-Куанавале". Крім кубинців, цією нагородою було відзначено 90 радянських радників та спеціалістів. Серед них 5 білорусів: гомельчанина, полковника В. Є. Альтшулера; мешканця Бресту, полковника А. П. Давидовського; мешканця Мінська, майора Ю. М. Морозова; мешканця Барановичів Брестської області, старшого лейтенанта О. А. Грицука; згадуваного перекладача, молодшого лейтенанта І. А. Ждаркіна.

Крім сухопутних сутичок, мали місце і бої в небі. Транспортування вантажів і людей в Анголі здійснювалося в основному повітряним шляхом. Зрозуміло, що спеціальні південноафриканські та "унітівські", португальською мовою "саçadores", "мисливці" збивали літаки ФАПЛА, якими керували найчастіше радянські пілоти. Дуже часто літаки збивали разом із пасажирами і точну кількість тих, хто загинув за таких обставин, неможливо порахувати. Бували випадки, коли такі літаки знаходили в саванні через 5-7 років після катастрофи. Якщо ПІБ членів екіпажу та пілотів ще можна було дізнатися, адже кожен екіпаж був закріплений за конкретним бортом, то ПІБ пасажирів дізнатися практично неможливо. Приміром, 23 листопада 1985 р. під час запланованих польотів маршрутом Менонге-Луанда однією із груп "мисливців" під командування капітана військ спеціального призначення армії ПАР Андре Дідеркса

було збито літак Ан-12, бортовий номер 11747. В катастрофі загинули усі члени екіпажу та пасажир. Серед них було двоє білорусів: командир екіпажу, капітан ВПС С. В. Лук'янов (народився у Слонімі Гродненської області) та пасажир, радник начальника тилу піхотної бригади ФАПЛА, майор (підполковник) М. М. Жерносек (селище Подимхи, Лепельський район Вітебської області).

Роль "camaradas sovieticos" – радянських товаришів – була поважною та значимою. Це визнавали кубинці і самі ангольці. Крім кубинської медалі "За оборону Куїто-Куанавале", існували й інші кубинські нагороди: "За бойову співдружність" та "За блискуче виконання військового обов'язку". Цими відзнаками було нагороджено спеціаліста по обслуговуванню літаків, жителя Барановичів Брестської області А. І. Развенкова⁹, які йому вручив тодішній міністр оборони Куби, а нині голова Республіки Куба Рауль Кастро [2]. На жаль, на Батьківщині їх подвиги не оцінені. Багато ветеранів Анголи, як і ветерани Афганістану, Ефіопії та інших "гарячих точок", користуються пільгами ветеранів війни. Але разом з тим, багато з них, як кадрових військових, так і перекладачів-двохрічників, навіть не змогли довести, що вони брали участь у бойових діях. "В Генштабі, звичайно, писали, що ми скеровувалися на виконання "урядових бойових завдань" в окремих секретних документах, але широко це не висвітлювалося. І коли прийшов час здійснювати "оплату рахунків" – "наших рахунків", а гроші потрібно було виплачувати бойові!!!! – то відразу усі наші дерслужбовці, генштабісти та інші – намагалися зробити так, щоб "ці рахунки" не були оплачені", – згадував колишній військовий перекладач підполковник запасу А. А. ич [3]. Тому що радянські військовослужбовці, котрі служили в Анголі, не мали із собою жодних документів і носили військову форму ангольської армії (так звану "фаллівку"), а партійні квитки залишали в ЦК КПРС. Виходило, що в якості доказу присутності в Анголі того або іншого військовослужбовця вимагали, наприклад, підтвердження цього факту головним військовим радником, який на той момент міг вже й померти.

На відміну від Афганістану, в Анголі ніколи не воювали регулярні радянські війська. До всіх представників радянських збройних сил в Анголі застосовували загальну назву – "радянські військові радники й спеціалісти" (РВР й С) та умовно поділяли їх на наступні групи.

1. Військові радники. Основною функцією представників цієї групи було навчання ангольців військовій справі, допомога у формуванні та комплектуванні урядових військ та, в цілому, допомога у створенні регулярної армії Народної Республіки Ангола. Як згадує колишній військовий спеціаліст, підполковник запасу В. А. Авілов, котрий перебував у Анголі в 1979 – 1982 рр. й останні чотири місяці свого відрядження виконував обов'язки радника начальника оргмобуправління Генерального штабу ФАПЛА, в якості радників до Анголи відряджались офіцери у званні полковника і вище, та, зазвичай, під їх керівництвом перебувало декілька спеціалістів. Також є приклади скеровування в якості радників підполковників та майорів. Майор В. І. Сиянський (львів'янин, а нині мешканець Мінська) був відправлений із Мінська з посади командира зенітно-ракетного дивізіону на посаду радника начальника ПВО зенітно-артилерійської бригади ФАПЛА. До цієї групи зараховувався також командуючий усіма радянськими військовослужбовцями в Анголі – головний військовий радник (ГВР). Посада ГВРв Анголі була висо-

⁸ Операція була спланована з метою захоплення міста Мавінги – головної бази УНІТА, однак виявилася провальною. – Прим. авт.

⁹ А. І. Развенков – радянський військовий спеціаліст у НРА. Народився та проживає в Барановичах, громадянин Республіки Беларусь, майор запасу.

кою (штатна категорія – генерал-лейтенант) і, як повідомляє колишній військовий перекладач, прес-секретар Союзу ветеранів Анголи (Москва) С. А. Коломнін, престижною, добре оплачуваною. ГВР мав широкі повноваження: від права доповіді міністру оборони СРСР та президенту Анголи до дострокового відрядження "штрафників". До усього, йому мали "належати": двохповерховий вілла, персональний "мерседес" з водієм, особистий літак. ГВР підпорядковувалися не тільки військові радники, але й усі військовослужбовці, котрі з різних причин перебували у Анголі. Доки радянські спеціалісти перебували в республіці посаду ГВР обіймали 10 генералів. Серед них два білоруси: березень 1976 – червень 1977 рр. – генерал-лейтенант І. Ф. Пономаренко (Мінськ) ("дуже досвідчений генерал, котрий до відрядження керував гвардійською армією, розгорнутою за штатом військового часу" [5]) та з липня 1977 року до кінця 1980 року включно – генерал-лейтенант В. В. Шахнович (Случ, учасник Великої Вітчизняної війни, котрий до призначення в Анголу в якості ГВР перебував у Сомалі).

2. Військові спеціалісти. Основними функціями цієї категорії радянських військовослужбовців були обслуговування радянської військової техніки (на якій воювала ангольська армія; до слова, не тільки урядова, але й часом опозиційна) та навчання ангольців працювати на цій техніці. Кількість необхідних спеціалістів та їх категорії, як повідомляє С. А. Коломнін, визначалися майже завжди ангольським командуванням відповідно до кількості радянської бойової техніки, яка доставлялася в НРА. На посаду військового спеціаліста призначалися військовослужбовці в званні від старшого лейтенанта до підполковника; були серед військових спеціалістів також сержанти й прапорщики. Як свідчить В. А. Авілов, вибір спеціалістів здійснювався на рівні дивізії, пізніше кандидатури розглядалися щеї у штабі округу. На відміну від військових радників, які проходили персональну комісію на Військовій раді округу, військові спеціалісти йшли за загальним списком. В Анголу скеровувалися представники різних родів військ – ВМФ, ВПС, ПВО й інших та проходили там службу в залежності від своєї військової професії, в якості спеціалістів при офіцерах різних військ ФАПЛА. Багато з них прагнули вивчити португальську мову, щоб розумітися з військовослужбовцями ФАПЛА та не залежати від перекладача. Справа в тому, що лише окремі ангольські офіцери навчалися в СРСР та розмовляли російською мовою (до речі, другий та поки незмінний президент Анголи – Жозе Едуарду душ Сантуш – навчався у Баку, в Азербайджанському інституті нафти і хімії імені М. Азібекова та добре володіє російською мовою).

3. Військові перекладачі. Ця категорія в умовах знаходження радянських військовослужбовців у чужій країні, яка тільки почала співпрацювати з СРСР та теж мала у розпорядженні обмежену кількість кадрів, котрі володіли російською мовою, виявилася чи не найголовнішою для налагодження комунікацій та взаєморозуміння між обома сторонами. Оскільки до 1975 р. СРСР не мав дипломатичних зносин із колишньою метрополією Анголи – Португалією (де на той час при владі перебував фашистський режим Салазара-Каetano) та не співробітничав активно з Бразилією – основними країнами, де державною мовою є португальська, великої кількості перекладачів з португальської мови вузи не готували. Але після революції в Португалії, на початку збудуття незалежності її колоніями таких перекладачів вже було потрібно значно більше. Як згадував

А. А. Григорович¹⁰, котрий прибув до Анголи на четвертий день її незалежності [3]: "Був 1975 рік, коли я повернувся із Сирії. А в 1974 році відбулася революція в Португалії. Колонії Португалії теж були на порозі незалежності. Вже було зрозуміло, що туди потраплять радянські військові спеціалісти, і, відповідно, їм потрібні будуть перекладачі. Переваги при розподілі на вивчення португальської мови мали ті, в кого був за плечима бойовий досвід, оскільки очікувалися нові "гарячі точки". Але такими були не всі. Добре, що я мав військову підготовку, знав, як стріляти з автомата. А ось ті, хто прийшов до інституту з "гражданки", не знали про це нічого". В умовах, коли кількість військовослужбовців в Анголі постійно збільшувалася від перших 40 осіб в 1975 р. до декількох тисяч у 1980-ті рр., виникла потреба у значно більшій кількості перекладачів, ніж їх на той момент було підготовлено. В результаті, як свідчить С. А. Коломнін, перекладачів португальської стали готувати за прискореною програмою. Відкликаючи із запасу та навіть призиваючи іспанців. Іспанська та португальська мови схожі між собою, так, як наприклад, білоруська, українська та російська, тому другу мову можна було швидко опанувати. За прискореною 10-місячною програмою вивчення португальської мови до Анголи потрапили у званні молодших лейтенантів білоруси: І. А. Ждаркін (1986 – 1988); П. С. Івановський (1986 – 1988); А. Е. Алексієвський (1986 – 1988), М. Г. Маргелов (1988 – 1990) та інші. А також лейтенанти-двохрічники, випускники цивільних вузів, у тому числі Мінського державного педагогічного інституту іноземних мов (нині Мінський державний лінгвістичний університет), вчителі іспанської мови, котрим португальську довелося довчати на службі, в перші місяці відрядження: А. С. Шлик (1979 – 1982); С. П. Демидчик (1986 – 1988); О. А. Грицук (1986 – 1988); А. Н. Хованський (1985 – 1987) та багато інших, чий імена ще доведеться відшукувати.

4. Солдати строкової служби. Вони скеровувалися до Анголи для служби в якості радистів, водіїв, інколи поварів. Ця категорія радянських військовослужбовців була у республіці найменшою. На даний момент знаємо лише одного з таких – В. С. Романюка (Іванівський район Брестської області), який проходив строкову службу в 1984 – 1986 роках в 5-му військовому окрузі Лубанго.

Точна кількість радянських громадян – офіцерів, прапорщиків, солдат, цивільних спеціалістів, росіян, українців, білорусів та представників інших національностей, котрі "воювали" в НРА й досі не відома. За приблизними підрахунками, "радянських" у Анголі було не менше 12 тисяч чоловік. Офіційна кількість тих, що загинула – 54 людини. Але це число зовсім не відповідає дійсності. Завдяки пошуковій роботі власне ветерани та історики-дослідники, включно з автором цієї статті, вже з'ясовано більше 100 імен тих, хто загинув при виконанні службового обов'язку в цій африканській країні. Серед таких 5-ро білорусів: згадувані І. І. Важнік, М. М. Жерносек, С. В. Лук'янов, а також мешканець Бихівського району Могильовської області П. Д. Стрелков (загинув 4 червня

¹⁰ А. А. Григорович – радянський військовий перекладач у НРА. За походженням – білорус, народився у Німецькій Демократичній Республіці. На початку 1970-х рр. поступив навчатися на прискорені курси арабської мови. Два з половиною роки він проходив військову службу в якості військового перекладача у Сирії, брав участь в арабо-ізраїльській "війні Судного дня" в жовтні 1973 року. Був нагороджений високою сирійською нагородою – Орденом "За мужність", а також сирійським орденом Вітчизняної війни 1973 року. До Анголи прибув 16 жовтня 1975 року у складі першої групи радянських військових радників і спеціалістів. На теперішній час громадянин Російської Федерації, підполковник запасу, проживає в Москві.

1978 р. в Луанді) та мешканець селища міського типу Мір Карелічського району Гродненської області капітан 2-го рангу А. Д. Дрозд (загинув 15 січня 1979 р.).

Роль Громадянської війни в Анголі у долі багатьох громадян колишнього СРСР поступово перестає бути "білою плямою". Та попереду ще багато роботи. На даний момент з'ясована доля 139 громадян Республіки Білорусь, котрі брали участь у Громадянській війні у Анголі. Пошук та дослідження тривають.

Список використаної літератури

1. Спогади С. Ф. Сідорського // Особистий архів автора.
2. Споми́ни А. І. Развенкова // Особистий архів автора.
3. Споми́ни А. А. Григоровича // Особистий архів автора.

4. Кальвокорресси П. Мирная политика после 1945 года: [В 2-х кн.] / П. Кальвокорресси. – М.: Международные отношения, 2000. – Кн. 2. – 462 с.

5. Коломнин С.А. Русский спецназ в Африке / С. А. Коломнин. – М.: Яуза, 2005. – 264 с.

6. Ждаркина И.А. "Такого не было даже в Афгане": воспоминания участника войны в Анголе (1986 – 1988 гг.). – М.: Memories, 2008. – 518 с.

References

1. SIDORSKYI, S. F. (n. d.) *Spohady*. Author's private archive.
2. RAZVENKOV, A. I. (n. d.) *Spohady*. Author's private archive.
3. HRYHOROVYCH, A. A. (n. d.) *Spohady*. Author's private archive.
4. KALVOKORESSI, P. (2000) *Mirovaya politika posle 1945 goda: [in 2 vol.]. Vol. 2*. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya.
5. KOLOMNIN, S. A. (2005) *Russkij specnaz v Afrike*. Moscow: Yauza.
6. ZHDARKIN, I. A. (2008) *"Takogo ne bylo dazhe v Afgane": vospominaniya uchastnika vojny v Angole (1986 – 1988 gg.)*. Moscow: Memories.

Надійшла до редколегії 14.06.16

A.V. Kuznetsova-Timonova, PhD, leading specialist
Institute of history of NAS of Belarus, Minsk, Belarus

THE CIVIL WAR IN ANGOLA (1975 – 2002) AND THE FATE OF SOVIET SOLDIERS: THE EXAMPLE OF REPRESENTATIVES OF BELARUS

This article contains information on the fate and participation in the Civil war in Angola 1975-2002, Soviet military personnel on the example of representatives of Belarus. Focuses on the fact that the former official Soviet statistics (12 thousand participants and 54 people who died) is not reliable. The Angolan territory is divided into 17 provinces. At the head of each province was the Commissioner. During the Civil war, or those other provinces were part of a military district. Main districts: 1st – Negage, 2nd – Cabinda (both North), 3rd – Luena (East), 4th – Huambo (centre), 5th – Lubango, 6th – Menongue (both South). Depending on the intensity of the fighting, all the districts were divided into categories: combat and noncombat. Military districts throughout the Civil war were 3rd and 6th. In different periods of the battle was also considered the 1st, 4th and 5th district. Every Soviet soldier who went on a business trip, had at least a year (from the mandatory two years without a family or three family) to spend in the combat area. Indicates that unlike in Afghanistan, in Angola has never fought against the regular Soviet troops. All representatives of the Soviet armed forces in Angola wore a common name – "Soviet military advisers and experts" (SMA and E) and are conditionally divided into the following groups: military advisers, military specialist, military interpreters, soldiers.

Key words: Angola, civil war, military advisers, military specialist, military interpreters, soldiers.

УДК 327(477:73)"1919/1921":341.74

Н. Ластовець, асп.
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків

МІСІЯ УНР У США В 1919 – 1921 РР.: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ

Дана стаття присвячена історії встановлення дипломатичних відносин між УНР періоду Директорії та США на початку XX століття. Досліджений вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на стосунки між УНР та США в 1919 – 1921 рр. через аналіз кадрового складу місії УНР. Сукупно з внутрішньою нестабільністю та упередженістю у ставленні до України як до самостійного суб'єкта міжнародних відносин саме дисбаланс у наповненні представництва посприяв неефективності роботи по налагодженню контактів з США.

Ключові слова: дипломатична місія, Директорія УНР, США, кадровий склад, міжнародні відносини.

Дослідження взаємовідносин УНР і США, незважаючи на активну розробку даної тематики, сьогодні залишається актуальним. Акцент на діяльності місій витіснює на другий план проблеми соціального характеру, які, разом з глобальними чинниками, вплинули на становлення представництва в США на початку XX століття. Висвітлення діяльності місії в пресі, компетенція працівників та внутрішній клімат місії не набули належного розбору, хоча все вище перераховане справило вагомий вплив на ствердження української державності.

У цьому зв'язку джерельна та історіографічна база виступає одночасно як основа і складова. Джерела з даної теми представлені, насамперед, архівними матеріалами [3, 15, 14, 13], газетами і журналами, що випускалися українською діаспорою в США [7, 2], документами дипломатичної переписки [12]. Вони в сукупності дають відмінну від загальноприйнятої картину розвитку подій, в якій можна побачити як зовсім нові, так і маловідомі постаті, що вплинули на розвиток місії в США. Окрім того, важливою складовою для аналізу процесу становлення є друковані видання дипломатичної місії в США [17, 18] або осіб, що входили до її складу.

Історіографію питання можна умовно поділити на три частини. В радянський час побутувала думка про "буржуазно-націоналістичний", "контрреволюційний" характер українських державних утворень початку

XX століття. Це пояснює негативну оцінку їх зовнішньополітичної діяльності в працях офіційних істориків М. Супруненка [9], Р. Симоненка [5], І. Хміля [11] Є. Полової [4] та інших. Окремо слід виділити працю Р. Симоненка [5]. Вона окреслює головні інтереси США, але в наведеному дослідженні сфера зацікавлень обмежується економічною складовою. Висвітлюється діяльність Центральної Ради, але період з 1919 по 1923 рр., як слушно зауважує О. Павлюк [3, с. 4] не став предметом дослідження, хоча б це було логічним продовженням попередньої теми.

На відміну від радянського бачення історії для емігрантської історіографії було характерне штучне протиставлення політики США політиці Великобританії та Франції щодо України. Така тенденція, зокрема, притаманна роботам М. Стахіва [7]. Розвідки М. Стахіва, як і інших емігрантів, попри всю цінність наданих концепцій, необхідно співставляти з наявними джерелами, через численні неточності у відношенні представлених фактів.

У період незалежності почали відкривати засекречені фонди, з'явилася можливість працювати з колись недоступними архівними документами. Побачили світ наукові праці, присвячені міжнародним відносинам раніше "буржуазних" державних утворень та різним аспектам діяльності українських національних урядів. У роботах В. Соловйової [6], Д. Табачника [10], І. Дацькі-

© Ластовець Н., 2016

ва [1], О. Павлюка [3], Г. Стрельського [8], присвячених міжнародним відносинам України, зроблена спроба неупереджено висвітлити історію України початку ХХ століття. Слід відзначити працю О. Павлюка [3], який для свого дослідження використовував закордонні джерела, в тому числі Національний архів і бібліотеку Конгресу США. Головна увага науковця зосереджена на процесі встановлення міжнародних відносин, їхніх політичних передумовах та ставлення до України інших держав. Вплив складу місії на актуалізацію українського питання у США, за виключенням голови місії Ю. Бачинського, діяльності пресового бюро для популяризації проблеми української незалежності та складності, що виникли у цьому зв'язку, не були розглянуті. Це відкриває широкий простір для подальшого дослідження відносин України та США початку ХХ століття.

Головним завданням статті є з'ясування проблемних моментів у діяльності дипломатичного представництва УНР у США в 1919 – 1921 рр. Особливу увагу звернено на роль кадрового складу дипломатичного представництва у встановленні дипломатичних контактів, популяризації українського питання та роз'яснення діяльності дипломатів через засоби масової інформації. В сучасних дослідженнях основна увага зміщена на політичне становище держави та вплив внутрішніх негараздів на політику. Врахування соціальної складової та інформаційного простору того періоду значно збагатить знання про діяльність дипломатичних представництв, у тому числі діяльності місії в США.

Місія УНР у США мала на меті заручитися підтримкою іноземної держави для офіційного визнання України як суб'єкта міжнародно-правових відносин. Попередній досвід міждержавних взаємин та підписання договору з представниками ворогуючого блоку держав негативно вплинули на ставлення країн Антанти та США до українського питання. Нестабільна ситуація всередині країни, що виражалася у відсутності єдиної стратегії зовнішньої політики та різноманітних актах насилля (передусім єврейські погроми), поглиблювали існуючі протиріччя.

Окрім цих факторів, існувало ще декілька менш глобальних, але більш відчутних для місії проблем. Їх можна умовно розділити на три складові: фінансування; пропаганда; розбрат в середині представництва.

Проблема недостатнього фінансування не була новою для місії в США. З нею на протязі всього існування стикалася переважна більшість закордонних представництв періоду Директорії, але випадок у США мав певні відмінності. Резиденти іншої держави, що прагне визнання і спілкування у міжнародному просторі в якості незалежного державного утворення, мали підтримувати високий рівень презентабельності у всіх сферах. В Америці підтримка подібного статусу була досить дорогим "задоволенням". Як стверджує у своїх згадках М. Стечишин, на аренду відповідного приміщення для місії витрачалася майже половина наданого бюджету [16]. Ю. Бачинський, зваживши на проблеми з фінансуванням, відмовився від зарплатні голови місії і витрачав її на підтримку життєдіяльності представництва. Розбрат серед працівників місії, який інколи переростав у відверту конфронтацію, та відсутність налагодженого зв'язку з Міністерством закордонних справ були ще одним проблематичним моментом.

У травні 1920 року газета української діаспори в США "Свобода" [16, арк. 1] надрукувала замітку, в якій зазначалося, що:

"Пан Юліан Бачинський, виконуючий обов'язки голови української місії уряду Симона Петлюри у Вашингтоні, відмовився повинуватися розпорядкові своєї влади, Директорії, і не передав чинностей місії в руки предста-

вника міністерства Української Народної Республіки, д-ра Михайла Імхорницького, як се мав поручено в письменному приказі Директорії" [16, арк. 1].

Цей уривок зі статті є показовим не тільки для стану речей всередині місії, а для інформованості преси української діаспори. Надрукована заява не відповідала дійсності, але справила вкрай негативний вплив на налагодження стосунків між УНР та США. Звернення М. Імхорницького, який бажав досягти вигоди з існуючого стану речей, зіграло якнайкраще для дискредитації українських дипломатів. В той час було необхідно швидко та своєчасно організувати дипломатичні представництва України, особливо в державах Антанти. Ніхто з дипломатів не тішив себе думкою, що їхня діяльність зразу буде успішною, але після прийняття постанови про заснування представництв пройшло доволі багато часу. Постала нагальна необхідність переходити до рішучих дій.

Юліан Бачинський був призначений головою місії в США незадовго після її утворення в січні 1919 року [6, с. 177], разом з іншими керівниками представництв в травні 1919 року підписав звернення до міністра закордонних справ та встановлений бюджет кожного з них [13, арк. 1-3]. Окремо виділялися кошти на формування прес-бюро місії і до їх роз'їзду воно повинне було бути єдиним та знаходитися в Копенгагені. Після прибуття до США на фундацію прес-бюро було виділено 100.000 карбованців [15, арк. 3], на той момент, найбільша сума, що була надана на формування інформаційного бюро по місіям [3, с. 67]. Значні кошти, враховуючи девальвацію карбованця по відношенню до інших валют, дуже швидко перетворилися на красивий міраж, бо наявний кошторис розраховувався з більш високого коефіцієнта обміну, а на час прибуття місії в США він суттєво змінився.

Проблеми у представництва почалися відразу після його створення. Візи для прибуття в країну отримали тільки двоє з 11 його членів: сам Ю. Бачинський [8, с. 5] та секретар В. Козакевич, тому постало питання про комплектування місії місцевими кадрами. На початок свого існування місія складалася з голови – Ю. Бачинського, секретаря – В. Козакевича, радника та управляючого пресового бюро – І. Ардана, урядовців пресового бюро (Січинський, Даналд, Брід, Ревюк, Цеглинський, Кадеус), двох стенографісток О. Коріновської та А. Бейнс. Пізніше приїхав М. Стечишин, який став секретарем місії після звільнення В. Козакевича [16].

Зустріч у серпні 1919 року з Державним секретарем США Р. Лансінгом не увінчалася успіхом через комплекс причин різного характеру. Однією з основних були єврейські погроми, які цілком приписувалися керівництву УНР [6, с. 183]. У той час на службі в місії був доктор Кадеус. Євреї за походженням він мав змінити суспільну думку, оскільки він володів достовірною інформацією, але замість цього відбулося зовсім інше – співробітник бюро відмовився підтримати місію під час протесту євреїв в Америці, що стало першим ударом для щойно сформованого представництва. Після такої антиреклами представники єврейства стали цілком негативно ставитися до української місії в США [16].

Другим вагомим ударом стала бездіяльність таких членів місії як М. Січинський, що був головою "Федерації українців" і мав провадити роботу в українському середовищі в Америці; В. Козакевич, що був секретарем місії і мав завідувати фінансами та їх розподіленням [16]. Тільки після звільнення М. Січинського та В. Козакевича почала провадитися та робота, яку потрібно було здійснювати одразу по приїзду.

Третім у черзі, але не за значенням був судовий позов М. Імхорницького до Ю. Бачинського з вимогою не-

гаймо звільнити пост голови представництва. Позов був проганий, насамперед через те, що США не захотіли втручатися у справи уряду іншої країни, але це дискредитувало не тільки місію, а й український уряд, показав тим самим, що він не в змозі ефективно організувати своїх працівників, донести до них своєчасно необхідну інформацію [10, с. 45].

Незважаючи на велику кількість негативних моментів, у листопаді 1919 року на зустрічі в Чикаго емігранти пожертвували 2.078.66 доларів на розбудову української справи [16]. Проводилася активна пропаганда в засобах масової інформації: висвітлювалось становище в Україні, діяльність інших дипломатичних представництв (наприклад, у Варшаві) [16, арк. 10], публікувалися брошури з історії України [17]. Голова місії Ю. Бачинський до останньої можливості утримував її своїм коштом [16, арк. 11], а М. Стечишин самовіддано працював для ствердження України до розпуску місії в квітні 1921 року.

Отже, несприятлива ситуація в США склалася через ряд причин внутрішнього та зовнішнього характеру. Серед зовнішніх необхідно виділити курс держав Антанти (в тому числі і більшості діячів США) на відновлення Російської імперії в її колишніх кордонах. Така тенденція була закріплена через нестабільність зовнішньополітичного курсу УНР періоду Центральної Ради та підписання Брестського мирного договору, який був негативно сприйнятий країнами Антанти, особливо Францією. Окремо поставало питання недостатньої поінформованості широкого загалу про ситуацію, що склалася, та заходи, вжиті урядом для її врегулювання. Це можна простежити на прикладі єврейських погромів, які цілком приписувалися уряду УНР і негативно налаштували єврейську спільноту в Америці проти української місії. Серед внутрішніх причин слід зауважити нестабільність всередині країни. Через це фінансування представництва та рівень зв'язку між ним та урядом і міністерствами не був налагоджений на потрібному рівні.

Вище окреслені проблеми були враховані, і при створенні місії передбачалося, що робота кадрового складу повинна злагодити їх більшу частину, а саме: популяризувати українське питання в американській пресі та середовищі українських емігрантів; донести об'єктивні дані про відповідальність за єврейські погроми до представників общини; активно пропагувати українське питання безпосередньо через зустрічі з високопосадовцями. Натомість, з цих проблем частково були вирішені лише робота з пресою та високопосадовцями. В інших напрямках через бездіяльність В. Козакевича, М. Січинського та доктора Кадеуса необхідний для вирішення проблем час був втрачений, а позов М. Імхорницького до голови місії Ю. Бачинського призвів до втрати авторитету українського уряду. Нестача інформації, розпливчасті інструкції, складне становище в Україні впливали на ставлення до представництва, але їх можна було б нейтралізувати при єдності всередині місії, якби всі без виключення представники, окрім фінансової складової, усвідомлювали всю важливість покладеної на них справи.

Список використаних джерел

1. Дацьків І.Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917 – 1923 рр. / І.Б. Дацьків. – Тернопіль: Астон, 2009. – 519 с.

N. Lastovets, Ph.D. student

Vasyl N. Karazin National University of Kharkiv, Kharkiv, Ukraine

THE MISSION UPR IN THE USA IN THE 1919 – 1921: PROBLEM OF FORMATION

The article is investigated the influence of the ordinary officials in the establishing relations between the UPR and the United States in 1919 – 1921. This influence with internal instability and prejudice against Ukraine as an independent subject of the international affairs, have contributed the low efficiency of the mission to reach out with the USA.

Keywords: diplomatic mission, the Directory UNR, the USA, personnel structure, international relations.

2. Ми і вони (зовнішня політика та зовнішньоекономічна діяльність України часів Української революції 1917 – 1921 років) / упорядники: О. Копиленко, І. Мищак, О. Рафальський. – Репринт. вид. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2012. – 312 с.

3. Павлюк О.В. Боротьба України за незалежність і політика США (1917 – 1923) / О.В. Павлюк. – К.: Academia, 1996. – 188 с.

4. Попова Е.И. США: борьба по вопросам внешней политики 1919 – 1922 гг. / Е.И. Попова – М.: Международные отношения, 1966. – 355 с.

5. Симоненко Р.Г. Імперіалістична політика США щодо України в 1917 – 1918 рр. / Р.Г. Симоненко. – К.: В-во АН УРСР, 1957. – 304 с.

6. Соловйова В.В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917 – 1921 рр. / В.В. Соловйова. – Київ-Донецьк: Ін-т історії України НАН України, 2006. – 394 с.

7. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР / Матвій Стахів – Л.: ВЦ НТШ, 1964. – Т.5: Директорія і Антанта – 248 с.

8. Стрельський Г.В. Українські дипломати доби національно-визвольного відродження (1917 – 1920 рр.): біографічний довідник / Г.В. Стрельський. – К.: Дипломатична академія України, 2000. – 49 с.

9. Супруненко М.І. Україна в період іноземної інтервенції і громадянської війни (1918 – 1920 рр.) / М.І. Супруненко. – К.: Держполітвидав УРСР, 1951. – 343 с.

10. Табачник Д.В. Українська дипломатія. Нарис історії / Д.В. Табачник. – К.: Либідь, 2006. – 763 с.

11. Хміль І.С. 3 прапором миру крізь полум'я війни. Дипломатична діяльність Української РСР (1917 – 1920). / І.С. Хміль. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 355 с.

12. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 2592, оп. 3, спр. 14.

13. Там само, ф. 3542, оп. 1, спр. 4.

14. Там само, ф. 4449, оп. 1, спр. 6.

15. Там само, ф. 4449, оп. 1, спр. 10.

16. Там само, ф. 3934, оп. 1, спр. 20.

17. Bachynskyi Yu. Memorandum to the Government of the United States on the Recognition of the Ukrainian People's Republic / Yu. Bachynskyi. – Washinton: Friends of Ukraine, 1920. – 19 p.

18. Ukraine Road to Freedom: selection articles, reprints and communications concerning the Ukrainian people in Europe. – New York: Ukrainian National Committee of the U.S., 1919. – 80 p.

References

1. DATSKIV, I. B. (2009) *Diplomatia ukrainiskikh derzhavnykh utvoreny u zakhysti natsionalnykh interesiv 1917 – 1923 rr.* Ternopil: Aston

2. KOPYLENKO, O. Et al. (eds.) (2012) *My i vony (zovnishnia polityka ta zovnishnoekonomichna diialnist Ukrainy chasiv Ukrainskoi revoliutsii 1917 – 1921 rokiv)*. Kyiv: Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy.

3. PAVLIUK, O. (1996) *Borotba Ukrainy za nezalezhnist i polityka SSHA (1917 – 1923)*. Kyiv: Academia

4. POPOVA, E. (1966) *SSHA: borba po voprosam vneshnei politiki 1919 – 1922 gg.* Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniia.

5. SYMONENKO, R. (1957) *Imperialistychna polityka SSHA shchodo Ukrainy v 1917 – 1918 rr.* Kyiv: Vydavnytstvo AN URSR.

6. SOLOVIOVA, V. V. (2006) *Diplomatychna diialnist ukrainiskikh natsionalnykh uriadiv 1917 – 1921 rr.* Kyiv-Donetsk: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.

7. STAKHIV, M. (1964) *Ukraina v dobi Dyrektorii UNR*. Vol. 5: Dyrektoriia i Antanta. Lviv: Vydavnychiy tsentr Naukovogo tovarystva imeni Shevchenka.

8. STREL'SKII, H. V. (2000) *Ukrainski dyplomaty doby natsionalno-vyzvolnogo vidrodzhennia (1917 – 1920 rr.): biografichnyi dovidnyk*. Kyiv: Diplomatychna akademiia Ukrainy.

9. SUPRUNENKO, M. I. (1951) *Ukraina v period inozemnoi interventsii i hromadianskoi viiny (1918 – 1920 rr.)*. Kyiv: Derzhpolityvydav URSR

10. TABACHNYK, D. V. (2006) *Ukrainska diplomatiia. Narys istorii*. Kyiv: Lybid.

11. KHMIL', I. S. (1962) *Z praporom myru kriz polumia viiny. Diplomatychna diialnist Ukrainskoi RSR (1917 – 1920)*. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSR.

12. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, Kyiv, fond 2592, opis 3, sprava 14.

13. Ibid, fond 3542, opis 1, sprava 4.

14. Ibid, fond 4449, opis 1, sprava 6.

15. Ibid, fond 4449, opis 1, sprava 10.

16. Ibid, fond 3934, opis 1, sprava 20.

17. BACHYNSKYI, Yu. (1920) *Memorandum to the Government of the United States on the Recognition of the Ukrainian People's Republic*. Washington: Friends of Ukraine.

18. ANON (1919) *Ukraine Road to Freedom: selection articles, reprints and communications concerning the Ukrainian people in Europe*. New York: Ukrainian National Committee of the U.S.

Надійшла до редколегії 17.06.16

УДК 304.44:327(477.7)

В. Левченко, канд. іст. наук, доц.
Одеський національний морський університет, Одеса

РОЛЬ ОДЕСЬКИХ НАУКОВЦІВ У РОЗВИТКУ ВІДНОСИН У ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ ІЗ США В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ¹¹

У статті аналізується роль одеських вчених у розвитку відносин із США у галузі культури в першій половині ХХ ст. Увага акцентується на переважно індивідуальному співробітництві одеських науковців і їх американських колег у царині культури на тлі політики радянської влади 1920-1930-х рр..

Ключові слова: Одеса, Україна, США, культура, наука.

Міжнародні зв'язки в галузі культури є складовою частиною загальної системи міжнародних відносин. Інтернаціональний досвід взаємин у сфері культури – найважливіший процес взаємодії і взаємозбагачення культур народів світу, що сприяє прогресу людської цивілізації протягом багатьох століть. Міждержавна практика зв'язків забезпечує поступ людства, будучи формою реалізації комунікативної функції культури в міжнародних відносинах країн світу. Інтернаціональні контакти в царині культури сприяють інтенсифікації творчих процесів, забезпечуючи включення значного духовного потенціалу представників багатьох народів, підвищуючи рівень "здорової" змагальності між ними, посилюючи роль моральних стимулів. В історичній перспективі завдяки міжнародному обміну в площині культури з'являється можливість подолати розкол світу внаслідок політичних конфліктів і протистоянь на певному етапі розвитку відносин між державами, що забезпечує вирішення проблем людської цивілізації на демократичній основі та дозволяє сподіватися на стійкий характер прогресу в світі. У цьому контексті дослідження історії міжнародного співробітництва в царині культури є однією з актуальних тем на сучасному етапі розвитку України.

Міжнародні зв'язки одеських науковців вже ставали об'єктом вивчення [2; 14; 17–18; 28–30], але не набули комплексного дослідження та, зокрема, не був відмічений американський вектор їх розвитку. Тому метою даної розвідки є спроба аналізу міжнародного співробітництва представників наукової спільноти Одеси із США в галузі культури, виявлення значення, змісту і особливостей цих міжнародних відносин, визначення їх інтенсивності, ефективності та форм співпраці не лише в контексті зовнішньополітичної діяльності радянської влади, а й в умовах існуючих ідеологічних забарвлень у розвитку культури, трансформованої системи вищої освіти й мережі науково-дослідних установ у першій половині ХХ ст. До того ж, до моменту встановлення дипломатичних відносин між Україною і США (3 січня 1992 р.) міжнародні зв'язки між цими державами розвивалися суперечливо і нестабільно.

На початку ХХ ст. у світі значно прискорюється процес розвитку культури. Стрімко змінюється повсякденне життя людей, що привело до революційного перевороту у їх свідомості, згодом спричинило важливі зміни у виробництві, побуті та, зокрема, налагодженні інтернаціональних зв'язків у галузі культури. На початку ХХ ст. серед одеських науковців були визначені основні орієнтаційні напрями у площині міжнародних відносин у галузі культури, у тому числі й американський вектор, але на той час він не був активований. У цей час відзнача-

ють перші випадки відносин між представниками одеської наукової корпорації та американськими вченими. Наприклад, 10 квітня 1910 р. ректор Новоросійського університету С. В. Левашов повідомив керівництво історико-філологічного факультету, що Міністерство народної освіти направляє одного з провідних одеських істориків, професора І. А. Линниченка на XVII міжнародний конгрес американістів, який мав відбутися у травні 1910 р. в Буенос-Айресі [10]. Міжнародний конгрес американістів є традиційним всесвітнім науковим форумом, що проводиться впродовж останніх 140 років. Мета цієї конференції полягає у розвитку соціогуманітарних досліджень країн Північної і Південної Америки та об'єднанні науковців, зацікавлених у проведенні таких розвідок [19]. На сьогодні нам не вдалося достеменно встановити, чи брав участь у цьому конгресі І. А. Линниченко (через відсутність фінансової підтримки з боку університету та Міністерства народної освіти скоріш за все, що ні), але це був один із перших кроків до налагодження міжнародних комунікацій одеських науковців з колегами країн американських континентів та, зокрема, США.

Перша світова війна, революційні перетворення, громадянська війна й інтервенція спричинили стрімке згорання інтернаціональної співпраці вчених Одеси, що призвело до тимчасового припинення подібних контактів у період 1917–1922 рр. Отже, скрутне матеріальне становище та дипломатична ізоляція "країни рад" стали одними з причин припинення міжнародних зв'язків на межі 10-х – 20-х рр. ХХ ст.

Український радянський уряд отримав юридичне право на розвиток міжнародних відносин лише після підписання 28 грудня 1920 р. союзного договору між УСРР і РСФРР із взаємним визначенням суверенітету і незалежності сторін. У 1921 р. НКЗС УСРР активно встановлював дипломатичні зв'язки із зарубіжними країнами, наслідком чого стала поява записки "Про дипломатичні представництва УСРР". У ній зазначалось, що УСРР на шляху започаткування дипломатичних, консульських та інших відносин із Польщею і країнами Балтії, а у віддаленішому майбутньому – з Великою Британією, Францією, Німеччиною, США й Італією.

Незважаючи на прогресивні кроки у розвитку міжнародних контактів, відносини між УСРР та багатьма країнами світу, в тому числі й США, у першій половині 1920-х рр. залишались напруженими. Причиною ускладнень між двома сторонами можна вважати протистояння між СРСР і США, що тривало з часів громадянської війни, в якій північноамериканська держава виступала на боці проімперських політичних сил, як союзник Російської імперії у військово-політичному угрупованні – Антанті.

¹¹ Стаття заснована на матеріалах доповіді, представленої на конференції "Україна і США: досвід та перспективи співпраці (присвяченої пам'яті проф. Б. М. Гончара)", поїздка на яку стала можливою завдяки програмі Центру "Сєфер" з підтримки досліджень в галузі юдаїки (грант Genesis Philanthropy Group в рамках благодійної програми Charities Aid Foundation "Еврейские сообщества").

На початку 20-х років XX ст. в Україні залишалися блокованими торговельні шляхи, були зруйновані порти, розладнане транспортне сполучення. Проте, незважаючи на такі умови, торговельні контакти з країнами світу підтримувалися. Це пояснюється традиційністю таких зв'язків у попередні періоди економічного розвитку півдня України. Широковідомим центром торговельних операцій і найбільшим портом залишалася Одеса, яку називали воротами до світових ринків. У перші післявоєнні роки представники іноземного капіталу продовжували підтримувати Одесу з метою збуту товарів на південноукраїнському ринку. Водночас було визначено опорні пункти щодо здійснення зовнішньоекономічної діяльності України: Одесу було визнано єдиним центром для налагодження зовнішньоекономічних відносин із ринками Середземномор'я, Близького Сходу й Америки. Одним із прикладів цих зв'язків з боку США була діяльність "Джойнта", яка мала стати допомогою євреям колишньої Російської імперії, постраждалим не тільки в результаті подій Першої світової війни, а й громадянської війни, що супроводжувалася майже на всій території України єврейськими погромами. До цього лиха додався голод, який почався на теренах України 1921 р. Однак у реалізації допомоги "Джойнт" зіткнувся з проблемою принципової несумісності цієї місії з політикою радянської влади, яка категорично відмовлялася від будь-якої співпраці з національно орієнтованою інституцією. Вихід із скрутного становища став можливий завдяки створенню Американської адміністрації допомоги – ARA (American Relief Administration). Саме під прикриттям ARA "Джойнт" і почав надавати підтримку євреям на території СРСР. Більшовики, приймаючи допомогу від "Джойнта", проте, постійно вели напружену ідеологічну боротьбу з цією організацією [26]. Хоча, здійснюючи економічну допомогу, "Джойнт" тим самим урятував життя багатьох науковців. Відомо, наприклад, що в у 1921–1922 рр. одеський професор-фізіолог Б. П. Бабкін працював в ARA, допомагаючи колегам виживати у скрутний час [20].

Незважаючи на існуючі можливості порятунку своє життя у складних економічних умовах на початку 1920-х рр., деякі одеські науковці не витримували такої ганебної ситуації як у повсякденному житті, так і в ідеологічній площині, яку радянська влада поступово підводила до монополістичної диктатури. Внаслідок цього вчені Одеси вирішували залишити батьківщину та пускалися на пошуки кращого життя. Однією з країн, яка залюбки приймала одеських інтелектуалів, стали США. У 1922 р. Одесу покинув математик Ю. Г. Рабинович. Спочатку він виїхав до Стамбулу, а після кількох місяців поневірянь дістався США, де й оселився. Упродовж 1926–1956 рр. він працював у Мічиганському університеті [27], своїми дослідженнями примноживши авторитет американської математичної школи. До США емігрувала значна кількість одеських науковців, які згодом стали дослідниками світового рівня. Наприклад, через країни Європи до США у 1948 р. потрапив Г. В. Флоровський – професор кафедри церковної історії й славістики Гарвардського і Принстонського університетів [4]. У 1958 р. до США переїхав А. М. Грабар, який став однією з центральних фігур центру світової візантиністики – Думбартон-Окса [3].

З поступовим утвердженням радянської влади налагоджується й міжнародна діяльність вчених. Згідно з постановою РНК УСРСР від 14 червня 1921 р. "стежити за розвитком міжнародної науково-творчої діяльності і сполучати з її досягненнями наукову творчість установ і громадян УСРСР" стало одним із завдань Всеукраїнської Академії наук [5]. Відповідно, право на здійснення міжнародних наукових зв'язків належало центральному

науковому органу країни. На місцях же в сфері діяльності науково-дослідних кафедр відповідно резолюції Наукового комітету НКО УСРСР від 3 січня 1923 р. міжнародна наукова комунікація взагалі не передбачалась [6, с.78–80], що, на нашу думку, було зумовлено двома факторами. По-перше, невпевненістю керівників радянської держави у своїй здатності утримати владу після закінчення громадянської війни. По-друге, саме представники наукової інтелігенції відкрито виступали з критикою політики більшовиків та мали підтримку міжнародної наукової спільноти. У зв'язку з цим влада вирішила встановити жорсткий ідеологічний контроль, не тільки не сприяючи інтернаціональним комунікаціям учених, а й виганяючи з країни частину наукової еліти, яка могла мислити вільно, самостійно аналізувати обстановку, висловлювати свої ідеї та постійно критикувати існуючий режим. У результаті цього ЦК КП(б)У прийняв рішення про введення низки заходів, з метою тримання науковців у слухняності. Отже, припинення міжнародних відносин одеських науковців у перші роки радянської влади (1920–1923) було пов'язане з післявоєнною руйнацією, погіршенням фінансового забезпечення науки, ізоляцією країни рад на міжнародній арені та боротьбою більшовиків з опозицією, до якої належали й представники наукової інтелігенції.

На краще ситуація змінилася тільки з прийняттям "Положення про науково-дослідні кафедри УСРСР", затвердженого Колегією Головного комітету професійно-технічної та спеціально-наукової освіти НКО УСРСР 18 лютого 1924 р. У ньому проголошувалося, що "Всі співробітники науково-дослідних кафедр задля розвитку науки і використання наукових досягнень інших країн, мають привілейоване право наукових відряджень... закордон" [7, с. 37–39]. Отже, після відносно тривалої блокади вчених у зв'язках з іноземними колегами, радянська влада вирішила, що контакти науковців із міжнародною спільнотою резонно розглядати як можливість вигідної репрезентації більшовицької держави на світовій арені. Одним із перших органів, на який було покладено відповідальність за всебічний контроль міжнародних наукових комунікацій науковців України, в тому числі й Одеси, з 1926 р. стало УТКЗ – Українське товариство культурних зв'язків із закордоном (на зразок Всесоюзного товариства культурних зв'язків із закордоном, діючого з 5 травня 1925 р.) [16, с. 34–35]. У другій половині 1920-х рр. серед інстанцій, що регулювали надання закордонних відряджень, помітно зріс вплив ОДПУ та його Іноземного відділу, представники якого попередньо перевіряли кожне відрядження. Через це виникали деякі зволікання, що часто спричиняли затримки початку роботи науковців за кордоном, а то й зриву поїздки. Процес отримання дозволу на виїзд був дуже затягнутим і бюрократичним, що, як правило, заважало справі налагодження контактів із зарубіжними фахівцями. Ці та інші суб'єктивні/об'єктивні причини призвели до того, що науковці отримали можливість виїжджати за кордон, у тому числі й до США, а це своєю чергою поживило співпрацю між одеськими інтелектуалами та американськими колегами у галузі культури у період другої половини 1920-х – першої половини 1930-х рр., який став "золотою добою" у першій половині XX ст.

Свідченнями цього є чисельний обмін індивідуальними і колективними делегаціями студентів і науковців між Одесою і США у період двох місяців 1927 р. У серпні 1927 р. у заплановане річне відрядження до США для роботи в біохімічному відділенні медичного факультету університету Небраски виїхав професор Одеського медичного інституту Б. Шацціло [15]. 21 серпня 1927 р. в Одесу приїхала делегація, що складалася зі студентів

різних університетів США (одна з них викладач Вісконсінського університету – Марджері Джонсон). Гості знайомилися з умовами праці на підприємствах, функціонуванням шкіл, санаторіїв, будинків відпочинку та побували в єврейських колоніях на Кримському півострові [25].

У першій декаді вересня 1927 р. в Одесу прибули представники першої американської робочої делегації – фахівець у сільськогосподарській економіці, професор Колумбійського університету Бребнер і економіст, завідувач нью-йоркським бюро статистики праці Стюарт Чейз, які цікавилися станом промисловості та сільськогосподарства в регіоні, функціонуванням Одеського порту та його експортними можливостями [8; 23]. Також вони ознайомилися з роботою одеської дослідної виноробної станції імені В. Є. Таїрова [23] та відвідали єврейські колонії в районі Херсону [24; 21]. 10 вересня 1927 р. Одесу відвідали Морен Сарре і Докс Пері, які ретельно вивчали розвиток шкільної справи, діяльність лікувальних установ та культурно-освітніх закладів [1].

З боку одеських вчених активні міжнародні наукові зв'язки із США підтримували співробітники Одеського державного історико-археологічного музею (директор С. С. Дложевський) [9; 12–13]. Міждержавні наукові зносини також підтримували співробітники Всеукраїнського музею єврейської культури імені Менделє-Мойхер-Сфорима, який було відкрито в Одесі 6 листопада 1927 р. До музею надходили сімейні реліквії, фотографії, театральні костюми, афіші тощо з багатьох міст світу, у тому числі з Нью-Йорка [11]. Надіслані науковцями США артефакти суттєво збільшували фонди музею та демонстрували самобутнє життя євреїв в Україні.

Така позитивна ситуація у відносинах у галузі культури між науковцями Одеси і США тривала до середини 1930-х рр., коли на тлі тоталітарного сталінського режиму в умовах постійної плинності кадрів, невинуватих звільнень з роботи, арештів, обов'язкового переходу до тематики наукового пошуку питань, визначених постановами більшовицької партії, будь-які контакти науковців із зарубіжними колегами були небезпечними і заборонялися. Вказана тенденція збереглася і під час Другої світової війни.

Розвиток міжнародної комунікації у царині культури між вченими Одеси і США після завершення Другої світової війни визначався загостренням системного протистояння між США і СРСР. Класовий антагонізм на міжнародній арені посилювався, а ці настрої були привнесені у площину культури. Апогеем боротьби стала грандіозна антисемітська кампанія кінця 1940-х – початку 1950-х рр., в якій більшовицькі очільники також звинувачували США. Навесні 1950 р. Одесою прокотилася хвиля арештів євреїв – письменників, журналістів, викладачів. Першим був узятий під варту письменник Х. Вайнерман, якому закидали співпрацю з "американською розвідкою". У 1953 р. на партійних зборах Одеського державного університету в. о. ректора С. М. Ковбасюк повідомив, що "В стінах університету на юрфаці орудувала банда сіоністів – злісних ворогів нашого народу, агентура англо-американського імперіалізму". Далі він докладно розписав всі ті жахи, які творять "Джойнт", "лікарі-вбивці" й антирадянський осередок шкідливих сіоністів, розкритий ще 1951 р. [30]. У 1953 р. на шпальтах радянських газет "Джойнт" репрезентувався як філія американської розвідки, що нібито створив терористичну групу для знищення діячів СРСР.

Міжнародні культурні обміни між науковцями Одеси і США у першій половині XX ст. тільки у період другої половини 1920-х – першої половини 1930-х рр. стали не тільки фактором цивілізаційного розвитку, а й інструментом формування міжнародного клімату, сферою інтер-

національного співробітництва, в якій кристалізувалися уявлення про характер міжнародних відносин і норми міжнародного права. Процес інтернаціонального культурного обміну здійснювався в формі міжнародного співробітництва різного формату. У політичному плані воно сприяло формуванню антимілітаристських настроїв світової інтелектуальної еліти. У період з другої половини 1930-х до першої половини 1950-х рр. політикам вдалося роз'єднати науковий естаблішмент, використати частину його для обґрунтування і пропаганди власних ідей.

Список використаних джерел

1. Американские туристы в Одессе // *Вечерние известия*. – 1927. – 12 сентября.
2. Баженова Г.Ю. Міжнародні зв'язки істориків Росії (друга половина XIX – початок XX ст.): автор. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 – всесвітня історія / Баженова Г. Ю.; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 20 с.
3. Бутырский О.С. Грабар Андрей Николаевич / О. С. Бутырский // *Православная энциклопедия* / под ред. Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. – М.: Церковно-научный центр "Православная энциклопедия", 2006. – Том XII: Гомельская и Жлобинская епархия – Григорий Пакуриан. – С. 243-245.
4. Бычков С. Флоровский Георгий Васильевич / С. Бычков, М. Колеров // *Русское зарубежье. Золотая книга эмиграции. Первая треть XX века* / под ред В. В. Шелохаева. – М.: РОССПЭН, 1997. – С. 653–655.
5. Бюллетень офіційних розпоряджень і повідомлень Наркомосвіти. – 1921. – Ч. 6. – С. 6.
6. Бюллетень Украинского Главного комитета профессионально-технического и специально-научного образования. – 1923. – № 3-4. – С. 78-80.
7. Там само. – 1924. – № 1. – С. 37-39.
8. В Одессу приезжают представители первой американской рабочей делегации // *Вечерние известия*. – 1927. – 31 августа.
9. Відчит про діяльність Одеського державного історико-археологічного музею за р.р. 1927 та 1928. – Одеса, 1929. – С. 17.
10. Державний архів Одеської області, м. Одеса, ф. 45, оп. 4, спр. 2640, арк. 36.
11. Там само, ф. Р-134, оп. 1, спр. 1643, арк. 42–43.
12. Там само, ф. Р-134, оп. 1, спр. 1646, арк. 2–2а.
13. Дложевський С.С. Одеський державний історико-археологічний музей / С. С. Дложевський // *Український музей* : зб. – К. : Фенікс, 2007. – С. 193-211.
14. Калінчева Г.І. Українсько-німецькі освітні і наукові зв'язки у 20-ті – на початку 30-х років : автор. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 – всесвітня історія / Калінчева Г. І.; Донецький державний університет. – Донецьк, 1996. – 22 с.
15. Командировка одесских научных работников за границу // *Вечерние известия*. – 1927. – 9 августа.
16. Кузьмин М.С. Деятельность партии и советского государства по развитию международных научных и культурных связей СССР (1917 – 1932 гг.) / М. С. Кузьмин. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1971. – 149 с.
17. Левченко В.В. Вчені-історики Одеси в міжнародній науковій комунікації в 1917–1930-х рр. / В. В. Левченко // *Університет: науковий історико-філософський журнал*. – 2012. – № 3 (47). – С. 11-22.
18. Левченко В.В. Международные научные связи учёных-историков Одессы во второй половине XIX – первой половине XX вв. / В. В. Левченко // *Русское научное наследие за рубежом России: Материалы научной конференции, 24-25 октября 2013 г., Брянск* / Отв. ред. С. И. Михайлович. – Брянск: РИО Брянского государственного университета, 2013. – С. 82–94.
19. *Международный Конгресс Американистов* [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://ru.encydia.com/en/Международный_Конгресс_Американистов. – Назва з екрану. – Дата звернення: 01.02.2016.
20. Осташков К.В. Бабкін Борис Петрович / К. В. Осташков, И. В. Шепельська // *Профессори Одесского (Новороссийского) университета: Биографический словарь* / відп. ред. В. А. Сминтина. – Одеса: Астропринт, 2005. – Т. 2: А–І. – С. 72.
21. Отъезд представителей американской рабочей делегации // *Вечерние известия*. – 1927. – 6 сентября.
22. Портной И.Л. Провокация военных кораблей США в Одесском порту в 1922 г. / И. Л. Портной // *Исторический архив*. – 1960. – № 6. – С. 183-185.
23. Представители американской рабочей делегации в Одессе // *Вечерние известия*. – 1927. – 2 сентября.
24. Представители американской рабочей делегации в Одессе // *Молодая гвардия*. – 1927. – 3 сентября.
25. Приезд экскурсии американских студентов // *Вечерние известия*. – 1927. – 22 августа.
26. Рашковецкий М. "Джойнт" – "под зонтиком" и без [Електронний ресурс] / М. Рашковецкий // *Мигдаль Times*. – 2005. – № 58. – Режим доступа: <http://www.migdal.org.ua/times/58/5281>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 03.02.2016.
27. Рикун І.Е. Рабинович Юрій Германович / І. Е. Рикун // *Профессори Одесского (Новороссийского) университета: Биографический словарь* / відп. ред. В. А. Сминтина. – Одеса: Астропринт, 2005. – Т. 4: Р–Я. – С. 6.

28. Ткаченко В. Українська наука у царині міжнародної комунікації (1920 – 1939 рр.) / В. Ткаченко // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика / відп. ред. В. М. Даниленко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. – Вип. 14. – С. 364–376.

29. Урсу Д.П. Одесса в європейському і культурному просторі (XIX – XX вв.): Документальні очерки / Д. П. Урсу. – Одеса: Апрель, 2014. – 272 с.

30. Урсу Д.П. Ученые Одессы – жертвы идеологических кампаний 1946–1953 годов / Д. П. Урсу // Юго-Запад. Одессика. – 2010. – Вып. 10. – С. 114–173.

References

1. ANON (1927) Amerikanske turisti v Odesse. *Vechnie izvestia*, 12th September.
2. BAZHENOVA, H. Yu. (2008) *Mizhnarodni zviyky istoriyiv Rossii (druga polovina XIX – pochatok XX st.)*. Abstract of unpublished thesis (Ph.D in History), Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka.
3. BUTYRSKII, O. S. (2006) Hrabar Andrei Nikolaevich. In: *Pravoslavnaia entsiklopediia*. Vol. XII. Moscow: Tserkovno-nauchnyi tsentr "Pravoslavnaia entsiklopediia", pp. 243–245.
4. BYCHKOV, S. (1997) Florovskii Georgii Vasilevich. In: V. V. Shelokhaev, (Ed.) *Russkoe zarubezhe. Zolotaia kniga emigratsii. Pervaia tret XX veka*, Moscow: ROSSPEN, pp. 653–655.
5. Buleten ofitsiinykh rozporiadzhen i povidomlen Narkomosvity (1921). 6, p. 6.
6. Buleten Ukrainского Glavnogo komiteta professionalno-tekhnicheskogo i spetsialno-nauchnogo obrazovaniia (1923). 3-4, pp. 78–80.
7. Buleten Ukrainского Glavnogo komiteta professionalno-tekhnicheskogo i spetsialno-nauchnogo obrazovaniia (1924). 1, pp. 37–39.
8. ANON (1927) V Odesse priezhzhaut predstaviteli pervoi amerikanskoi rabochei delegatsii. *Vechnie izvestia*, 31 August.
9. ANON (1929) Vidchit pro diialnist Odeskogo derzhavnogo istorichno-arkheologichnogo muzeiu za r.r. 1927 ta 1928, p. 17.
10. Derzhavnyi arkhiv Odeskoii oblasti, Odesa, fond 45, opis 4, sprava 2640, arkysh 36.
11. Ibid, fond P-134, opis 1, sprava 1643, arkyshi 42–43.
12. Ibid, fond P-134, opis 1, sprava 1646, arkyshi 2–2a.
13. DLOZHEVSKII, S.S. (2007) Odeskii derzhavnyi istoriko-arkheologichnyi muzei. In: *Ukrainskii muzei: zbirnyk*. Kyiv: Feniks, pp. 193–211.
14. KALINICHEVA, H.I. (1996) Ukrainko-nimetski osvityni I naukovy zviyky u 20-ti – na pochatu 30-kh rokiv. Abstract of unpublished thesis (Ph.D in History), Donetskii derzhavnyi universytet.

15. ANON (1927) Komandirovka odeskikh nauchnykh rabotnikov zagranitsu. *Vechnie izvestia*, 9th August.

16. KUZMIN, M.S. *Deiatelnost partii I sovetskogo gosudarstva po razvitiu mezhdunarodnykh nauchnykh I kulturnykh svyazei SSSR (1917 – 1932 gg.)*. Leningrad: Izdatelstvo Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta.

17. LEVCHENKO, V.V. (2012) Vcheni-istoryki Odessy v mizhnarodni naukovii komunikatsii v 1917 – 1930-kh rr. *Universytet: naukovy istoriko-filosofskii zhurnal*. 3 (47), pp. 11–22.

18. LEVCHENKO, V.V. (2013) Mezhdunarodnye svyazi uchenykh-istorikov Odessy vo vtoroi polovine XIX – pervoi polovine XX vv. In: *Proceedings of the "Russkoe nauchnoe nasledie za rubezhami Rossii" conference, Briansk, October 2013*. Briansk: RIO Brianskogo gosudarstvennogo universiteta, pp. 82–94.

19. Mezhdunarodnyi Kongress Amerikanistov. [Online]. Available from: http://ru.encydia.com/en/Международный_Конгресс_Американистов. [Accessed: 01 February 2016].

20. OSTASHKOV, K.V., SHEPELSKA, I.V. (2005) Babkin Boris Petrovich. In: V. A. Smintina, (Ed.) *Profesory Odeskogo (Novorossiiskogo) universytetu: Biografichnyi slovnok*. Vol. 2. Odesa: Astroprint, p. 72.

21. ANON (1927) Otezd predstavitelei amerikanskoi rabochei delegatsii. *Vechnie izvestia*, 6 September.

22. PORTNOI, I.L. (1960) Provokatsiia voennykh korablei SSA v Odeskском порту. *Istoricheskii arkhiv*. 6, pp. 183–185.

23. ANON (1927) Predstaviteli amerikanskoi rabochei delegatsii v Odesse. *Vechnie izvestia*, 2 September.

24. ANON (1927) Predstaviteli amerikanskoi rabochei delegatsii v Odesse. *Molodaia gvardiia*, 3 September.

25. ANON (1927) Priezhd ekskursii amerikanskikh studentov. *Vechnie izvestia*, 22 August.

26. RASHKOVETSKII, M. (2005) "Dzhoiht" – "pod zontikom" i bez. *Migdal Times*. [Online], 58. Available from: <http://www.migdal.org.ua/times/58/5281>. [Accessed: 03 February 2016].

27. RYKUN, I.E. (2005) Rabinovich Yurii Hermanovich. In: V. A. Smintina, (Ed.) *Profesory Odeskogo (Novorossiiskogo) universytetu: Biografichnyi slovnok*. Vol. 4. Odesa: Astroprint, p. 6.

28. TKACHENKO, V. (2008) Ukrainka nauka u tsaryni mizhnarodnoi komunikatsii (1920–1939 rr.). In: V. M. Dnylenko, (Ed.) *Ukraina XX st.: kultura, ideologiya, politika*. Vol. 14, pp. 364–376.

29. URSU, D.P. (2014) *Odessa v evropeiskom I kulturnom prostranstve (XIX–XX vv.): Dokumentalnye ocherki*. Odesa: Aprel.

30. URSU, D.P. (2010) Uchenye Odessy – zhertvy ideologicheskikh kampanii 1946 – 1953 godov. *Yugo-Zapad. Odessika*. Vol. 10, p. 114–173.

Надійшла до редколегії 20.06.16

V. Levchenko, Ph.D. in History, Associate Professor
Odessa National Maritime University of Odessa, Odessa, Ukraine

THE ROLE OF THE ODESSA SCIENTISTS IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN-AMERICAN RELATIONS IN THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY

The article examines the role of Odessa scientists in the development of relations in the field of culture with the United States in the first half of the twentieth century focuses mainly on individual cooperation of the Odessa scientists and American colleagues in the field of culture on the background of the policy of the Soviet government.

Key words: Odessa, Ukraine, the United States, culture, science.

УДК 94(71)

О. Машевський, проф.,
М. Барабой, студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ВИТОКИ ФРАНКО-КАНАДСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ (XVIII – ПЕРША ТРЕТИНА XX СТ.)

У статті досліджено питання витоків франко-канадського націоналізму у XVIII – в першій третині XX ст. Визначено вплив асиміляторської політики Великої Британії на генезу франко-канадського питання, зокрема проаналізовано британські колоніальні акти, що стосувалися управління Канадою. Розкрито еволюцію франко-канадського націоналізму, а саме перехід від мирних шляхів відстоювання своїх прав до збройного повстання 1837-1838 рр. та заворушень під час Першої світової війни. Висвітлено відмінності у поглядах на майбутнє Квебеку двох течій франко-канадського націоналізму: поміркованої та націоналістичної (радикальної).

Ключові слова: Велика Британія, Франція, колоніальна політика, асиміляція, Канада, націоналізм, франко-канадське питання, Квебек

Франко-канадці як нація пройшли досить складний етап формування та становлення. Фундамент франко-канадців було закладено вже в XVI – на початку XVII ст. переселенцями з Франції. До середини XVIII ст. вже добре оформилися такі важливі ознаки національності, як спільність території, мови, релігії та культурно-психічний тип. Французький мандрівник Луї-Антуан де Бугенвіль, який приїхав у Квебек в 1757 році, був вражений від побачених ним очевидних відмінностей між французами і канадцами, та зазначив, що "вони, здається, належать

до іншого, я б сказав навіть ворожого народу" [17, с. 60]. Перехід Канади за Паризьким мирним договором 1763 року до Великої Британії, яка почала проводити асиміляторську політику, став передумовою до формування ідеології франко-канадського націоналізму.

Більшість дослідників розглядає проблему франко-канадського націоналізму або на сучасному етапі, або в період "тихої революції", котра відбулась у 1960-ті рр. Оскільки франко-канадське національне питання на сьогодні є досі не вирішеним, актуальним є дослідження

© Машевський О., Барабой М., 2016

процесів, які вплинули на становлення франко-канадського націоналізму, його ідеології у XVIII – першій третині XX ст. В історіографії проблема витоків франко-канадського націоналізму чи не вперше була досліджена відомим американським істориком, професором Університету Рочестера (штат Нью-Йорк) М. Вейдом [19]. Він був змушений відзначити негативні наслідки англійського завоювання Канади. Представник британської історіографії А. Гріффін [15] акцентує увагу на витоках квебекського сепаратизму, що є складовою франко-канадського націоналізму. Досить цінною працею при розгляді питання основ націоналізму та особливостей еволюції міжнаціональних відносин в Канаді є робота професора теології університету Торонто Г. Баума [14], в якій автор детально зупинився на характеристичі поглядів представника радикальної течії франко-канадського націоналізму та ідеолога квебекського сепаратизму абата Ліонеля Гру. Вітчизняна дослідниця І. І. Судак [5] вичерпно проаналізувала правове становище франко-канадців відповідно до Конституційного Акту 1867 року, що є важливим при вивченні особливостей франко-канадського націоналізму. Ґрунтовне дослідження течій франко-канадського націоналізму, зокрема поміркованої, було здійснене російським істориком І. М. Нохріним [7].

Суттю і водночас особливістю франко-канадського питання на перших етапах його існування була боротьба проти асиміляторської політики британців та відстоювання своїх прав, переважно у мовному та релігійному плані. Проте цей рух ще не був організованим. Можна погодитися із думкою дослідника М. Вейда, який з цього приводу зазначав, що британці з самого початку завоювання ставились до франкомовного населення Канади як до населення, що стоїть значно нижче за соціально-економічним та культурним розвитком, ніж британці, що згодом, на його думку, і зумовило беззастережну політику асиміляції франко-канадців [19, с. 47-51].

Асиміляторська політика британської адміністрації вже чітко простежується в одному з перших документів під назвою "Королівська прокламація", яка була видана королем Великої Британії Джорджем (Георгом) III 7 жовтня 1763 року. На початку документа було оголошено про створення нової провінції – Квебек, однак її територія була значно зменшена, порівняно з територією Нової Франції. Терени провінції тепер мали охоплювати лише долину річки Св. Лаврентія [4]. Прокламація 1763 року проголошувала для місцевого населення свободу віросповідання та дозволила діяльність римо-католицької церкви. Кожен, хто хотів зайняти державну посаду, мав присягати за англіканським обрядом. Офіційною мовою Квебеку ставала англійська мова, все судочинство здійснювалось виключно англійською, і це в той час, коли практично жоден франко-канадець не володів нею [12, с. 70].

Наступним кроком нової влади було прийняття Квебекського акту 1774 року. Крім суттєвого розширення території Квебеку, Акт дозволив посадовим особам сповідувати римо-католицьку віру. Однак детальний аналіз цього документу свідчить про те, що він мав і негативні наслідки. Зокрема, в Акті зазначалось про відновлення церковної десятини та деяких повинностей на користь католицької церкви [1], що не було радісно сприйняте простим франко-канадським селянством [12, с. 73]. З весни 1783 року як франко-канадці, так і англо-канадці почали подавати петиції з вимогою створення виборної асамблеї та скасування Квебекського акту 1774 року.

У лютому 1791 р. британський парламент схвалив новий Конституційний акт. Провінція Квебек поділялась по р. Оттаві на дві нові колонії: Верхню та Нижню Кана-

ду [3]. Причому в Нижній Канаді проживали на той час близько 140 тис. франко-канадців та 10 тис. британців, а у Верхній Канаді 10 тис. лоялістів та британських поселенців і незначна частина франко-канадців [6, с. 49]. У кожній колонії створювалась представницька асамблея, до якої можна було потрапити шляхом виборів, урахувавши деякі майнові обмеження, та законодавча рада, члени якої не обиралися, а призначалися губернатором довічно зі спадковим правом.

Становлення франко-канадського націоналізму в кінці XVIII – на початку XIX ст. мало певні особливості. Це було пов'язано, насамперед, зі змінами у соціальній структурі франко-канадців, адже з'явилася впливова група осіб вільних професій (адвокати, лікарі, вчителі, журналісти та ін.). Інтелігенція мала особливе значення в середовищі даного суспільства. Однак, на відміну від минулих років, ця група тепер боролася не лише проти засилля британців, але і за зміни в економічному, соціальному, культурно-освітньому житті франко-канадців. Зокрема, вони виступали проти феодальних пережитків, які гальмували економічний розвиток франко-канадської нації, а також проти впливу католицької церкви та її контролю над важливими сферами життя.

Якщо початковий етап франко-канадського націоналізму, як зазначалося, прикметний тим, що інституційно він не був оформлений і не мав впливових лідерів, то в першій третині XIX ст. ситуація змінилася. В Асамблеї сформувалася франко-канадська парламентська опозиція, яка була представлена партією Патріотів, лідером якої став адвокат Луї-Жозеф Папіно. Опозиція боролася проти політики англізації франко-канадців, а також проти феодальних пережитків. Ці вимоги, зокрема, лягли в основу так званих "92 резолюцій", які були складені Л.-Ж. Папіно та прийняті Асамблеєю. Ухвала була прийнята з урахуванням петиції, підписаної 87 тисячами жителів Нижньої Канади. Відповіддю влади на це був неодноразовий розпуск Асамблеї, що врешті під тиском метрополії у 1837 році відхилила ці пропозиції.

Перша половина XIX ст. була важливою віхою у розвитку франко-канадського націоналізму, адже саме в цей час франко-канадці вдалися до першого рішучого кроку – повстання 1837 – 1838 рр. Воно було спричинене недосконалою колоніальною політикою Великої Британії, про що зазначають автори 22-томної історії Канади: "В походженні кризи 1837 року форма правління відіграла важливу роль, але справжньою причиною невдоволення в цій сфері була не форма правління, а та манера, за якою це управління відбувалось" [18, с. 485]. Про недосконале управління говорив і один з видатних учасників революції У. Нельсон: "Ми повстали не проти його величності короля чи його уряду, а проти поганого управління" [10, с. 22].

Восени 1837 року в Нижній Канаді почалися перші масові мітинги, зокрема один із таких, який зіібрав понад 5 тис. чол., відбувся у Сен-Шарле. Вже тоді визначились майбутні лідери повстання – Луї-Жозеф Папіно, У. Нельсон, Т. С. Браун та інші. Центром боротьби стала долина річки Ришельє. Фактично, повстанці з самого початку зазнавали поразок від британської армії. Серед причин розгрому повстання більшість істориків називають неорганізованість, відсутність бойового досвіду, розкол у таборі бунтарів, а також те, що співвідношення сил було нерівним.

Після придушення повстання британська влада побоюючись, що воно може спалахнути знову, вирішила унеможливити це шляхом кардинальних реформ. Ці конститутивні зміни були втілені в Акті про Союз 1840 р. Відповідно до нього, відбувалося об'єднання Нижньої та Верхньої Канади, однак Акт не враховував суттєві

відмінності між обома частинами новоствореної провінції. В Нижній (тепер Східній) Канаді застосовувалося французьке цивільне право, у той час як у Верхній (тепер Західній) – англосаксонське.

Акт про Союз 1840 року також передбачив рівну кількість представників в Асамблеї від Верхньої та Нижньої Канади, незважаючи на чисельну перевагу населення Нижньої Канади (670 000 мешканців) над Верхньою (480 000 жителів). Тільки у 1850 році, коли населення Верхньої Канади за кількістю чисельності досягло населення Нижньої, представники влади англосаксонської Канади виступили за застосування принципу "ger by ror", тобто представництва членів Законодавчої Ради відповідно до кількості населення [9, с. 26]. В Акті про Союз єдиною мовою в парламенті визнавалась лише англійська, хоча незабаром, у 1848 році була прийнята поправка, яка визнавала можливість використання і французької мови.

Після схвалення Акту про Союз у середовищі франко-канадців оформилось у два табори, що засуджували цей документ, однак мали різні погляди на боротьбу франко-канадців за свої права. Перший, націоналістичний табір представляв Дж. Нілсон, який опублікував "Звернення до виборців усієї провінції" [11, с. 331]. У цьому заклику, Дж. Нілсон критикував закон про злуку провінцій та виступав проти співпраці з британцями. Саме радикальна боротьба за скасування Акту про Союз була головною ідеєю франко-канадців націоналістичного напрямку. Поміркований напрям представляв Луї-Іпполіт Лафонтен. Він, зокрема, вважав, що Акт про Союз дійсно виявився неправильним для франко-канадців, але боротися і виступати проти цієї несправедливості треба не силою, а шляхом реформ та законів.

У березні 1867 року британським парламентом було ухвалено Акт про Британську Північну Америку. Згідно з цим документом, формувалось нове державне утворення – Домініон Канада. Канаду знову поділили на дві провінції – Онтаріо (Верхня Канада) та Квебек (Нижня Канада). Крім цього, до Канадської конфедерації увійшли Нью Брансвік та Нова Шотландія. Для Домініону утворювався спільний двопалатний парламент [2]. Хоча прийнятий документ і передбачав використання французької мови, що було дуже важливим, однак не було зазначено того, що Канада є "нацією двох мов", і тому французька мова визнавалась лише в тих частинах Канади, де вона закріпилася "згідно із звичаями" [5, с. 52]. У 133 розділі Акту йшлося про двомовність як у федеральному парламенті, так і у законодавчій владі провінції Квебек, рішення та закони яких повинні зберігатися на обох мовах [2]. Але це поширювалось лише на Квебек, і навіть в інших землях, де частка французів теж була досить значною, використовувалась англійська.

Остання третина XIX ст. була визначальною для франко-канадців. У даний період франко-канадський рух за права став дійсно оформленим та організованим. Саме в цей час почала формуватись ідеологія франко-канадського націоналізму. Причиною його утвердження стало те, що саме в цей час франко-канадська інтелігенція здобула можливість представляти права франко-канадців на політичній арені – у провінційному парламенті. У 1871 році виникла перша, суто франко-канадська політична партія під проводом Оноре Мерс'є, однак не отримавши підтримки, вона на деякий час занепадала. Проте масове невдоволення франко-канадців після придушення повстання під проводом Л. Рієля у 1885 р. в долині р. Північний Саскачеван та загально-канадська економічна криза, внаслідок чого позиції правлячої консервативної партії були ослаблені, призвели до активізації франко-канадського націоналізму.

В результаті такого збігу обставин оновлена Національна партія Оноре Мерс'є у 1886 році блискуче перемогла на виборах у Квебеці.

Ідеологія Національної партії Оноре Мерс'є дала поштовх розвитку так званої автономістської або поміркованої (ліберальної) течії франко-канадського націоналізму. Представники цього напрямку домагалися провінційної автономії Квебеку у складі Канади. Однак, у середовищі поміркованої течії не було єдності та чіткої стратегії реалізації своїх ідей. Зокрема, ідеологія Національної партії Оноре Мерс'є не завжди обмежувалась автономією Квебеку. Принаймні двічі О. Мерс'є висував вимогу повної незалежності Квебеку [15, с. 48].

Найвищого свого піднесення поміркована течія франко-канадського націоналізму була у поглядах Анрі Бурасси. Його заслугою є те, що він перший із франко-канадської інтелігенції намагався виробити чіткий механізм вирішення франко-канадського питання. Саме він запровадив поняття бікультуралізму – мирного співіснування двох націй в Канаді. Відомий він також як активний прибічник концепції "канадіанізму". В той же час, головною вимогою співіснування англо-канадців та франко-канадців в домініоні на думку А. Бурасси, мала бути їх рівноправність у правах – мови, релігії, культури. А. Бурасса виступав проти відокремлення Квебеку, вважаючи, що весь тягар незалежності не потрібен Квебеку, і він не готовий до цього ні економічно, ні політично [7, с. 50].

На противагу поміркованій течії франко-канадського націоналізму в кінці XIX ст. постала радикальна або клерикально-консервативна течія. Її засновниками стали Жюль-Поль Тардивель та абат Ліонель Гру. В історіографії їх також називають основоположниками квебекського сепаратизму. Ідеологія цієї течії формувалась під сильним впливом релігійних догм, тому вона є досить консервативною. Майбутнє Квебеку представники даного напрямку бачили у створенні незалежної держави, так званої Лаврентійської, або держави "Лоренція", проте в деяких поглядах вони все ж розходились. Якщо Жюль-Поль Тардивель наполягав на відокремленні Квебеку шляхом початкового набуття ним автономії, то Л. Гру виступав лише за незалежність [16, с. 124]. Хоча обидва – і Жюль-Поль Тардивель, і Л. Гру були консерваторами, однак якщо перший розумів необхідність деяких прогресивних кроків, як-от республіканський, а не монархічний устрій майбутнього незалежного Квебеку, то Л. Гру повністю заперечував будь-які зміни і вважав, що вищим благом має бути церква. Він відкидав такі блага, як демократія, лібералізм, загальне виборче право для мешканців Квебеку. Лише католицька церква, на його думку, є ідеалом, а всі інші блага будуть тільки шкодити самобутності франко-канадців. Якщо Жюль-Поль Тардивель вів мову про франко-канадців як про націю, то Л. Гру вперше окреслив франко-канадців у своєму романі "Виклик раси" як окрему расу. Ідеї Ліонеля Гру часто називають шовіністичними та антисемітськими [14, с. 97].

Кінець XIX – перша третина XX ст. позначились черговим загостренням франко-канадського питання. Ця криза була спричинена впливом зовнішньополітичних обставин, насамперед намаганням втягнути Канаду до участі в англо-бурській війні 1899 – 1902 рр. та у Першу світову війну. Не рахуючись із франко-канадцами як із меншістю та незважаючи на їх протести, федеральний уряд домігся відправки солдатів для участі в Першій світовій війні. Це викликало масове обурення франко-канадців і зумовило численні демонстрації та протести. Апогеєм стали події 1917 – 1918 рр., пов'язанні з рішенням запровадити загальну військову повинність. Уперше за всю історію Квебеку

було внесено законопроект про його відокремлення від Канади [13, с. 508]. Франко-канадці вдалися й до терористичних атак, підірвавши редакцію газети "Монреаль Стар". Канада опинилась на порозі громадянської війни, якої ледь вдалось уникнути.

Перша третина ХХ ст. позначилась активною боротьбою за розширення вживання французької мови не лише в Квебеці, але й в інших провінціях Канади, де була значна кількість франко-канадців. Активним борцем за права останніх став Арман Лавернь. Завдяки його зусиллям у 1911 році у Канаді було прийнято закон, який захищав французьку мову в повсякденному житті, зобов'язавши, зокрема, телеграфні, залізничні, телефонні, електрифікаційні компанії використовувати обидві мови. Деяких зрушень щодо розширення прав французької мови вдалося досягти прийняттям у 1923 р. закону про двомовність акцизних марок та у 1927 р. про двомовність написів на поштових марках [8, с. 158].

Отже, витоки франко-канадського націоналізму були спричинені асиміляторською політикою британської колоніальної адміністрації, яка розпочалась з переходом Канади за Паризьким мирним договором 1763 року під владу Великої Британії. Аналіз перших колоніальних актів по управлінню Канадою показав, що франко-канадці були значно обмежені у своїх культурних та мовних правах. Таке становище викликало обурення у франко-канадського населення, яке почало боротись за свої права. Відстоювання цих прав здійснювалось шляхом подання петицій колоніальній адміністрації. Однак, подальші утиски франко-канадців зумовили більш рішучі кроки, зокрема збройне повстання 1837 – 1838 рр., яке через недостатню організованість зазнало поразки. Намагаючись унеможливити нові виступи, британська адміністрація вирішила провести реформи, що були втілені в Акті про Союз 1840 р. Акт передбачав об'єднання Нижньої та Верхньої Канади, однак не враховував суттєві відмінності між обома частинами новоствореної провінції. Після прийняття Акту про Союз у середині франко-канадців оформилось два табори, які засуджували злуку й загалом ще мали чимало спільного у своїх поглядах. В останній третині ХІХ ст. ці течії остаточно розділились на помірковану та націоналістичну (радикальну). У 1871 році виникла перша, суто франко-канадська політична партія під проводом Оноре Мерс'є, яка отримала назву Національна партія. Поміркована течія домагалася провінційної автономії Квебеку у складі Канади. Найвищого свого піднесення поміркована течія франко-канадського націоналізму набула у поглядах Анрі Бурасси, який запровадив поняття бікультуралізму – мирного співіснування двох націй у Канаді. На протигагу поміркованій течії франко-канадського націоналізму в кінці ХІХ ст. постала радикальна або клерикально-консервативна течія. Її засновниками стали Жюль-Поль Тардивель та абат Ліонель Гру. Ідеологія цієї течії вирізнялась релігійністю та консерватизмом. Майбутнє Квебеку її представники бачили у створенні незалежної, так званої Лаврентійської держави, але в деяких поглядах вони все ж розходились. Жюль-Поль Тардивель не відкидав ідею автономії як перехідного етапу до незалежності Квебеку. Л. Гру виступав лише за незалежність Квебеку.

Список використаних джерел:

1. British North America (Quebec) Act 1774 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.solon.org/Constitutions/Canada/English/PreConfederation/qa_1774.html. – Назва з екрану. – Дата звернення: 16.02.2016.
2. Constitution Act, 1867 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/Const/page-7.html#docCont>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 16.02.2016.

3. The Constitutional Act, 1791. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.solon.org/Constitutions/Canada/English/PreConfederation/ca_1791.html. – Назва з екрану. – Дата звернення: 16.02.2016.
4. The Royal Proclamation, October 7, 1763 by The King. George R. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.axl.cefan.ulaval.ca/francophonie/Rbritannique_proclamation1763.htm. – Назва з екрану. – Дата звернення: 16.02.2016.
5. Судак І.І. Канадська федерація 1867 року і розподіл повноважень між федеральним центром та регіонами / І. Судак // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2006. – № 87/88. – С. 49-53.
6. Колєнеко В.А. Французская Канада в прошлом и настоящем: очерки истории Квебека, XVII – XX века / В. А. Колєнеко. – М.: Наука, 2006. – 314 с.
7. Нохрин І.М. Концепция "канадианизма" и франко-канадский национальный вопрос в последней трети XIX – начале XX вв. / И. М. Нохрин // Канадский ежегодник / Отв. ред. А. Н. Комаров. – М.: РОИК, 2012. – Вып. 16. – С. 43-55.
8. Пирогова М.А. Билингвизм как особенность языковой ситуации в Канаде / М. А. Пирогова, А. А. Кирсанова // Вестник Амурского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2010. – Вып. 50. – С. 157-160.
9. Симаева Е.П. Становление канадской государственности / Е. П. Симаева. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2008. – 160 с.
10. Сороко-Цюпа О.С. История Канады: Учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец. "История". / О. С. Сороко-Цюпа. – М.: Высшая школа, 1985. – 304 с.
11. Тишков В.А. Освободительное движение в колониальной Канаде / В. А. Тишков. – М.: Наука, 1978. – 384 с.
12. Тишков В.А. Страна кленового листа: начало истории / В. А. Тишков. – М.: Наука, 1977. – 184 с.
13. Auger F.M. On the Brink of Civil War: The Canadian Government and the Suppression of the 1918 Quebec Easter Riots / F. M. Auger // The Canadian Historical Review. – 2008. – Vol. 89. – Issue 4. – P. 503-540.
14. Baum G. Nationalism, Religion, and Ethics / G. Baum. – Montreal: McGill-Queen's University Press, 2001. – 165 p.
15. Griffin A. Quebec, the Challenge of Independence / A. Griffin. – London: Fairleigh Dickinson University Press, 1984. – 220 p.
16. Nelles H.V. The Art of Nation-Building: Pageantry and Spectacle at Quebec's Tercentenary / H. V. Nelles. – Toronto: University of Toronto Press Incorporated, 2000. – 397 p.
17. Riendeau R.E. Brief History of Canada / R. E. Riendeau. – 2nd edition. New York: Facts On File Inc., 2007. – 444 p.
18. Shortt A. Canada and its Provinces: A history of the Canadian people and their institutions / A. Shortt, A. G. Doughty. – Toronto: Glasgow: Brook & Co, 1914. – 451 p.
19. Wade M. The French Canadians. 1760 – 1945 / M. Wade. – New York: McMillan Company, 1946. – [XVI], 1136 p.

References

1. British North America (Quebec) Act 1774. Available from: http://www.solon.org/Constitutions/Canada/English/PreConfederation/qa_1774.html. [Accessed: 16 February 2016].
2. Constitution Act, 1867. Available from: <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/Const/page-7.html#docCont>. [Accessed: 16 February 2016].
3. The Constitutional Act, 1791. Available from: http://www.solon.org/Constitutions/Canada/English/PreConfederation/ca_1791.html. [Accessed: 16 February 2016].
4. The Royal Proclamation, October 7, 1763 by The King. George R. Available from: http://www.axl.cefan.ulaval.ca/francophonie/Rbritannique_proclamation1763.htm. [Accessed: 16 February 2016].
5. SUDAK, I. I. (2006) Kanadska federacija 1867 roku i rozpodil povnovazhen mizh federalnym tsentrom ta regionamy. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istorija*. 87/88, pp. 49-53.
6. KOLENEKO, V. A. (2006) *Frantsuzskaya Kanada v proshlom i nastoyashchem: ocherki istorii Kvebeka, XVII – XX veka*. Moscow: Nauka.
7. NOKHRIN, I. M. (2012) Kontseptsiya "kanadianizma" i franko-kanadskij nacionalnyj vopros v poslednej treti XIX – nachale XX vv. In: A. N. Komarov (ed.) *Kanadskij ezhegodnik*. Vol. 16. Moscow: ROIK, pp. 43-55.
8. PIROGOVA, M. A., KIRSANOVA, A. A. (2010) Bilingvizm kak osobennost yazykovoj situatsii v Kanade. *Vestnik Amurskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Gumanitarnye nauki*. 50, pp. 157-160.
9. SIMAEVA, E. P. (2008) *Stanovlenie kanadskoj gosudarstvennosti*. Volgograd: Izdatelstvo Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta.
10. SOROKO-TSYUPA, O. S. (1985) *Istoriya Kanady: Uchebnoe posobie dlya studentov vuzov, obuchayushchikhsya po spetsialnosti "Istoriya"*. Moscow: Vysshaya shkola.
11. TISHKOV, V. A. (1978) *Osvoboditelnoe dvizhenie v kolonialnoj Kanade*. Moscow: Nauka.
12. TISHKOV, V. A. (1977) *Strana klenovogo lista: nachalo istorii*. Moscow: Nauka.
13. AUGER, F. M. (2008) On the Brink of Civil War: The Canadian Government and the Suppression of the 1918 Quebec Easter Riots. *The Canadian Historical Review*. Vol. 89. 4, pp. 503-540.
14. BAUM, G. (2001) *Nationalism, Religion, and Ethics*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
15. GRIFFIN, A. (1984) *Quebec, the Challenge of Independence*. London: Fairleigh Dickinson University Press.

16. NELLES, H.V. (2000) *The Art of Nation-Building: Pageantry and Spectacle at Quebec's Tercentenary*. Toronto: University of Toronto Press Incorporated.

17. RIENDEAU, R. E. *Brief History of Canada*. 2nd edition. New York: Facts On File Inc.

18. SHOTT, A., DOUGHTY A. G. (1914) *Canada and its Provinces: A history of the Canadian people and their institutions*. Toronto; Glasgow: Brook & Co.

19. WADE, M. (1946) *The French Canadians. 1760 – 1945*. New York: McMillan Company.

Надійшла до редколегії 20.06.16

O. Mashevskyj, Ph.D. in History, M. Baraboj, student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE ORIGINS OF FRENCH-CANADIAN NATIONALISM (XVIII – FIRST THIRD XX CENTURIES)

The article investigates the question of the origins of French-Canadian nationalism in XVIII – the first third of the XX century. The influence of Great Britain assimilation policy in genesis of French-Canadian problem, including analysis of British colonial acts about Canada governance are determined. The evolution of French-Canadian nationalism, especially the transformation from peaceful ways defending rights to armed rebellion 1837 – 1838 years and unrest during the First World War are discovered. The differences between two trends of French-Canadian nationalism: conservative and nationalistic (radical) are represented.

Keywords: Great Britain, France, colonial policy, assimilation, Canada, nationalism, French-Canadian issues, Quebec.

УДК 94(477):323.269.6:[323.3:63-051]"1930"

Б. Патриляк, канд. іст. наук
Національний музей історії України, Київ

ЗАХОПЛЕННЯ СЕЛЯНАМИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ЦЕНТРІВ УСРР НАВЕСНІ 1930 Р.

У статті на основі аналізу архівних матеріалів та публікацій документів і матеріалів відслідковуються випадки захоплення та дезорганізації селянами органів державної влади в адміністративних центрах УСРР навесні 1930 р., під час наймасштабніших заворушень і повстань проти суцільної колективізації. Здійснено короткий огляд наукової розробки проблеми. Розглянуто найактивніші дії українських селян, спрямовані на ліквідацію органів радянської влади та силових структур в ході масових виступів та заворушень. З'ясовано, що навесні 1930 р. повсталим українським селянам вдалося взяти під нетривалий контроль чотири районні центри у Бердичівській, Тульчинській та Могилівській округах. Проаналізовано випадки запровадження повсталими селянами альтернативних органів влади і ступінь загрози устоям більшовицької влади в Україні завдяки ліквідації українськими селянами органів радянської влади на місцях. Автор статті робить висновок, що попри грандіозні масштаби антиколгоспного селянського руху його анти-державна складова була порівняно незначною.

Ключові слова: українське селянство, колективізація, районний центр, опір, Голодомор, репресії.

Серед основних причин Голодомору 1932–1933 рр. в Україні сучасні дослідники виділяють запеклий опір українського селянства суцільній колективізації. Потужний супротив спочатку в активних, а пізніше здебільшого у пасивних формах отримав відповідь з боку більшовицької влади у вигляді упокорення українського села голодом. Італійський дослідник А. Граціозі стверджує, що завдяки голоду влітку 1933 р. сталіністам вдалося отримати остаточну перемогу над селянами [16, с. 66]. Неабияка суспільна активність саме українських селянських мас наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. на тлі інших регіонів СРСР (в УСРР відбулося 30 % селянських виступів у 1930 р. [30, с. 791, 804; 24, с. 141] і 56 % у 1932 р. [31, с. 441; 24, с. 174]) вказує на колосальну загрозу загальносоюзній колективізаційній кампанії в Україні (а відтак – ідеї побудови соціалістичного суспільства сталінського взірця в СРСР загалом). Ця загроза, судячи з дій більшовицьких вождів, мала бути усунута за будь-яку ціну.

Вивчення стратегій опору українських селян у 1930-х рр. набуває особливої наукової актуальності у зв'язку із революційними подіями в Україні 2013 – 2014 рр., допомагає зрозуміти причини виникнення низки сучасних суспільних феноменів. Аналізування загальних процесів, що відбувались в українському селі напередодні та під час проведення суцільної колективізації, повинне супроводжуватись докладним дослідженням стратегій, тактики та методів селянської боротьби.

Поняття "стратегії селянської боротьби" ввела до наукового обігу американська дослідниця Ш. Фіцпатрік, яка розглядає переважно форми і методи антиколгоспної боротьби російських селян [33]. Канадська дослідниця Л. Віола оперує поняттям "культура селянського опору", вказуючи на лідерство України в антиколгоспній боротьбі [14, с. 197]. Поміж українських дослідників, що розробляли проблеми селянського опору суцільній ко-

лективізації в Україні, передовсім слід виділити В. Васильєва, Р. Подкура, О. Ганжу, Л. Гриневич. Серед науковців панує консенсус щодо неспішності масового селянського руху проти колективізації через стихійність і слабку організацію. Проте заслуговують на ретельніший розгляд успішні дії селян, які викликали неабияке занепокоєння навіть у найвищого радянського керівництва. У вітчизняній історіографії все ще бракує праць з аналізом регіональних відмінностей опору, системних досліджень щодо методів селянської боротьби.

Завдяки вивченню та оприлюдненню архівних матеріалів, до наукового обігу потрапляє все більше свідчень про запеклу селянську боротьбу кінця 1920-х – початку 1930-х рр. в Україні. Це дозволяє робити нові висновки та узагальнення і відслідковувати історичні закономірності.

Селянські заворушення в Україні початку 1930-х рр. не лише загрожували побудові соціалізму на селі, але й були небезпечними з точки зору дезорганізації більшовицького державного апарату в УСРР на місцях. Адже селянські хвилювання та повстання іноді супроводжувались ліквідацією радянської влади у деяких населених пунктах, здебільшого у селах. Завданням даної статті є спроба виокремити серед активних дій селян, спрямованих на руйнування колективних господарств, акції, що призводили до захоплення або ліквідації радянських владних установ у адміністративних центрах УСРР під час масових заворушень проти першої хвилі суцільної колективізації. Такі дії підносили селянську боротьбу вже на якісно новий рівень. Важливо з'ясувати, в яких саме адміністративних центрах тогочасної УСРР взимку-навесні 1930 р. українським селянам вдалося знищити чи дезорганізувати органи радянської влади, або взяти населені пункти під свій контроль зі створенням нових владних структур.

Низка повстанських організацій, що діяла в українському селі напередодні та під час тотальної колективізації і ставила за мету повалення більшовицької влади в Україні, планувала захоплення окружних центрів УСРР в надії на всеукраїнське селянське повстання. Зокрема, учасники повстанської організації "Союз визволення України", очолюваної колишнім офіцером армії УНР Кіндратом Саваринським, яка діяла у Вороновицькому районі Вінницької округи і була ліквідована ДПУ в червні 1928 р., розраховували на всеукраїнське селянське повстання після захоплення окружних центрів. Попри це до міста, зокрема до інтелігенції, селяни традиційно ставились, якщо не вороже, то з пересторогою, розраховуючи передусім на підтримку колишніх селян у лавах міліції та Робітничо-селянської Червоної армії [4, арк. 228-231; 15, с. 211-213; 20, с. 60-65]. Складні взаємини з містом послаблювали селянські повстанські організації, як і український національно-визвольний рух загалом. Учасники Павлоградського повстання, що відбулось у квітні 1930 р., планували зайняти окружний центр, сподіваючись на всеукраїнський виступ [19, с. 18]. Повстанська організація "Народна Револьюційна Соціалістична Партія", що діяла у 1930 р. під соціалістичними гаслами здебільшого у Лубенській округі й виступала за "справжню радянську владу", планувала захоплення окружних центрів Лубнів та Ромнів [28, с. 176]. Проте надійно контрольовані владою міста лишались недоступними для селянської стихії навіть під час найпотужнішої хвилі селянських заворушень і повстань кінця зими-весни 1930 р. Під час такого порівняно потужного повстання, як Павлоградське, селянам не вдалося здобути навіть районного центру. Сьогодні відомі лише поодинокі прояви селянської активності в окружних центрах. Зокрема, 12 червня 1928 р. масові заворушення селян, викликані голодом, відбулися у Миколаєві [18, с. 284]. Парадоксальність мислення селянських лідерів полягала у тому, що розуміючи необхідність встановлення контролю над великими адміністративними центрами для повалення радянської влади, вони вороже ставились до міста назагал. У цьому, великою мірою, заслуга української народницької традиції з її ідеалізацією села та пересторогами щодо міста. Деякі більших успіхів селяни досягли у захопленні тогочасних районних центрів, хоч і на нетривалий час, що назагал було неабиякою зухвалістю для сталінського СРСР.

Райони в УСРР були створені у 1923 р. У схемі адміністративного устрою республіки вони спочатку займали третій щабель після губерній та округ. Після ліквідації губерній у 1925 р. адміністративний статус районів автоматично підвищився. А після скасування 2 вересня 1930 р. округ, райони стали найвищою після центру ланкою адміністративного поділу [13, с. 124-125; 21, с. 556]. Тому не слід недооцінювати значимість райцентрів у системі радянського адміністративного устрою. Хоча, потрібно зауважити, що значну частину тогочасних райцентрів складали селища. Саме тому події у таких райцентрах розвивались за "сільським" сценарієм.

Наймасовіші селянські заворушення зими-весни 1930 р. як реакція на першу хвилю суцільної колективізації розпочались із тогочасного районного центру УСРР – селища Плужне у Шепетівській округі в другій половині лютого 1930 р. Терпець місцевих селян увірвався після закриття плужанської церкви. Архівні джерела не містять повідомлень про захоплення селянами органів радянської влади у райцентрі, йдеться лише про розгром Товариства спільного обробітку землі [25, с. 26]. Вже 8 березня 1930 р. повсталі намагались захопити райцентр Гриців Шепетівської округи. Близько 400 учасників заворушення підійшли до Грицівського

райвиконкому, ведучи вогонь з обрізів та мисливських рушниць. Під час цих подій загинув комсомолец, а частина активу потрапила у заручники. Проте невдовзі повсталі були розсіяні кавалерійським загonom, що прибув до містечка [29, с. 220]. 9 березня повідомлялося, що у Грицівському районі діяв великий повстанський загін. На боротьбу з ним кинули ескадрон 8-го полку разом із дружиною місцевих партійців. Загін чисельністю до 150 чоловік, озброєних рушницями, був сформований у с. Новолабунь, Троєщина, Юрівщина та Добрі Лози. Районне керівництво остерігалось захоплення райцентру – всюди у Грицеві розставили пости, місто охороняли червоноармійці та озброєні комуністи. Побоювання були небезпідставними, адже станом на 13 березня заворушеннями були охоплені 42 села району [3, арк. 18, 22]. Хоча навряд чи українські селяни мали намір і змогу тривалий час контролювати Гриців з переважно єврейським населенням [32, с. 94].

Майже одночасно з виступами на Шепетівщині розпочалися масові селянські заколоти й у Бердичівській округі. Тут, як і на Шепетівщині, їх каталізатором стало свавільне закриття церков. Лише у Любарському районі в другій половині лютого зачинили 27 церков [6, арк. 41]. На початку березня у Любарі події розвивались за подібним до грицівського сценарієм – півторатисячний натовп розгромив сільраду, вбивши комсомольця, який стріляв у людей. Повсталим селянам вдалося захопити райцентр, витіснивши за межі містечка загін міліції. Київській школі міліції було віддано наказ вислати до Бердичівської округи 50 курсантів, а з самого Бердичева було додатково спрямовано до Любарського й Янушпільського районів 100 озброєних комуністів [7, арк. 24, 25].

Найбільшого розмаху повстання набуло у ніч з 3 на 4 березня та 5 березня, коли бунтівники захопили колгоспних коней і, озброївшись вилами, мисливськими рушницями, обрізами та гвинтівками, стали вбивати комсомольців, партійців та сільських актив. Зі слів сількора Ю. Барчука видно, що функціонерів охопила паніка: "Ми мобілізували увесь актив, тобто усіх червоних партизанів, комсомольців, партійців та інших активістів, за підтримки озброєної робітничої бригади, рушили захищати селян-бідняків, яких убивали повстанці-куркулі. Але ми безсилі, бо не маємо достатньої кількості зброї, гвинтівки, патронів, а повстання шириться з кожним днем. Усі активісти тікають у паніці до великих міст, бо куркулі, що повстали, жорстоко з ними розправляються" [5, арк. 44].

Зі слів сількора видно, що міста стали острівцями безпеки для представників більшовицької влади та активістів у морі розбурханої селянської стихії (у Любарському районі під час заворушень було розігнано та розгромлено 29 сільрад) [12, арк. 41].

Непоодинокими були спроби селян провести своєрідну "декомунізацію". Зокрема, у с. Мотовилівка Любарського району народні виступи відбувалися під гаслами "Геть радянську владу, хай живе СВУ". Тут після розгону сільради загальними зборами обрали старосту. Селяни постановили відмінити звертання "товариш", а називати один одного "господар" [12, арк. 41].

14 березня С. Косіор повідомляє Сталіна, що у трьох районах Тульчинської округи практично вся влада у селах розігнана, а "натовпи під керівництвом куркулів, явних польських петлюрівських агентів загрожують трьом райцентрам – Бершаді, М'ястковому та Вапнярці" [6, арк. 168]. Ситуація для влади була справді загрозливою, як видно з матеріалів слідства ДПУ, повстали с. Горячівка М'ястківського району після ліквідації сільради та обрання старости, погодили кандидатуру представника від села для районної влади і координували свої дії з сусідніми селами для походу на рай-

центр для "встановлення там капіталістичної влади" [2, арк. 222]. Очевидно, що більшовицьке керівництво доклало всіх зусиль, аби не допустити захоплення вищезгаданих райцентрів. Але сам факт спроб координації обрання альтернативної районної влади свідчить про розуміння частиною селян потреби опанування владних структур для відстоювання бодай станових інтересів.

Станом на 16 березня з 17-ти районів Тульчинської округи 15 були охоплені хвилюваннями (заворушення відбувалися у 153 селах). Колгоспи були ліквідовані у більшості сіл округи. У звільнених від радянської влади селах обирали старост [8, арк. 39–40]. Тобто, створення альтернативних осередків влади на селі було доволі поширеним явищем. Проте формування небільшовицьких органів влади районного рівня залишалося лише у планах.

11-12 березня 1930 р. у Соболівському районі Тульчинської округи спалахнуло антирадянське повстання [1, арк. 2]. У середині березня збудені селяни захопили райцентр, містечко Соболівку і розгромили райвиконком [8, арк. 11]. 17 березня В. Балицький інформував С. Косіора та Г. Ягоду про те, що у заворушеннях у райцентрі під антирадянськими гаслами взяло участь 600-700 чоловік під керівництвом колишнього члена Державної думи Порожного. Повідомлялося також про діяльність у Соболівському районі повстанського загону. У тому ж рапорті йдеться про те, що владу у районному центрі Джулинка Тульчинської округи захопила група "куркулів" на чолі із жінкою Задорожною, яка очолювала збройний повстанський загін і оголосила себе диктатором. Користуватись надзвичайними повноваженнями тривалий час Задорожній не дозволили – її заарештували під час перемовин, що спочатку лише посилювало селянські хвилювання [22, с. 104].

Розвиток подій у Тульчинській окрузі був таким тривожним для влади, що за ситуацією уважно стежив сам Сталін. Неспроможність контролювати значні (хай навіть переважно сільські) території була потужним дискредитуючим фактором для більшовицького керівництва. Московські верховоди висловлювали традиційне невдоволення нерішучістю своїх українських поплічників. У листі до С. Косіора від 19 березня зі станції Зятківці В. Балицький пише: "Тепер тов. Леплевський передав мені, що Сталін пропонує вжити більш рішучих заходів стосовно Тульчинської округи, а також стосовно усіляких хвилювань, що знову виникають і вказав на те, щоб я не промови проголошував, а діяв рішучіше..." [8, арк. 11].

Драматичні події відбувалися в березні 1930 р. у Шаргороді. В Шаргородському районі Могилівської округи під час арешту "куркулів" селяни Плебанівки та сіл навколо Шаргорода рушили кількатисячною колоною до районного центру. Оточивши райвиконком та Районний партійний комітет, вони розпочали розправу над комуністами та активом. У результаті заворушення був розгромлений райвиконком, спалені справи та знищені портрети комуністичних вождів. Можновладці разом із міліцією були заблоковані у монастирі до прибуття підмоги.

Хвилювання з Шаргорода перекинулись на сусідній Мурафський район. Селяни навколишніх польських сіл, вигукуючи антирадянські гасла, рушили до Мурафи. Владі вдалося відстояти райцентр лише після застосування зброї [9, арк. 62, 64]. 21 березня 1930 р. В. Балицький серед іншого доповідав Сталіну про селянські хвилювання у райцентрі Бабчиниці Могилівської округи [28, с. 1947].

Протистояння із владою відбувались не лише на Поділлі та Південно-Східній Волині. Не завжди районні центри намагались взяти під контроль великі маси обурених селян, фіксувались випадки, коли ними нетрива-

лий час управляли порівняно нечисленні озброєні повстанські загони. Зокрема, у ніч з 12 на 13 березня о 3 год. селянський повстанський загін, очолюваний отаманом Лукою Кліткою (25 чоловік), увійшов до районного центру Сумської округи с. Синівка, захопивши райвідділ міліції і заволодівши зброєю та кіннями [26, с. 177, 178].

У лютому та на початку березня 1930 р. селянський повстанський загін часто заходив до районного центру містечка Брусилів Київської округи. 15 березня до Брусилівського району, де у 13 селах відбувалися антиколгоспні та антирадянські виступи, було вислано групу ДПУ та 85 піших і 30 кінних міліціонерів [11, арк. 123].

22 березня 1930 р. заступник голови ДПУ УСРР К. Карлсон пише у спецзведенні до С. Косіора про серйозні хвилювання у районному центрі Яготині Прилуцької округи, під час яких підпалили колгоспний склад [23, с. 155]. У тій же окрузі, того самого дня у райцентрі Яблунівка відбулося масштабне антиколгоспне заворушення, що супроводжувалося розбором усуспільненого майна [27, с. 270].

Під час досить масштабного Драбівського повстання селян у Прилуцькій окрузі, що відбулося 6 квітня 1930 р., районний центр містечка Драбів не зайняли, але був знищений районний суд, що знаходився у селищі Драбове, під час захоплення однойменної залізничної станції [10, арк. 74–75; 5].

Викладена вище інформація про перебіг селянських заворушень та повстань в УСРР навесні 1930 р., дозволяє зробити деякі узагальнення:

сьогодні можна стверджувати про здобуття навесні 1930 р. на нетривалий час таких районних центрів УСРР – Любара (Бердичівська округа), Соболівки (Тульчинська округа), Джулинка (Тульчинська округа) та Шаргорода (Могилівська округа);

органи влади та силові структури були дезорганізовані (розгромлені) у таких районних центрах УСРР – Любар Бердичівської округи (сільрада), Соболівка Тульчинської округи (райвиконком), Шаргород Могилівської округи (райвиконком), Драбове Прилуцької округи (районний суд), Синівка Сумської округи (райвідділ міліції);

районні центри УСРР, які намагались взяти під контроль повсталі селяни – Гриців (Шепетівська округа), Бершадь, М'ясткове та Вапнярка (усі Тульчинська округа), Синівка (Сумська округа) та Брусилів (Київська округа).

Проаналізувавши доступні сьогодні джерела, можна дійти висновку, що захоплення повсталими селянами райцентрів в УСРР під час найпотужнішої хвилі масових заворушень зими-весни 1930 р., були найуспішнішими діями щодо більшовицької адміністративної влади. Вони стали своєрідним піком антидержавних дій протестуючих проти колективізації. Захопити або знищити вищі за районні органи державної влади селянам так і не вдалося. Говорити про якийсь тривалий контроль повсталих над районними центрами та створення альтернативних органів влади на районному рівні також не доводиться.

Селянська війна проти колективізації практично не затронула місто – під управлінням селян ненадовго опинилися лише поодинокі райцентри – селища і порівняно невеликі містечка. Відстороненість міста від драматичних подій в українському селі зими-весни 1930 р. визначала перспективи масових антиколгоспних виступів. Завчасна ліквідація репресивними органами СРСР більшості організованих осередків антирадянської боротьби напередодні першої хвилі суцільної колективізації зумовила некерованість та стихійність селянських повстань. Випадки захоплення та розгрому районних органів державної влади доцільніше розглядати як акти відчаю та сплески некерованих агресивних дій, аніж як невдалі спроби встановити справедливую районну владу.

Українські селяни здебільшого не усвідомлювали важливості створення власних органів влади в адміністративних центрах через оволодіння і тривале утримання приміщень радянських владних структур. Усунення влади більшовиків не розглядалось у селянському середовищі як досяжна мета. Йшлося здебільшого про повернення до засад НЕПу. Тому дії протестувальників на певному етапі суттєво дезорганізували економічно-господарське життя більшовицької держави, але не становили серйозної загрози для сталінської політичної системи. Такі ризики могли б виникнути у майбутньому разом із накопиченням досвіду боротьби та радикалізацією настроїв. Усвідомлюючи небезпеку, більшовицька верхівка не обмежилася репресіями проти найактивніших учасників заворушень, а прийняла рішення про комплекс рішучих й масштабних репресивних заходів, які поставили традиційне українське село на грань виживання.

Список використаних джерел

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Київ, ф. Р-6023, оп. 4, спр. 16055, 49 арк.
2. Там само, ф. Р-6023, оп. 4, спр. 23179, т. 4, 342 арк.
3. Державний архів Харківської області, м. Харків, ф. П-458, оп. 1, спр. 326, 27 арк.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ, ф. 1, оп. 20, спр. 2800, 236 арк.
5. Там само, ф. 1, оп. 20, спр. 3108, 152 арк.
6. Там само, ф. 1, оп. 20, спр. 3142, 225 арк.
7. Там само, ф. 1, оп. 20, спр. 3153, 84 арк.
8. Там само, ф. 1, оп. 20, спр. 3154, 53 арк.
9. Там само, ф. 1, оп. 20, спр. 3184, 112 арк.
10. Там само, ф. 1, оп. 20, спр. 3185, 131 арк.
11. Там само, ф. 1, оп. 20, спр. 3189, 184 арк.
12. Там само, ф. 1, оп. 20, спр. 3191, 165 арк.
13. Верменич Я. В. Район / Я. В. Верменич // Енциклопедія історії України: [у 10 т.] / Редкол. В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2012. – Т. 9. – С. 124-125.
14. Виола Л. Крестьянский бунт в эпоху Сталина: Коллективизация и культура крестьянского сопротивления / Л. Виола. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого президента России Б. Н. Ельцина, 2010. – 367 с.
15. Ганжа О. Опір селянства політиці суцільної колективізації в Україні / О. Ганжа // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2000. – Вип. 5. – С. 200–215.
16. Грациози А. Великая крестьянская война в СССР. Большевики и крестьяне. 1917 – 1933 / А. Грациози. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. – 96 с.
17. Григоренко Т. О. Роль архівних джерел у дослідженні історії Черкащини 20-х – 30-х рр. XX століття (за матеріалами Державного архіву Черкаської області, архіву Управління МВС України у Черкаській області, Галузевого державного архіву Служби безпеки України) [Електронний ресурс] / Т. О. Григоренко. – Режим доступу: <http://liberte.onu.edu.ua/info/pravda?lang=ukr>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 03.02.2016.
18. Гриневич Л. В. Методи хлібозаготівель 1928/29 р. по сталінському / Л. В. Гриневич // Голод 1932 – 1933 років в Україні: Причини та наслідки / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – С. 278-295.
19. Даниленко В. М. Антирадянське повстання селян в Україні напередодні голодомору / В. М. Даниленко // Павлоградське повстання 1930 р.: Документи і матеріали / [упоряд. В. М. Даниленко]. – К.: Укр. письменник, 2009. – С. 13–27.
20. Капустян Г. Опір українського селянства політиці правлячого режиму наприкінці 1920-х рр.: маловідомий епізод / Г. Капустян // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2003. – № 1 (20). – С. 60-65.
21. Марочко В. І. Округа / В. І. Марочко // Енциклопедія історії України: [у 10 т.] / Редкол. В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2010. – Т. 7. – С. 556.
22. Настрої та поведінка населення Поділля в умовах сталінської революції "згори". 1928 – 1940 р. / [упоряд. Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Петренко]. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – 528 с.
23. Настрої та поведінка населення Чернігівщини в умовах сталінської революції "згори" 1928 – 1938 р. / [упоряд. О. Коваленко, Р. Подкур, В. Васильєв, О. Лисенко]. – Чернігів.: Видавець Лозовий В. М., 2012. – 464 с.
24. Патриляк Б. К. Опір українського селянства соціально-економічним заходам радянської влади у 1927 – 1933 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Патриляк Богдан Казимирович; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2012. – 232 с.
25. Патриляк Б. Селянські заворушення в Шепетівському окрузі УСРР в лютому-березні 1930 р. (за матеріалами Державного архіву Хмельницької області) / Б. Патриляк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2010. – Вип. 99. – С. 25–28.

26. Повстанський рух 20-х – 30-х рр. XX ст. на Сумщині / [Автор-упорядник: Іванущенко Г. М.]. – Суми: ФОП Наталуха А. С., 2011. – Т. 1. – 340 с.
27. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Чернігівська область. / [упоряд. О. Б. Коваленко, Р. Ю. Подкур, О. В. Лисенко, О. І. Железна]. – Чернігів: РВК "Деснянська правда", 2008. – Кн. 1. – 800 с.
28. "Совершенно секретно": Лубянка – Сталину о положении дел в стране (1922 – 1934 гг.): [в 10-ти т.] / ИРИ РАН; Центр. архив ФСБ РФ; ред. совет: Г. Н. Севастьянов, А. Н. Сахаров, Я. Ф. Погоний и [др.]. – М.: ИРИ РАН, 2008. – Т. 8: 1930 г. – Ч. 2. – 654 с.
29. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939. Документы и материалы: [в 4 –х т.] / [под ред. А. Береловича, В. Данилова] – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. – Т. 3: 1930 – 1934 гг. – Кн. 1. 1930 – 1931 гг. – 864 с.
30. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. 1927 – 1939: [в 5-ти т.] / [под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виоля]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. – Т. 2: Ноябрь 1929 – декабрь 1930 гг. – 926 с.
31. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. 1927 – 1939: [в 5-ти т.] / [под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виоля]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. – Т. 3: Конец 1930 – 1933 гг. – 1008 с.
32. Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине. 1917 – 1918 гг. (К истории украинско-еврейских отношений) / И. Чериковер. – Берлин: Ostsüdishes Historisches Archiv, 1923. – 336 с.
33. Fitzpatrick S. Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization / S. Fitzpatrick. – New York: Oxford University Press, 1996. – 416 p.

References

1. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv sluzhby bezpeky Ukrainy, Kyiv, fond P-6023, opys 4, sprava 16055, 49 arkushiv.
2. Ibid, fond P-6023, opys 4, sprava 23179, 342 arkusha.
3. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti, Kharkiv, fond П-458, opys 1, sprava 326, 27 arkushiv.
4. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskikh obiednan Ukrainy, Kyiv, fond 1, opys 20, sprava 2800, 236 arkushiv.
5. Ibid, fond 1, opys 20, sprava 3108, 152 arkusha.
6. Ibid, fond 1, opys 20, sprava 3142, 225 arkusha.
7. Ibid, fond 1, opys 20, sprava 3153, 84 arkusha.
8. Ibid, fond 1, opys 20, sprava 3154, 53 arkushi.
9. Ibid, fond 1, opys 20, sprava 3184, 112 arkushiv.
10. Ibid, fond 1, opys 20, sprava 3185, 131 arkush.
11. Ibid, fond 1, opys 20, sprava 3189, 184 arkusha.
12. Ibid, fond 1, opys 20, sprava 3191, 165 arkushiv.
13. VERMENYCH, Ya. V. (2012) Raion. In: Smolii V. A. et al (eds.) *Entsyklopediia istorii Ukrainy*: [in 10th vol.]. Vol. 9. Kyiv: Naukova dumka, pp. 124-125.
14. VIOLA, L. (2010) *Krestyanskyi bunt v epokhu Stalina. Kollektivizatsiya i kultura krestyanskogo soprotivleniya*. Moscow: Rossijskaya politicheskaya entsiklopediya (ROSSPEN); Fond Pervogo prezidenta Rossii B. N. Eltsina.
15. HANZHA, O. (2000) *Opir selianstva politytsi sutsilnoi kolektyvizatsii v Ukraini. Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*. 5, pp. 200-215.
16. GRATSIOZI, A. (2001) *Velikaya krestyanskaya vojna v SSSR. Bolsheviiki i krestyane. 1917 – 1933*. Moscow: Rossijskaya politicheskaya entsiklopediya (ROSSPEN).
17. HRYHORENKO, T. O. (n. d.) *Rol arkhivnykh dzherel u doslidzheni istorii Cherkashchyny 20-kh – 30-kh rr. XX stolittia (za materialamy Derzhavnoho arkhivu Cherkaskoi oblasti, arkhivu Upravlinnia MVS Ukrainy u Cherkaskii oblasti, Haluzevoho derzhavnoho arkhivu Sluzhby bezpeky Ukrainy)*. Available from: <http://liberte.onu.edu.ua/info/pravda?lang=ukr>. [Accessed: 03 February 2016].
18. HRYNEVYCH, L. V. (2003) *Metody khlibozahotivel 1928/29 r. postalinskomo*. In: Smolii V. A. et al (eds.) *Holod 1932 – 1933 rokiv v Ukraini: Prychyny ta naslidky*, pp. 278-295.
19. DANYLENKO, V. M. (2009) *Antyradianske povstannia selian v Ukraini naperedodni holodomoru*. In: Danylenko V. M. (ed.) *Pavlohradskoe povstannia 1930 r.: Dokumenty i materialy*, pp. 13–27.
20. KAPUSTIAN, H. (2003) *Opir ukrainskoho selianstva politytsi pravliachoho rezhymu naprykintsi 1920-kh rr.: malovidomyi epizod. Z arkhivu VUCHK-HPU-NKVD-KHB*. 1 (20), pp. 60–65.
21. MAROCHKO, V. I. (2010) *Okruga*. In: Smolii V. A. et al (eds.) *Entsyklopediia istorii Ukrainy*: [in 10th vol.]. Vol. 7. Kyiv: Naukova dumka, p. 556.
22. PODKUR, R., VASYLEV, V., KRAVCHENKO, P., PETRENKO, V. (eds.) (2013) *Nastroi ta povedinka naselennia Podillia v umovakh stalinskoj revoliutsii "zhory". 1928 – 1940 r.* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.
23. KOVALENKO, O., PODKUR, R., VASYLEV, V., LYSENKO, O. (eds.) (2012) *Nastroi ta povedinka naselennia Chernihivshchyny v umovakh stalinskoj revoliutsii "zhory". 1928 – 1938 r.* Chernihiv: Vydavets Lozovyi V. M.
24. PATRYLIAK, B. K. (2012) *Opir ukrainskoho selianstva sotsialno-ekonomichnym zakhodam radianskoj vlady u 1927 – 1933 rr.* Unpublished thesis PhD, Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, Kyiv.
25. PATRYLIAK, B. (2010) *Selianski zavorushennia v Shepetivskomu okruzi USSR v liutomu-berezni 1930 r. (za materialamy Derzhavnoho*

arkhivu Khmelnytskoi oblasti). *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istorii*. 99, pp. 25–28.

26. IVANUSHCHENKO, H. M. (ed.) (2011) *Povstanskyi rukh 20-kh – 30-kh rr. XX st. na Sumshchyni*. Vol. 1. Sumy: FOP Nataslukha A. S.

27. KOVALENKO, O. V., PODKUR, R. Yu., LYSENKO, O. I., ZHELIEZ, NA, O. I. (eds.) (2008) *Reabilitovani istoriiei: U dvadtsiaty semy tomakh. Chernihivska oblast*. Vol. 1. Chernihiv: RVK "Desnianska pravda"

28. SEVASTYANOV, G. N., SAKHAROV, A. N., POGONIJ, Ya. F. et al (eds.) (2008) *"Sovershenno sekretno": Lubyanka – Stalynu o polozenyih del v strane (1922 – 1934 gg.)*. Vol. 8. Part 2. Moscow: IRI RAN.

29. BERELOVICH, A., DANILOV, V. (eds.) (2003) *Sovetskaya derevnya glazamy VChK-OHPU-NKVD. 1918 – 1939. Dokumenty i materialy*. [in 4 vol.]. Vol. 3: 1930 – 1934 hh. Part 1: 1930 – 1931 gg. Moscow: Rossijskaya politicheskaya entsiklopediya (ROSSPEN).

30. DANILOV, V., MANNING, R., VIOLA, L. (eds.) (2000) *Trahediya sovetskoy derevni. Kollektivizatsiya i raskulachivanie. Dokumenty i materialy. 1927 – 1939*. [in 5 vol.]. Vol. 2: November 1929 – December 1930. Moscow: Rossijskaya politicheskaya entsiklopediya (ROSSPEN)

31. DANILOV, V., MANNING, R., VIOLA, L. (eds.) (2000) *Trahediya sovetskoy derevni. Kollektivizatsiya i raskulachivanie. Dokumenty i materialy. 1927 – 1939*. [in 5 vol.]. Vol. 3: Konets 1930 – 1933. Moscow: Rossijskaya politicheskaya entsiklopediya (ROSSPEN).

32. CHERIKOVER, I. (1923) *Antisemitizm i pogromy na Ukraine. 1917 – 1918 gg. (K istorii ukrainsko-evrejskikh otnoshenij)*. Berlin: Ostsüdishes Historisches Archiv.

33. FITZPATRICK, S. (1996) *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization*. New York: Oxford University Press.

Надійшла до редколегії 20.06.16

B. Patryliak, Ph.D. in History

National Museum of the History of Ukraine, Kyiv, Ukraine

THE SEIZURE OF THE ADMINISTRATIVE CENTERS OF THE UKRAINIAN SSR BY PEASANTS IN SPRING 1930

In the article on the authority of analysis of archival materials and publications of documents and materials the cases of seizure and peasants disruption of public authorities in the administrative centers of the USSR in the spring of 1930, during the biggest unrest and uprisings against total collectivization are tracked. A brief review of scientific development problems was done. The most active actions of Ukrainian peasants to eliminate Soviet authorities and security forces during mass demonstrations and riots were considered. It was found that in the spring of 1930 Ukrainian revolted peasants took a short control over four regional centers in Berdychiv, Tulchyn and Mogilev districts. The cases of introducing alternative government and the degree of threat of disruption of Bolshevik power in Ukraine due to liquidation of local Soviet government by insurgent peasants are analyzed. The article concludes that despite the enormous scale of anti-kolkhoz peasant movement, its anti-statist component was quite small.

Key words: Ukrainian peasantry, collectivization, the district center, resistance, Holodomor, purges.

УДК [94(73): 327]: 94(519) "2008/2016"

I. Погорєлова, канд. іст. наук, доц.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ

ПІВНІЧНОКОРЕЙСЬКА ПОЛІТИКА АДМІНІСТРАЦІЇ Б. ОБАМИ: ПРОРАХУНКИ ТА ЗДОБУТКИ

На основі аналізу офіційних американських джерел, поглядів провідних американських дослідників розглянуто ставлення демократичної адміністрації Б. Обами стосовно північнокорейської ядерної проблеми. Простежено еволюцію зовнішньої політики США щодо держав Корейського півострова впродовж двох каденцій адміністрації Б. Обами, із виокремленням здобутків і прорахунків демократичної команди.

Ключові слова: США, КНДР, ядерна зброя, американо-південнокорейський альянс.

Події на Корейському півострові: чергове випробування Корейською Народною Демократичною Республікою атомної бомби у січні 2016 р. (Пхеньян заявив про успішне випробування водневої бомби), запуск балістичної ракети у лютому того ж року знову привернули увагу світового співтовариства і США, зокрема, до північнокорейського питання проблеми, яке давно вийшло за регіональні межі та перетворилося у складну міжнародну проблему. Більше 20 років (з 1993 р.) світове співтовариство на чолі зі США намагається вирішити ракетно-ядерну проблему (КНДР). Ускладнили ситуацію поправки, внесені Пхеньяном до конституції, в якій закріплений ядерний статус держави. У новій військовій стратегії США від 2015 р. КНДР зарахована до головних загроз (послідовність РФ, Іран, КНДР, КНР), що потребують жорсткого стримування. На жаль, поки і демократичній адміністрації на чолі з Б. Обамою не вдалося досягти денуклеаризації півострова, хоча протидія розповсюдженню і застосуванню зброї масового знищення є одним із пріоритетів для США.

Проблемами вивчення та аналізу зовнішньої політики США в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (АТР) займаються такі вітчизняні науковці, як Н. Городня, О. Шевчук, С. Галака, С. Шергін, С. Пронь, Л. Лещенко, В. Швед ін. Розгляд проблем Корейського півострова є важливим напрямком дослідження російських науковців, зокрема, В. Денісова, А. Торкунова, Д. Володіна, О. Воронцова й ін., проте ідеологічна заангажованість частини російських дослідників не сприяє адекватному аналізу корейської

політики США. Серед американських вчених варто відзначити роботи Р. Хааса, В. Ча, Дж. Лейні, Г. Еллісона, Дж. Перковича. Разом і з тим, тема потребує подальшого вивчення, оскільки оновлюється документальна база США, динамічною є політика КНДР, міжнародно-політична ситуація у Східній Азії, що вимагає перегляду й аналізу, з урахуванням найновіших тенденцій.

Метою статті є окреслити північнокорейську політику демократичної адміністрації США та розглянути особливості підходу демократів щодо розв'язання однієї з вузлових проблем регіону – ядерної програми КНДР, визначити прорахунки і досягнення у корейському питанні впродовж двох каденцій президентства Б. Обами.

Ще під час президентської кампанії Б. Обама заявляв про необхідність прямого діалогу між США і КНДР з метою реальних зрушень у вирішенні ядерної проблеми. Вже президентом Б. Обама повторив, що прагнути до прямого діалогу з Пхеньяном, докладе максимум зусиль для зниження ядерної загрози, працюючи з друзями і колишніми супротивниками, а в січні 2009 р. пропонував "протягнути руку" країнам-ізолятам.

Частина американських експертів схилила Б. Обаму до форсування подій на півострові за допомогою організації саміту США-КНДР, вони радили здійснити прорив у відносинах та запропонувати Північній Кореї пакетну угоду за формулою: денуклеаризація в обмін на нормалізацію відносин і економічну допомогу. Переконали, що зустріч президента/віце-президента США з лідером КНДР прискорила б процес переговорів, зок-

рема, директор центру американсько-кореєських відносин С. Снайдер пропонував двостороннє обговорення між Вашингтоном і Пхеньяном у межах шестисторонніх переговорів. Більшість американських науковців підтримувала ідею продовження шестисторонніх перемовин, наголошуючи, що необхідно використовувати такий переговорний процес зі всіма його перевагами і слабкими сторонами. Відомий фахівець із міжнародних досліджень В. Ча вказував, що адміністрація Б. Обами не повинна почуватися зобов'язаною проводити зустріч з лідером Північної Кореї на вищому рівні. Тільки після того, як процес денуклеаризації буде завершений, може розглядатися/плануватися зустріч на президентському рівні [3, р. 9]. Деякі експерти радили більш послідовно, наполегливо і жорстко, ніж адміністрація Дж. Буша, добиватися від Пхеньяну реальних кроків щодо ядерного роззброєння.

Уже наприкінці січня 2009 р. адміністрація Обами заявила, що виступає за вирішення ядерної проблеми шляхом шестисторонніх переговорів. 15 лютого 2009 р. держсекретар США Х. Клінтон вказала, якщо КНДР здасть повністю покінчити зі створенням ядерної зброї і зробить це, адміністрація Б. Обами буде прагнути до нормалізації двосторонніх відносин, заміни угоди від 1953 р. про перемир'я постійним мирним договором і допоможе північнокореєському народу задовольнити його економічні нужди і потреби в електроенергії [12]. Ці заяви були справедливими, попередній досвід показував, що ядерний шантаж є елементом стратегії виживання Пхеньяну, який використовував формат діалогу з метою отримання допомоги і поступок, а також виграти час для реалізації своїх ракетно-ядерних програм.

Позиція США не влаштовувала КНДР, і вона здійснила низку провокаційних кроків (запуск ракети у квітні 2009 р., розрив відносини з Сеулом, на вимогу КНДР її територію покинули експерти США і співробітники МАГАТЕ, 25 травня 2009 р. відбулось підземне ядерне випробування). КНДР проігнорувала резолюції ООН, відмовилася брати участь у переговорах і дотримуватися раніше досягнутих домовленостей. Разом з тим, Пхеньян не заперечував можливості поновлення прямого діалогу з Вашингтоном, прагнучи отримати від США військові гарантії своєї безпеки і підтверджував, що за таких умов може відмовитися від ядерної зброї.

США оголосили, що не сприймають ідеї переходу від формату шістки до двійки і підкреслювали, що двосторонні переговори можливі тільки в рамках шестистороннього процесу, метою яких буде повне і незворотне припинення ядерної програми.

Північна Корея своїми діями сприяла ескалації конфлікту, це призводило до трансформації поглядів у США щодо вирішення ядерної проблеми. Частина представників адміністрації Обами вважала переговори з КНДР марною справою і пропонувала залишити дипломатичні зусилля та переорієнтуватися на односторонні заходи. Політика США щодо КНДР стає більш жорсткою. Так, Б. Обама наголошував, що КНДР спочатку повністю відмовиться від ядерної зброї, і тоді будуть зняті санкції і розпочнуться багатосторонні переговори [18]. У серпні 2009 р. США ввели нові санкції щодо Північної Кореї. У відповідь північнокореєць у вересні оголосили про успішне проведення експериментів зі збагачення урану і завершення циклу з напруження збройного плутонію.

З того часу позиція американської дипломатії з ядерної програми є наступною: відмова від діалогу і санкції, які на думку американців, мали посилити ізоляцію КНДР та змусити її до денуклеаризації. Підкреслимо, що КНДР вже більше 20 років існує у режимі міжнародних санкцій. У рамках американської концепції "стратегічно-

го терпіння" щодо КНДР було окреслено чотири завдання: отримання гарантій перевірки всіх етапів ядерного роззброєння КНДР; збереження механізму шестисторонніх переговорів при паралельному розвитку двосторонніх консультацій між Вашингтоном і Пхеньяном; відмова Кореї від ядерної зброї не виключає можливість надання США масштабної економічної допомоги та інших видів підтримки; американсько-північнокореєським переговорам повинні передувати переговори та покращення відносин між Республікою Кореєю (РК) і КНДР [10]. Пхеньян, натомість, озвучив свої умови повернення до переговорів з шісткою: укладання мирного договору КНДР із США, двосторонньої угоди з США про гарантії безпеки, скасування міжнародних санкцій. На ці умови США, звісно, не погодилися.

Позиція Вашингтону щодо КНДР була підтверджена у травні 2010 р. у "Стратегії національної безпеки США", де акцентовано наступне: якщо Корея ліквідує свою ядерну програму, вона отримає можливість політичної та економічної інтеграції у міжнародне співтовариство. В іншому випадку, будемо домагатися посилення її ізоляції... [4]. США прагнуть до першочергової односторонньої денуклеаризації КНДР, тільки після цього переговори з ядерної програми стануть можливими. Зокрема, помічник держсекретаря США зі справ Східної Азії і Тихого океану Д. Рассел, заявив: "...ми не визнаємо КНДР ядерною державою, не будемо винагороджувати Північну Корею за те, що вона лише погоджується повернутися до діалогу" [7].

Отже, прориву у вирішенні ядерного питання не відбулося, а заявлені адміністрацією Обами наміри підняти на новий рівень відносини з Пхеньяном залишилися нереалізованими. Вашингтон займав вибіжувальну позицію у рамках концепції "стратегічного терпіння", яка не була/є ефективною: час не на користь міжнародному співтовариству. Північна Корея продовжує збільшувати свій ядерний арсенал і розробляє ракетні технології далекої дії. Приміром, за часи режиму Кім Чен Ина (у 2011 р. помер Кім Чен Ір) відбувся запуск балістичної ракети далекого радіусу дії, ядерні випробування (2013 р., 2016 р.); проголошення КНДР ядерною державою; загроза проведення ядерної атаки проти РК і США й т.ін.

Разом із тим, північнокореєська проблема дозволила США отримати важливі здобутки: /зміцнити американську військову присутність у Північно-Східній Азії; употужнити американсько-південнокореєський і американсько-японський альянси й активізувати відносини у трикутнику США-Японія-РК; і врешті, посилення військової присутності та укріплення двосторонніх альянсів є елементами стримування Китаю.

Згадаємо, що демократичною адміністрацією був ініційований курс "повернення в Азію" з орієнтаціями на збереження, зміцнення американського впливу і відновлення провідної ролі в АТР. У "Стратегії національної безпеки" від 2015 р. підтверджується вагомість АТР у системі національних інтересів США [5]. Військова присутність у регіоні розглядається Вашингтоном як необхідність задля захисту своїх національних інтересів. Так, у військово-морській стратегії США "Стратегічна кооперація для морської сили в XXI столітті (березень 2015 р.) вказано, що "у зв'язку зі стратегічною вагою регіону в ньому буде збільшено кількість розташованих ВМС та корпусів морської піхоти США" [1]. До 2020 р. в регіоні буде базуватись близько 60% кораблів та літаків ВМС США. Так, кількість військових кораблів США, що постійно перебувають в АТР, має збільшитися з 58 в 2015 р. до 67 до 2020 р. [6]. Ідея військової присутності в АТР, є однією з провідних й у новітньому документі "Національна військова стратегія США" (червень 2015 р.) [9].

Пріоритетним завданням для адміністрації Б. Обама було укріплення співробітництва з РК та збереження американської військової присутності в цій державі. Зауважимо інтенсифікацію військово-політичного співробітництва США-РК за часів демократичної адміністрації, що не востаннє пов'язано з північнокорейською загрозою. Білий дім реагує на провокації КНДР і підкреслює надійність гарантій своїм союзникам. 5 січня 2012 р. у стратегічній доповіді Б. Обама "Збереження глобального лідерства США: пріоритети для оборони XXI століття" акцентовано, що США будуть підтримувати мир на Корейському півострові, захищаючи інші держави від провокацій Північної Кореї, а також поглиблювати партнерство з РК [8].

Запобігаючи розвитку ядерної програми КНДР, США намагалися мінімізувати відмінності з Сеулом, координуючи з ним позиції щодо північнокорейського режиму. З 2009 р. держави мають спільний підхід щодо Пхеньяну: повернення до шестисторонніх переговорів лише після "незворотності кроків КНДР" стосовно її денуклеаризації; шестистороннім та/або американо-північнокорейським переговорам передують переговори і покращення відносин між РК і КНДР; використання впливу Пекіна на КНДР; на провокації Пхеньяну відповідати санкціями та спільними військовими навчаннями [11].

Інспірації й дії КНДР змушують Сеул і Вашингтон згуртуватися у питанні безпеки. З 2009 року США і РК розпочали реформування двостороннього альянсу задля підвищення обороноздатності Південної Кореї. США взяли зобов'язання не скорочувати рівень своєї військової присутності на півдні півострова (28500 чол.), РК перебуває під американською "ядерною парасолькою". У квітні 2014 р. під час візиту президента Обама до Сеулу, сторони відтермінували передачу оперативного контролю корейськими військами у воєнний час представникам РК у зв'язку із загостренням ситуації на півострові. Водночас Б. Обама попередив КНДР, що у разі необхідності США не будуть коливатися використовувати військову силу для захисту союзників [14].

Після заяви Пхеньяну про успішне випробування водневої бомби у січні 2016 р. розпочалися переговори між США і РК про можливість розгортання на території Кореї комплексів ПРО. Хоча західні експерти та державні діячі, зокрема й американські, висловили сумніви щодо того, що КНДР випробовувала саме водневу бомбу, й на Корейському півострові можуть з'явитися літаки-винищувачі F-22 "Раптор" і бомбардувальники B-52.

Окрім розширення масштабів присутності збройних сил США в АТР, збільшилася частота військових навчань у регіоні, особливо з РК і Японією. В цілому, північнокорейська загроза сприяє тристоронньому політичному і військово-технічному співробітництву між країнами. Разом з тим, Сеул і Токіо розходяться у питаннях історії, ускладнюють відносини територіальної претензії, стратегічна і економічна конкуренція. І все ж нещодавно Д. Рассел підкреслив, що тісне співробітництво РК-США-Японії є головним фактором безпеки у Північно-Східній Азії [16]. Американськими експертами все частіше обговорюється необхідність формування повноцінного союзу Вашингтон-Токіо-Сеул [2].

Узгодженою є лінія США, Японії, РК, спрямована на те, щоб спонукати Китай використовувати всі важелі впливу на Пхеньян і змусити керівництво КНДР відмовитися від ядерно-ракетної зброї. Але, четверте ядерне випробування показало, що Китай не скористався впливом на Пхеньян. Так, на думку держсекретаря США Дж. Керрі, Китаю не вдалося впоратися з роллю головного інструменту тиску на КНДР з ядерної проблеми. Він

зазначає, що у Китаї існував свій особливий підхід, це не спрацювало, і ми не можемо діяти, як раніше [15].

Вашингтон наполягає на санкціях проти КНДР, наголошуючи, що вони не працюють, оскільки їх недостатньо (Китай і Росія продовжують співробітництво з КНДР). Обмеження стануть ефективними за умови консолідації зацікавлених країн на засадах тиску щодо Північної Кореї; коли до їх виконання активно підключиться Китай. У контексті нещодавніх подій США зажадали від КНР припинити постачання в КНДР нафтопродуктів та імпорту антрацитів в якості покарання за січневе ядерне випробування.

Російська влада і частина науковців наголошують, що відбувається американська гра задля загострення ситуації у Кореї. Так, МЗС Росії навесні 2014 р. зазначило, що американо-південнокорейські військові навчання стають головним джерелом дестабілізації ситуації на півострові [13]. Член-кореспондент РАН В. Міхеев зауважує наступне: на жаль, сьогоднішні московські інтелектуали все частіше виступають з позиції антиамериканізму. Безумовно, і цей підхід може бути конструктивним, але поки не доходить до крайнощів. Наприклад, зустрічаються такі думки: обстоювати у Північно-Східній Азії дестабілізує не політика Північної Кореї, а намір США знищити цю країну [17].

Досягти успіху у північнокорейському ядерному роззброєнні адміністрації Б. Обама не вдалося. До травня 2009 р. (тоді КНДР провела повторне ядерне випробування), Вашингтон прагнув її переконати відмовитися від ядерно-ракетної програми шляхом спонукальних дій, які включають не лише переговори або тиск, а й економічно-фінансові заохочення. Після ядерного випробування і загострення міжкорейських відносин позиція США стала жорсткою: вони відмовилися від діалогу, стимулюючи заходів щодо КНДР і посилюючи санкції, координуючи свої дії з Республікою Кореєю й Японією. Проте, тиск і санкції виявилися неспроможними зупинити розвиток ядерної програми, концепція "стратегічного вицікування" надала час Пхеньяну продовжувати розвивати ядерно-ракетні програми. Сьогодні навіть найбільш потужній країні складно досягнути цілей виключно за рахунок власної міці. Важливим завданням було залучити до активних дій щодо вирішення північнокорейської проблеми не тільки Японію та РК, але й Китай з Росією. Поки учасники шестисторонніх переговорів не дійдуть консенсусу, така санкційна політика щодо КНДР не буде дієвою.

Водночас, США за часів адміністрації Б. Обама змогли посилити свою військову присутність в АТР, американо-південнокорейські відносини активізувалися і покращилися, зміцнів двосторонній альянс з Японією, укріпилася тристороння співпраця зазначених країн. Білий дім досяг із Сеулом спільної позиції щодо КНДР. Вищезазначене сприяло збереженню лідерства США в АТР.

Список використаних джерел

1. A Cooperative Strategy for 21st Century Seapower. March 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.usni.org/2015/03/13/document-u-s-cooperative-strategy-for-21st-century-seapower-2015-revision>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 29.01.2016.
2. A Testimony by Dr. V. Cha, October 7, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/100715_Cha_Testimony.pdf. – Назва з екрану. – Дата звернення: 22.01.2016.
3. Cha V. The Need for a Paradigm Shift in U.S. Foreign Policy to North Korea / V. Cha // Testimony before the House Foreign Affairs Subcommittee on Asia, the Pacific and Global Environment Hearing: "Smart Power: Remaking U.S. Foreign Policy in North Korea" – U.S. House of representatives. – Wash., February 12, 2009. – 120 p.
4. National Security Strategy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf. – Назва з екрану. – Дата звернення: 23.01.2016.
5. National Security Strategy. February 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.whitehouse.gov/blog/2015/02/06/president-obamas-national-security-strategy-2015-strong-and-sustainable-american-lea>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 27.01.2016.

6. O'Rourke R. China naval modernization: implications for U.S. navy capabilities background and issues for Congress, July 15, 2014 / R. O'Rourke // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fpc.state.gov/documents/organization/230154.pdf>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 28.01.2016.
7. Opportunities and Challenges in the U.S.-Japan and U.S.-Republic of Korea Alliances // Testimony, Daniel R. Russel, Assistant Secretary, Bureau of East Asian and Pacific Affairs, Before the Senate Committee on Foreign Relations Subcommittee on Asia and the Pacific. Washington, March 4, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.state.gov/p/eap/rls/rm/2014/03/222903.htm>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 28.01.2016.
8. Sustaining Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense. Washington. January 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://graphics8.nytimes.com/packages/pdf/us/20120106-PENTAGON.PDF>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 25.01.2016.
9. The National Military Strategy of the USA. June 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.defensenews.com/story/breaking-news/2015/07/01/pentagon-releases-new-national-military-strategy/29564897>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 28.01.2016.
10. U.S.-South Korea Relations, November 28, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fas.org/sgp/crs/row/R41481.pdf>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 27.01.2016.
11. U.S.-South Korea Relations. Congressional Research Service, October 8, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fas.org/8080/sgp/crs/row/R41481.pdf>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 28.01.2016.
12. Клинтон Х. предложила Северной Корее мирный договор с США в обмен на отказ КНДР от программы ядерного оружия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/rus/newsline>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 24.01.2016.
13. Комментарий ДИП МИД России относительно развития обстановки вокруг Корейского полуострова, 31.03.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mid.ru/brp_4.nsf/newsline/20F81A396349C2D844257CAC0045_E217. – Назва з екрану. – Дата звернення: 22.01.2016.
14. Обама: ми без коливань використаємо нашу військову міць проти КНДР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.newsru.ua/arch/world/26apr2014/obama_kndr.html. – Назва з екрану. – Дата звернення: 02.02.2016.
15. Представитель МИД Китая отвергла обвинения США в провале политики Пекина по ядерной программе КНДР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://interfax.com.ua/news/general/316078.html>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 23.01.2016.
16. Рассел: конфликт между Сеулом и Токио не должен стать источником напряженности в Северо-Восточной Азии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://k-window.com/world/d-rassel-konflikt-mezhdu-seulom-i-tokio-ne-dolzhen-stat-istochnikom-napryazhennosti-v-severo-vostochnoj-azii>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 25.01.2016.
17. Современные проблемы Корейского полуострова // У карты Тихого океана. Информационно-аналитический бюллетень. – №39. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ihaefe.org/files/pacific-ocean-map/39.pdf>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 27.01.2016.
18. Ядерная программа Северной Кореи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.istmira.com/knigi-noveisheevremya/11/11/page/5/11/page/6/Yadernaya-programma-Severnoy-Korei.html#bookmark_149. – Назва з екрану. – Дата звернення: 22.01.2016.

References

1. A Cooperative Strategy for 21st Century Seapower. March 2015 [Online]. Available from: <http://news.usni.org/2015/03/13/document-u-s-cooperative-strategy-for-21st-century-seapower-2015-revision>. [Accessed: 29th January 2016].

2. A Testimony by Dr. V. Cha, October 7, 2015 [Online]. Available from: http://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/100715_Cha_Testimony.pdf. [Accessed: 22nd January 2016].

3. CHA, V. (2009) The Need for a Paradigm Shift in U.S. Foreign Policy to North Korea. Testimony before the House Foreign Affairs Subcommittee on Asia, the Pacific and Global Environment Hearing: "Smart Power: Remaking U.S. Foreign Policy in North Korea". Wash.: U.S. House of representatives.

4. National Security Strategy [Online]. Available from: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf. [Accessed: 23th January 2016].

5. National Security Strategy. February 2015 [Online]. Available from: <http://www.whitehouse.gov/blog/2015/02/06/president-obamas-national-security-strategy-2015-strong-and-sustainable-american-lea>. [Accessed: 27th January 2016].

6. O'ROURKE, R. (2014) China naval modernization: implications for U.S. navy capabilities background and issues for Congress, July 15, 2014. [Online]. Available from: <http://fpc.state.gov/documents/organization/230154.pdf>. [Accessed: 28th January 2016].

7. Opportunities and Challenges in the U.S.-Japan and U.S.-Republic of Korea Alliances. Testimony, Daniel R. Russel, Assistant Secretary, Bureau of East Asian and Pacific Affairs, Before the Senate Committee on Foreign Relations Subcommittee on Asia and the Pacific. Washington, March 4, 2014 [Online]. Available from: <http://www.state.gov/p/eap/rls/rm/2014/03/222903.htm>. [Accessed: 28th January 2016].

8. Sustaining Global Leadership: Priorities for 21th Century Defense. Washington. January 2012 [Online]. Available from: <http://graphics8.nytimes.com/packages/pdf/us/20120106-PENTAGON.PDF>. [Accessed: 25th January 2016].

9. The National Military Strategy of the USA. June 2015 [Online]. Available from: <http://www.defensenews.com/story/breaking-news/2015/07/01/pentagon-releases-new-national-military-strategy/29564897>. [Accessed: 28th January 2016].

10. U.S.-South Korea Relations, November 28, 2011 [Online]. Available from: <http://www.fas.org/sgp/crs/row/R41481.pdf>. [Accessed: 27th January 2016].

11. U.S.-South Korea Relations. Congressional Research Service, October 8, 2015 [Online]. Available from: <http://www.fas.org/8080/sgp/crs/row/R41481.pdf>. [Accessed: 28th January 2016].

12. Klinton Kh. predlozila Severnoi Koree mirnyi dogovor s SSHA v obmen na otkaz KNDR ot programmy yadernogo oruzhiia [Online]. Available from: <http://www.rbc.ua/rus/newsline>. [Accessed: 24th January 2016].

13. Kommentarii DIP MID Rossii otnositelno razvitiia obstanovki vokrug Koreiskogo poluostrova, 31.03.2014 [Online]. Available from: http://mid.ru/brp_4.nsf/newsline/20F81A396349C2D844257CAC0045_E217. [Accessed: 22nd January 2016].

14. Obama: my bez kolyvan vykorystaemo nashu viiskovu mits proty KNDR [Online]. Available from: http://www.newsru.ua/arch/world/26apr2014/obama_kndr.html. [Accessed: 02nd February 2016].

15. Predstavitel MID Kitaia otvergla obvineniia SSHA v provale politiki Pekina po yadernoi programme KNDR [Online]. Available from: <http://interfax.com.ua/news/general/316078.html>. [Accessed: 23th January 2016].

16. Russell: konflikt mezhdu Seulom i Tokio ne dolzhen stat istochnikom napriazhonnosti v Severo-Vostochnoi Azii [Online]. Available from: <http://k-window.com/world/d-rassel-konflikt-mezhdu-seulom-i-tokio-ne-dolzhen-stat-istochnikom-napryazhennosti-v-severo-vostochnoj-azii>. [Accessed: 25th January 2016].

17. Sovremennye problemy Koreiskogo poluostrova // U karty Tikhogo okeana. Informatsionno-analiticheskii byulleten №39. [Online]. Available from: <http://ihaefe.org/files/pacific-ocean-map/39.pdf>. [Accessed: 27th January 2016].

18. Yadernaia programma Severnoi Korei [Online]. Available from: http://www.istmira.com/knigi-noveisheevremya/11/11/page/5/11/page/6/Yadernaia-programma-Severnoy-Korei.html#bookmark_149. [Accessed: 22nd January 2016].

Надійшла до редколегії 20.06.16

I. Pogorielova, PhD in History, Associate Professor
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine

NORTH KOREAN POLICY OF B. OBAMA ADMINISTRATION: FAILURES AND ACHIEVEMENTS

On the basis of the official American sources analyses, the views of the leading US researchers the policy of Barack Obama democratic administration regarding North Korean nuclear issue is examined. The evolution of American foreign policy towards the states of Korean peninsula during two terms of Obama administration with distinguishing achievements and failures of the democratic team in the noted sphere is observed.

Key words: USA, DPRK, nuclear weapons, American-South Korean alliance

УДК 930,2:94(477) "1921/1923"

В. Погромський, канд. іст. наук
Чорноморський державний університет імені Петра Могили, Миколаїв

ВИСВІТЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АРА (АМЕРИКАНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ДОПОМОГИ) ЗА ЧАСІВ ГОЛОДУ 1921 – 1923 РР. В УКРАЇНІ ТА СРСР НА СТОРІНКАХ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАНЬ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

В статті висвітлено діяльність АРА (Американської адміністрації допомоги) за часів голоду 1921-1923 рр. на території радянської України та інших територій колишньої Російської імперії, які опинилися під контролем більшовиків. Аналіз проведено за матеріалами енциклопедичних видань, що публікувались за радянської доби на території СРСР.

Ключові слова: голод 1921-23 рр., Американська адміністрація допомоги, АРА, радянська історіографія голоду, україно-американські відносини.

Голод 1921-1923 рр. був однією із найжахливіших сторінок історії України та СРСР у XX ст. Економічні експерименти більшовиків та недопуща зовнішня політика, помножені на відвертий грабіж сільського населення в рамках військового комунізму, призвели до масштабного голоду, який охопив не тільки російське Поволжя, а й українські, білоруські, башкирські, молдовські та інші території, загалом біля 37 губерній. Єдиною західною країною, яка надала масштабну поміч, були Сполучені Штати Америки. Зважаючи на те, що Радянська Росія та в подальшому СРСР не були офіційно визнані США до 1933 р., допомогу голодуючому населенню було надано де-юре неурядовою організацією – Американською адміністрацією допомоги (American Relief Administration), яку очолював Герберт Кларк Гувер, у майбутньому 31-й президент США. Об'єм наданої більшовицькій країні підтримки з боку цієї організації в грошовому еквіваленті за різними оцінками складав від 20 000 000 до 30 000 000 млн. доларів США. Окрім харчів для голодуючих дітей та дорослих, АРА організувала медичну допомогу, програму щеплень від заразних захворювань, постачала ліки та медичне обладнання, відновлювала міські водогони та лазні, покращувала санітарні умови населених пунктів, надавала нужденним одяг та взуття. У підсумку врятувала десятки мільйонів людських життів. Внесок цієї організації у перемогу над голодом 1921-23 рр. важко переоцінити. Однак, радянське керівництво, побоюючись популярності АРА серед населення країни, намагалось будь-яким чином применшити значення цієї організації у подоланні гуманітарної катастрофи початку 1920-х рр. Тому після закінчення діяльності АРА в СРСР було розгорнуто кампанію по дискредитації організації, фальшування історичних фактів та написанню "зручної" для Радянського Союзу історії функціонування АРА. Одним із засобів формування суспільної думки в СРСР виступали довідникові видання, які в доінформаційну епоху відігравали значення основних джерел базової інформації.

Основним завданням пропонованої наукової розвідки є аналіз висвітлення діяльності АРА на сторінках радянських енциклопедичних видань.

Щодо наукової актуальності окресленої теми дослідження, то на сьогоднішній момент у вітчизняній історичній науці немає узагальнюючих робіт з даної тематики у консолідованому вигляді, із широкою ретроспективою огляду інформації, наявної на сторінках радянських енциклопедій різних років. Виходячи з цього, досить цікаво простежити за еволюцією статей радянських енциклопедій, в яких розкривається діяльність АРА на території України та інших постраждалих від голоду 1921-23 рр. територіях колишньої царської Росії, що опинилися під контролем більшовиків.

У першому виданні Великої Радянської Енциклопедії 1926 р. зазначено, що АРА була американською філантропічною організацією, що надала значну продо-

вольчу і медичну допомогу під час голоду в Росії, яка видала близько двох з половиною мільярдів пайків і на піку годувала 10 000 000 чоловік. Подається інформація про географію діяльності АРА в Європі та Радянській Росії. Звертається увага, що допомогою була не тільки харчами, а й ліками, одягом та взуттям. Наявна інформація про консолідацію зусиль таких благодійних установ як Джойнт, певної кількості релігійних філантропічних організацій, що діяли в Росії, Україні, Білорусії, Башкирії та інших територіях, контрольованих радянською владою, під проводом АРА. Є також інформація щодо кадрового складу АРА на території "молодого Країни Рад". Стосовно кількості працівників, залучених для організації допомоги, наводиться цифра у 300 американських співробітників та біля 10 000 місцевих жителів Росії, України, Білорусії та інших територій СРСР, які страждали від голоду. Особливо звертає на себе увагу наведена статистична інформація щодо допомоги. Так, за інформацією видання, АРА доставила 1 814 935 319 порцій харчування. Наявна і інформація про продукти, які видавались голодуючим: какао, цукор, борошно, боби, рис, жири. Видавалась їжа і хворим в лікарнях, такий пайок складав подвійний дитячий, близько 1200 калорій. Щодо медичної допомоги, то вона була здійснена близько 14 000 медичним установам, які обслуговували біля 1 000 000 хворих. Присутня інформація і про програми надсилання як харчових, так і речових посилок також зазначено, що певна кількість видавалась безкоштовно, здебільшого, нужденній інтелігенції. Радянська влада виділила на діяльність АРА 9 млн.рублів золотом. Звертає на себе увагу, що інформація в енциклопедії побудована на матеріалах першоджерел – звіти ЦК Помгола ВЦВК, звіти ЦК Последголу ВЦВК [3]. Можна вважати цю статтю в радянському енциклопедичному виданні однією із найменш заангажованих і політизованих за весь період друку подібного роду видань в СРСР.

У Малій радянській енциклопедії 1928 р. до наведених вище даних було додано, що під прикриттям благодійності АРА зуміла реалізувати заготовлені для "імперіалістичної війни" надлишкові запаси продовольства, запобігти тим самим економічній кризі в США [5, с. 383]. Але варто сказати, що в цьому виданні жодним чином не йшлося про "підригну", "антирадянську" та "шпигунську діяльність", на відміну від інших випущених незабаром довідкових публікацій.

Достатньо виразну оцінку роботі АРА дає Радянська військова енциклопедія (РВЕ) 1932 р. [6, с. 299]. За версією цього видання, переважну більшість допомоги АРА здійснювала країнам Європи, особливо відновленій Польщі. Щодо діяльності в Росії, Україні, Білорусії та інших республіках СРСР, то тут маємо цілком збочену характеристику: "АРА, роблячи вигляд турботи буржуазії про народні маси, допомагала їй вести війни проти радянської Росії та України. Допомога АРА повинна

була стати принадою для голодуючого населення Росії. Але АРА годувала в СРСР біля 1 млн. дітей" [6, с. 299]. Окрім іншого, також стверджувалось, що американці надавали допомогу радянським територіям через кризу перевиробництва і їм просто потрібно було "утилізувати" зайві харчі. Будь-якої іншої інформації не подається. Діяльність АРА оцінюється негативно, як ворожої більшовикам організації.

Фактично тотожну попередньому виданню 1928 р. [5, с. 383] оцінку діяльності АРА дає Мала радянська енциклопедія, випущена у 1933 р. [4, с. 455]. Основним фактологічним стрижнем є акцент на шкідницьку діяльність АРА в СРСР.

У другому виданні ВРЕ 1950 р. взагалі не згадана допомога, яку надала АРА, і лише написано що ця організація використовувала радянський голод як привід для організації контрреволюційної і шпигунської мережі в СРСР. Також наголошується, що радянський уряд "дозволив" АРА працювати в Росії. В якості концепції утворення зазначається, що АРА була створена для боротьби з революційним рухом, укріплення економічної та політичної позиції США у Європі [2, с. 582]. У зазначеному довідниковому виданні жодним чином не відображена діяльність АРА в Росії, Україні та інших республіках СРСР, що була спрямована на подолання 1921-23 рр. та його наслідків. Формується хибне уявлення про її деструктивну діяльність. Окрім голослівних звинувачень автори радянської енциклопедії не наводять хоча б якихось кількісних показників діяльності АРА.

В Радянській Історичній Енциклопедії 1961 р. [7], читаємо що, головною задачею АРА була боротьба з революційним рухом, зміцнення позицій США у Європі. Присутня інформація щодо діяльності організації в Росії та СРСР [7, с. 666]. Наголошується, що радянський уряд "дозволив" АРА здійснювати допомогу голодуючим, однак, як зазначається у цьому довідковому виданні, правлячі кола США намагались використати Американську адміністрацію допомоги для підтримки контрреволюційних сил в Росії, а також здійсненні шпигунсько-підривної діяльності. Але ніяких фактів чи посилань на документи, що могли би підтвердити ці слова, не наводиться.

До часу виходу третього видання ВРЕ у 1970 р. радянська позиція злегка пом'якшилася. Попри це, у статті "Американська адміністрація допомоги", як і раніше, зазначалося, що "правлячі кола США намагались використовувати її для підтримки контрреволюційних елементів і шпигунсько-підривної діяльності, для боротьби з революційним рухом і зміцнення позицій американського імперіалізму в європейських країнах" [1, с. 516].

Стосовно виходу республіканських енциклопедичних видань, то досить виразною є багатотомна Українська радянська енциклопедія, що була опублікована у 1978 р. [9]. Ідучи у фарватері радянської історичної доктрини і це довідникове видання тиражувало пропагандистські постулати. Так, у статті присвяченій Американській адміністрації допомоги, стверджувалось: "У дійсності АРА використовувалась для посилення економічної та політичної позиції США в Європі. Для боротьби з революційними рухами в Радянській Росії". Типовим є обґрунтування причин початку діяльності АРА на більшовицьких територіях: "АРА була дозволена діяльність на території радянської Росії". Однак у переліку територій фігурують зовсім не російські топоніми "АРА діяла у Катеринославській, Донецькій, Київській, Одеській, Харківській губерніях та Криму". Варто зазначити, що наведена географія діяльності є дуже скороченою і не відповідає реальним масштабам роботи АРА на радянській території. Причинами припинення діяль-

ності АРА автором статті визначено наступне: "Оскільки апарат АРА використовувався для підтримки контрреволюційних елементів та шпигунства її діяльність була припинена у 1923 р." [9, с.159, 225]. Як бачимо, у даній статті, немає жодної інформації про характер та обсяг допомоги. Фактично ця енциклопедична довідка є екстрактом пропаганди, що зустрічалась в інших, більш ранніх енциклопедичних виданнях радянської доби.

Радянський енциклопедичний словник 1987 р., приримуючись загальної лінії відображення діяльності АРА, досить стисло повідомляє, що діяльність Американської адміністрації допомоги була "дозволена" в РСФРР, але її органи нерідко діяли у ворожому радянській владі напрямі [8, с. 70]. Будь-яких більш точних даних, які б могли дати інформацію щодо реальних обсягів допомоги, у цьому виданні не подавалось.

В інших енциклопедичних виданнях радянської доби діяльність АРА взагалі не згадувалася. Не наводилося навіть тлумачення назви цієї організації.

Підсумовуючи, можна наголосити, що успішна діяльність АРА з надання допомоги голодуючим на підконтрольних радянській владі територіях мала негативний вплив на авторитет більшовиків, які через упровадження недолугої економічної доктрини та відверто злочинні трансформації в політикумі, спричинили масштабний голод 1921-23 рр. Бажаючи ліквідувати прихильність та симпатію з боку пересічного населення "країни рад", відразу після закінчення діяльності АРА в СРСР було розгорнуто кампанію з дискредитації її діяльності. Одним із важливих елементів останньої було спотворення історичної дійсності на сторінках авторитетних довідникових видань СРСР. Саме енциклопедії різної спрямованості були найбільш поширеними джерелами загальнодоступної інформації для громадян республік Радянського Союзу. На їх основі формувались базові уявлення про ті чи інші явища та процеси. Історичні процеси фальшувались, було застосоване перекручування фактів та гіперболізація загроз. Енциклопедії радянського періоду стали фактично знаряддями пропаганди. Вони роздмухували ксенофобію та американофобію, зокрема.

На сучасному етапі сприймати подану у проаналізованих джерелах інформацію стосовно діяльності АРА необхідно з великою долею критичності, відкидаючи ідеологічні та пропагандистські нашарування заполітизованих радянських істориків. Єдиним виданням, яке показало діяльність АРА в Росії, Україні та інших республіках СРСР наближено до реальності, можна вважати перше видання Великої Радянської Енциклопедії від 1926 р. У всіх інших подібного роду роботах інформація, надана стосовно АРА, не витримує сучасної джерельної критики.

Список використаних джерел

1. Большая советская энциклопедия. – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1970. – Т. 1: А – Ангоб. – 608 с.
2. Большая советская энциклопедия. – 2-е изд. – М.: Государственное научное издательство "Большая советская энциклопедия", 1950. – Т. 1. – 652 с.
3. Ландер К. И. АРА / К. И. Ландер // Большая советская энциклопедия. – М.: Акционерное общество "Советская энциклопедия", 1926. – Т. 3: Анрно – Атоксин. – С. 190-192.
4. Малая советская энциклопедия. – 2-е изд. – М.: Государственное словарно-энциклопедическое издательство "Советская энциклопедия", 1933. – Т. 1. – 1000 стлб.
5. Малая советская энциклопедия. – М.: Акционерное общество "Советская энциклопедия", 1928. – Т. 1. – 960 стлб.
6. Советская военная энциклопедия. – М.: ОГИЗ, 1932. – Т. 1. (А – Аэродром). – 510 с.
7. Советская историческая энциклопедия. – М.: Государственное научное издательство "Советская энциклопедия", 1961. – Т. 1: Аалто – Аяны. – 1024 с.
8. Советский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – 1599 с.

9. Украинская советская энциклопедия. — К.: Главная редакция украинской советской энциклопедии, 1978. — Т. 1. — 549 с.

References

1. Bolshaia sovetskaia entsiklopediia (1970). 3rd edn. Vol. 1. Moscow: Sovetskaia entsiklopediia.
2. Bolshaia sovetskaia entsiklopediia (1950). 2nd edn. Vol. 1. Moscow: Hosudarstvennoe nauchnoe izdatelstvo "Bolshaia sovetskaia entsiklopediia".
3. LANDER, K.I. (1926) ARA. In: Bolshaia sovetskaia entsiklopediia. Vol. 3. Moscow: Aktsionernoe obshchestvo "Sovetskaia entsiklopediia".
4. Malaia sovetskaia entsiklopediia (1933). 2nd edn. Vol. 1. Moscow: Hosudarstvennoe slovarno-entsiklopedicheskoe izdatelstvo "Sovetskaia entsiklopediia".

5. Malaia sovetskaia entsiklopediia (1928). Vol. 1. Moscow: Aktsionernoe obshchestvo "Sovetskaia entsiklopediia".

6. Sovetskaia voennaia entsiklopediia (1932). Vol. 1. Moscow: OGIZ.
7. Sovetskaia istoricheskaia entsiklopediia (1961). Vol. 1. Moscow: Hosudarstvennoe nauchnoe izdatelstvo "Sovetskaia entsiklopediia".
8. Sovetskii entsiklopedicheskii slovar (1987). Moscow: Sovetskaia entsiklopediia.
9. Ukrainskaia sovetskaia entsiklopediia. Vol. 1. Kiev: Hlavnaiia redaktsiia ukrainskoi sovetskoi entsiklopedii.

Надійшла до редколегії 20.06.16

V. Pogromskiy, Ph.D. in History
Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolayiv, Ukraine

COVERAGE OF ACTIVITIES ARA (AMERICAN RELIEF ADMINISTRATION) DURING FAMINE 1921-23 IN SOVIET UKRAINE AND USSR ON PAGES OF SOVIET ENCYCLOPEDIAS

In the article the Coverage of Activities ARA (American Relief Administration) at the time of 1921-1923 famine in the Soviet Ukraine and other territories of the former Russian Empire which came under the control of the Bolsheviks. Special attention is focused on encyclopedic editions published during the Soviet era in the Soviet Union.

Key words: famine of 1921-23, The American relief administration, ARA, Soviet historiography of famine, Ukraine-US relations.

УДК 327 (73) "18"

Т. П'ятничук, асп.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці

"ДОКТРИНА МОНРО": ЕВОЛЮЦІЯ ТРАКТУВАННЯ ТА СПРОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ

В статті проаналізоване місце "доктрини Монро" в системі міжнародних відносин XIX ст. Розглянуті спроби практичного застосування та еволюція її трактування. Автором також висвітлено ставлення великих держав до "доктрини Монро".

Ключові слова: "доктрина Монро", експансія, великі держави, зовнішня політика, анексія.

Міжнародні відносини XIX ст. базувалися на принципах, які були сформульовані великими європейськими державами на Віденському конгресі, що з одного боку підбив підсумки наполеонівських війн, а з іншого — заклав основу нової міжнародно-політичної системи. Характерними рисами цього устрою були: принцип легітимності, принцип рівноваги сил, а також система періодичних конгресів, мета яких полягала у спільному розв'язанні проблем, що зачіпали інтереси великих держав. Проявивши себе як найбільш стійка та довготривала, Віденська система міжнародних відносин, тим не менше, регулювала відносини лише між державами Старого Світу. США, будучи зайняті своїми внутрішніми проблемами (колонізація Далекого Заходу), залишилися на її периферії, не втручаючись у європейські справи аж до 1917 р. Натомість американські урядові кола, за підтримки великої буржуазії, спробували вибудувати власну систему міжнародних відносин, актуальність якої постала разом із перетворенням іспанських колоній Південної та Центральної Америки на незалежні держави, а також зі спробами імперій Старого Світу за рахунок молодих країн, розширити власні сфери впливу. Принципи, виголошені 5-м президентом США Дж. Монро, якраз і стали тим фундаментом, на основі якого наступні американські президенти формували свою політику щодо Латиноамериканського регіону, а також намагалися створити таку систему міжнародних відносин, яка б охоплювала всю Західну півкулю. На сьогоднішній день США залишаються єдиною наддержавою в світі, хоча її позиції й помітно ослабли. Та роль, яку відіграє ця країна на міжнародній арені, актуалізує дослідження проблем, пов'язаних з її зовнішньою політикою. З огляду на це автор ставить собі за мету дослідити місце та роль "доктрини Монро" в системі міжнародних відносин XIX — на поч. XX ст. в Західній півкулі.

Серед зарубіжних дослідників, які займалися вивченням "доктрини Монро", слід назвати Е.Ренегана [12] та Дж.Секстона [18]. Витоки, характер та еволюція доктрини висвітлені в загальних працях по історії США таких дослідників, як В.Лафібєр [8], Г.Кіссінджер [5], Б.Перкінс [11]. Значний внесок у дослідження даної проблеми зробив радянський учений М.Болховітінов [2]. У вітчизняній історіографії "доктрина Монро" розглядалася побічно в контексті американської зовнішньої політики в статтях деяких науковців [1; 8]. Проте, предметом спеціального дослідження вона так і не стала.

Принципи, що нині відомі в історичній літературі під назвою "доктрина Монро", були виголошені 2-го грудня 1823 р. 5-м президентом США Джеймсом Монро в його посланні до американського Конгресу. Суть цих принципів можна коротко сформулювати в наступних тезах: 1) Американський континент не повинен розглядатися жодною європейською державою як об'єкт колонізації; 2) США відмовляються від втручання в конфлікти та внутрішні справи Європи; 3) збереження існуючого "status quo" в Західній півкулі, тобто невтручання США у справи існуючих на континенті європейських колоній; 4) будь-яка спроба з боку тієї чи іншої європейської держави поширити свій вплив в Західній півкулі розцінюватиметься як ворожий крок щодо США [11].

Принципи Дж. Монро пролунали в період національно-визвольних війн іспанських колоній в Латинській Америці, коли виникла загроза військової інтервенції з боку країн-учасниць Священного союзу. З цього приводу російський дослідник А.О.Ісєров зазначав, що в дійсності така інтервенція ніколи й не планувалася, але на той час жодні американські урядовці не могли знати про справжні наміри Коаліції європейських правителів [4, с. 209]. З огляду на це можна стверджувати, що ідеї, виголошені Дж. Монро, стали своєрідною спробою з боку США захистити себе від втручання більш сильних держав, якими

© П'ятничук Т., 2016

були монархії Старого Світу. Однак, це лише один бік монети, адже Дж. Монро фактично окреслив сферу "особливих інтересів" США, що доволі майстерно використали в недалекому майбутньому його наступники. В 1824 р. в бостонській газеті "Columbian Sentinel" навіть була надрукована ода, під назвою "Священний союз", в якій прямо вказувалося, що одна півкуля належить європейцям, а інша дана США самим Богом [4, с. 212].

Разом з тим слід відзначити, що подібний факт був скоріше винятком, ніж закономірністю, адже спочатку принципи, викладені Монро, не мали якого-небудь практичного застосування, не кажучи вже про серйозне ставлення до них з боку європейських країн. Уряди великих держав, яким, власне, і була адресована "доктрина Монро", не зробили жодної заяви в знак погодження із вищевказаними тезами, чи навпаки, їх заперечення. Європейські газети, в яких було опубліковано текст послання Дж. Монро до Конгресу, навіть випустили ту частину, де йшлося про зовнішню політику [2, с. 259-260]. До того ж таке формулювання, як "доктрина Монро", з'явилося дещо пізніше і самому 5 – му президентові США було невідоме [16, с. 89].

Тривалий час "доктрина Монро" не мала практичного застосування. Майже через 20 років про неї згадав 11-й президент США Дж. Полк, щоправда вже за зовсім інших обставин і в зовсім іншому контексті. Так, якщо в 1823 р. Дж. Монро, висувачи принципи зовнішньої політики США, ставив за мету завадити проникненню європейців до Західної півкулі, то Дж. Полк використав їх уже для розширення території країни за рахунок Техасу та Орегону. У своєму зверненні до Конгресу від 2-го грудня 1845 р. він відзначив, що: "Швидке розширення наших поселень за межі нашої території... приєднання нових територій до нашої Конфедерації, розширення вільних принципів і наше підняття як величної нації привертає увагу країн Європи... США не можуть мовчки допустити будь-якого європейського втручання у північноамериканський континент" [14]. Апелюючи безпосередньо до принципів Монро, Полк вказував на вірогідність того, що такі території, як Орегон і Техас, можуть потрапити під вплив однієї з європейських країн (Британії), а це, в свою чергу, становитиме загрозу безпосередньо для США [15]. За логікою Полка з єдиним вирішенням цієї проблеми могла б бути анексія цих територій, що незабаром і сталося. 29-го грудня 1845 р. Техас, згідно з рішенням Конгресу США, був приєднаний до складу республіки, а наступного року – й частина Орегону [9, с. 319-320].

З огляду на це можемо констатувати факт того, що відбулася зміна інтерпретації "доктрини Монро". "De facto" вона перетворилася на законний засіб для виправдання американського втручання у справи інших держав не лише у випадку наявності реальної загрози для країни, але й при появі лише самої можливості подібної загрози. Аналогічні риси були притаманні й політиці і для системи європейської рівноваги в рамках Віденської системи міжнародних відносин [6, с. 27].

Нове тлумачення принципів Монро увійшло в історію під назвою "доктрини Полка" [16, с. 91]. Але чи змінилося сприйняття цієї концепції імперіями Старого Світу? В 1850 р. британський міністр зовнішніх справ, яким на той час був лорд Пальмерстон, характеризуючи американські претензії на монополію у будівництві міжокеанського каналу та апеляцію до принципів Монро, відзначив, що: "Ця доктрина... може розглядатися лише як висловлювання відомої постаті, котра виголосила її, а не в якості міжнародної аксіоми, котра б мала регулювати поведінку європейських держав" [13, с. 165].

Позицію європейських країн щодо "доктрини Монро" наочно продемонстрували події, пов'язані з періодом Громадянської війни в США. В грудні 1861 р. французькі війська здійснили інтервенцію до Мексики, а Великобританія упродовж всієї війни надавала підтримку Конфедеративним Штатам Америки. Дії як першої, так і другої країни були прямим порушенням "доктрини Монро". Однак протести з боку США урядом обох країн ігнорувалися.

Як уже зазначалося вище, США протягом XIX ст. залишилися на периферії Віденської системи і розцінювалися великими європейськими державами, які, зрештою, й задавали тон міжнародним відносинам того часу, лише як другорядна країна. Відомий американський дипломат Генрі Кіссінджер з цього приводу наводить доволі цікаві факти. Коли в 1880 р. Туреччина скоротила свій дипломатичний персонал, вона закрила посольства у Швеції, Бельгії, Нідерландах та США. В той же період один із німецьких дипломатів у Мадриді запропонував, щоби замість переведення до Вашингтону йому краще б зменшили платню [6, с. 28]. До цього також варто додати й той факт, що США не мали ані потужної армії, ані могутнього військово-морського флоту. Саме тому великі держави не вважали за доцільне ставитися серйозно до тих або інших заяв США.

Ситуація почала кардинально змінюватися в 1890-х рр. Унаслідок Громадянської війни та Реконструкції Півдня країна стала на шлях швидкого капіталістичного розвитку і за доволі короткий проміжок часу за багатьма економічними показниками значно випередила наймогутніші держави тогочасного світу – Великобританію та Німеччину. Відчуваючи свою економічну міцність, правлячі кола США перейшли до більш активних дій на міжнародній арені, зокрема в Латинській Америці. При цьому доволі вагоме місце відводилося "доктрині Монро", на принципи якої влада США стала дедалі активніше покликатися, йдучи на той чи інший крок в своїй зовнішній політиці.

У 1895 р. США втрутилися у конфлікт між Венесуелою та Великобританією. Не заглиблюючись у його витоки та нюанси, відзначимо лише те, що спричинений він був територіальними претензіями Великої Британії, яка прагнула розширити кордони своєї колонії, Гвіани, за рахунок земель, що належали Венесуелі.

Після відмови британського уряду передати дану суперечку на розгляд до арбітражного суду, Венесуела звернулася за допомогою до США. Для останніх це була чудова можливість проявити себе в якості "захисника" Латинської Америки від європейського колоніалізму, потіснити позиції Великобританії в регіоні, зміцнивши власні. До того ж уряд Венесуели надав американським синдикатам вигідні умови для розвідки багатих покладів корисних копалин у спірній зоні [3, с. 95]. Ці чинники підштовхнули США втрутитися у конфлікт, посиляючись на "доктрину Монро".

20 липня 1895 р. держсекретар США Річард Олні звернувся до уряду Великобританії з дипломатичною нотою, в якій стверджував, що британський позов до Венесуели порушує принципи "доктрини Монро". При цьому Олні відверто заявив: "Сьогодні Сполучені Штати практично суверенні на даному континенті, і будь-яка їх постанова є законом для всіх осіб, на яких наша держава поширює свій вплив... Це тому, що необмежені ресурси в поєднанні з ізолюваним місцерозташуванням роблять її (Америку – Т.П.) господарем ситуації і практично невразливою для будь-якої або всіх інших держав" [12, с. 558]. Обґрунтовуючи необхідність дотримання "доктрини Монро", Р.Олні відзначав: "...Європейські держави можуть перетворити американські кра-

їни в колонії чи провінції... і остаточним результатом цього може бути розподіл всієї Південної Америки поміж різними європейськими державами. Катастрофічність наслідків від такого стану речей для США є очевидною" [12, с. 558].

Однак, британський уряд мав зовсім інший погляд на проблему. У відповідь на "доктрину Олні", як її пізніше охрестили, міністр зовнішніх справ Великобританії Роберт Солсбері поставив під сумнів авторитет "доктрини Монро" та її застосування до прикордонної суперечки, а відтак і американське втручання у конфлікт, оскільки дана теорія не була частиною міжнародного права [10, с. 125]. Солсбері також доволі влучно підкреслив, що: "...Доктрина зазнала досить суттєвого розвитку, і аспект, який тепер представляє містер Олні, кардинально відрізняється від того характеру, який вона мала, коли вперше вийшла з-під пера свого автора" [10, с. 564].

Зрештою, це призвело до істотного погіршення відносин між США та Великою Британією. Конфлікт загрожував перерости із політичного у військове протистояння. Але до війни справа так і не дійшла. Велика Британія, маючи більш серйозні проблеми (боротьба за розподіл Африки, протистояння з Росією в Середній Азії, зростання загрози з боку Німеччини), вирішила піти на компроміс, підписавши з Венесуелою договір про передачу справи на розгляд арбітражного суду.

Інтерпретація "доктрини Монро", здійснена Річардом Олні, може свідчити про те, що США, усвідомлюючи власну могутність, позиціонували себе в якості вищої інстанції в Західній півкулі, з якою великим європейським державам необхідно було рахуватись. Ця думка була розвинута та обґрунтована на поч. XX ст. таким ідеологом американського експансіонізму, як Теодор Рузвельт.

У своєму щорічному посланні до Конгресу від 6-го грудня 1904 р. Т. Рузвельт відзначив, що: "В Західній півкулі відданість США доктрині Монро може змусити, нехай навіть і з сумом, застосувати міжнародні поліцейські сили у випадках злочинів чи безсилля якої-небудь країни" [17]. Сформульований Рузвельтом принцип, більш відомий, як "доповнення до доктрини Монро", фактично надавав США одноосібне право на інтервенцію до тієї чи іншої країни Західної півкулі. У практичній площині принцип Рузвельта знайшов своє відображення в "політиці великої палиці". Військово-морський флот, що на той час збільшився за рахунок будівництва нових кораблів, якраз і став тим кийком, за допомогою якого уряд США здійснював взяті на себе функції міжнародного поліцейського. При цьому практичні дії американського президента значно випереджали теорію. Так, в 1902 р. США за допомогою сили змусили Гаїті сплатити всі борги європейським банкам. В 1903 р. американський військово-морський флот підтримував заворушення в Панамі, що зрештою призвело до її відокремлення від Колумбії. У 1905 р. США встановили фінансовий контроль над Домініканською республікою, а в 1906 р. – окупували Кубу [6, с. 29].

Подібна політика, із посиленням на "доктрину Монро", а точніше – на її трансформовану інтерпретацію, активно застосовувалася впродовж наступних десятиліть американськими президентами. І лише в 1933 р. вона була замінена "принципом добросусідства" Ф. Рузвельта, який відкинув можливість американської інтервенції до країн Латинської Америки.

"Доктриною Монро" США послуговувалися не лише для того, аби протидіяти європейському колоніалізму в регіоні чи зміцнити власні позиції. Спираючись на неї, правлячі кола США здійснили спробу вибудувати систему відносин у Західній півкулі, аналогічну Віденській. Виконати це завдання мала конференція між країнами

Американського континенту, що була скликана за ініціативи держсекретаря США Джеймса Блейна у Вашингтоні, і тривала з 2 жовтня 1889 р. по 19 квітня 1890 р. В американській пресі її охрестили "панамериканською". Участь в конференції взяли представники всіх держав Латинської Америки, окрім Домініканської республіки [5, с. 136]. Поряд з питаннями економічного характеру на міжамериканській конференції розглядалася й проблема розв'язання всіх суперечливих питань через арбітражний суд, що дозволило б уникати військових конфліктів. Проте, попри тривалі переговори, досягти консенсусу по жодному з питань так і не вдалося. Приміром, делегат від Аргентини Саенс Пенья, аргументуючи недоцільність ухвалення запропонованих США рішень, відзначив, що це, в кінцевому підсумку призвело б до війни одного континенту проти іншого [7, с. 94]. Подібної думки дотримувалися й інші учасники. До того ж уряди латиноамериканських країн не дуже й довіряли США, а тому ставилися до їх пропозицій з обережністю та певною підозрілістю.

Єдиним практичним рішенням конференції стало утворення комерційного бюро американських країн, мета якого полягала у зборі торгівельної інформації [2, с. 136]. Незважаючи на те, що в подальшому практика скликання подібних конференцій стала звичною, зайняти таку ж роль, яку відігравали європейські конгреси у Віденській системі, вони так і не змогли. З огляду на це, можна стверджувати, що спроба США створити загальноамериканську систему відносин, на противагу європейській, зазнала фіаско.

Підсумовуючи усе вище сказане, слід зазначити наступне. "Доктрина Монро" стала першою зовнішньополітичною концепцією США. Поставши як захисна реакція на загрозу європейського колоніалізму, "доктрина Монро" надовго визначила американські зовнішньополітичні пріоритети. Залишаючись осторонь європейської політики, США спробували вибудувати власну систему, яка б регулювала міжнародні відносини Західної півкулі. Центральна ж роль у цьому відводилася "доктрині Монро". Хоча головні її принципи залишилися непорушними, американські президенти та інші високопосадовці впродовж десятиліть змінювали її інтерпретацію шляхом доповнень чи трактувань головних положень доктрини відповідно до умов тієї чи іншої ситуації. Внаслідок цього "доктрина Монро" перетворилася на засіб американської експансії в Латинській Америці, яка особливо посилювалась на початку XX ст. Однак, заради справедливості треба відзначити, що США не були піонерами в цій справі. Кроки американців на міжнародній арені були аналогічними діям будь-якої країни Старого Світу в добу імперіалізму і керувалися, в першу чергу, державними інтересами країни.

Список використаних джерел

1. Бойченко А.М. Американська експансія в країнах Латинської Америки як фактор становлення міжамериканської системи відносин (кінець XIX – початок XX ст.) / А.М. Бойченко // Наука. Релігія. Суспільство. – 2012. – Вип. 3. – С. 9-14.
2. Болховитинов Н.Н. Доктрина Монро (происхождение и характер) / Н.Н. Болховитинов. – М.: Издательство института международных отношений, 1959. – 336 с.
3. Ганелин Р. "Доктрина Олні" и ее фальсификация в американской историографии / Р. Ганелин // Вопросы истории. – 1951. – №7. – С. 92-118.
4. Исэров А.А. США и борьба Латинской Америки за независимость, 1815-1830 / А.А. Исэров. – М.: Русский фонд содействия образованию и науке, 2011. – 480 с.
5. История США: В 4-х т. / под ред. Г. М. Севастьянова. – М.: Наука, 1985. – Том II (1877-1918). – 600 с.
6. Киссенджер Г. Дипломатия / Г. Киссенджер. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с.
7. Королев Н.В. Страны Латинской Америки в международных отношениях (1898 – 1962 гг.) / Н.В. Королев. – Кишинев: Карта Молдовеняскэ, 1962. – 303 с.

8. Питльована Л.Ю. Теодор Рузвельт: реформізм та експансія у США на зламі XIX–XX століть / Л. Ю. Питльована // Військово-науковий вісник. – 2009. – Вип. 11. – С. 150-164.

9. Тіндалл Д. Історія Америки / Д. Б. Тіндалл, Д. Е. Шай. – 6-те видання. – Львів: Літопис, 2010. – 904 с.

10. LaFeber W. The American Search for Opportunity, 1865–1913 / W. LaFeber // The Cambridge History of American Foreign Relations: In 4 vol. – Vol. 2. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 263 p.

11. Monroe J. Seventh Annual Message. December 2, 1823. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://millercenter.org/president/speeches/speech-3604>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 28.01.2016.

12. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1895, I. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUSidx?type=header&id=FRUS.FRUS1895p1&isize=M&q1=Papers%20relating%20to%20the%20foreign%20relations%20of%20the%20United%20States>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 22.01.2016.

13. Perkins B. The Creation of a Republican Empire, 1776–1865 / B. Perkins // The Cambridge History of American Foreign Relations: In 4 vol. – Vol. 1. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – 255 p.

14. Polk J.K. First Annual Message. December 2, 1845. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29486>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 21.01.2016.

15. Polk J.K. Inaugural Address. March 4, 1845. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://millercenter.org/president/polks/speeches/speech-3550>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 21.01.2016.

16. Rehehan E.J. The Monroe Doctrine: The Cornerstone of American Foreign Policy / J. E. Rehehan, J. Edward, Jr. – New York: Chelsea House Publications, 2007. – 128 p.

17. Roosevelt T. Fourth Annual Message December 6, 1904. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29545>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 23.01.2016.

18. Sexton J. The Monroe Doctrine: Empire and Nation in Nineteenth-Century America / J. Sexton. – New York: Hill and Wang, 2011. – 290 p.

Reference

1. BOICHENKO, A.M. (2012) Amerykanska ekspansia v krainakh Latynskoi Ameriki yak factor stanovlennia mizhamerykanskoi systemy vidnosyn (kinets XIX – pochatok XX st.). *Nauka.Religija. Suspilstvo*. 3, p. 9-14.

2. BOLKHOVITINOV, N.N. (1959) *Doktrina Monro (proiskhozhdenie i kharakter)*. Moscow: Izdatelstvo instituta mezhdunarodnykh otnoshenii.

3. HANELIN, R. (1951) "Doktrina Olmi" i ee falsifikatsiia v amerikanskoj istoriografii. *Voprosy istorii*. 7, 92-118.

4. ISEROV, A.A. (2011) *SSHA i borba Latynskoi Ameriki za nezavisimost, 1815-1830*. Moscow: Russkii fond sodeistviia obrazovaniiu i nauke.

5. SEVASTIANOV, H.M. et al. (1985) *Istoriia SSHA: V 4-kh tomakh*. Vol. 2. Moscow: Nauka.

6. KISSENDZHER, H. (1997) *Diplomatia*. Moscow: Ladomir.

7. KOROLEV, N.V. (1962) *Strany Latynskoi Ameriki v mezhdunarodnykh otnosheniakh (1898 – 1962 gg.)*. Kishenev: Kartia Moldobeniaskie.

8. PYTLOVANA, L. Yu. (2009) Teodor Rusvelt: reformizm ta ekspansia u SSHA na zlami XIX – XX stolit. *Viiskovo-naukovy visnyk*. Vol. 11, 150-164.

9. TINDALL, D., SHAI, D.E. (2010) *Istoriia Ameriki*. 6th edn. Lviv: Litopys.

10. LaFEVER, W. (1998) The American Search for Opportunity, 1865–1913. In: *The Cambridge History of American Foreign Relations: In 4 vol*. Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press.

11. MONROE, J. (1823) *Seventh Annual Message*. [Online] December 2. Available from: <http://millercenter.org/president/speeches/speech-3604>. [Accessed: 28 January 2016].

12. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1895, I*. [Online]. Available from: <http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUSidx?type=header&id=FRUS.FRUS1895p1&isize=M&q1=Papers%20relating%20to%20the%20foreign%20relations%20of%20the%20United%20States>. [Accessed: 22 January 2016].

13. PERKINS, B. (1993) The Creation of a Republican Empire, 1776–1865. In: *The Cambridge History of American Foreign Relations: In 4 vol*. Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press.

14. POLK, J.K. (1845) *First Annual Message*. [Online] December 2. Available from: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29486>. [Accessed: 21 January 2016].

15. POLK, J.K. (1845) *Inaugural Address*. [Online] March 4. Available from: <http://millercenter.org/president/polks/speeches/speech-3550> [Accessed: 21 January 2016].

16. REHEHAN, E.J., EDWARD, J., Jr. (2007) *The Monroe Doctrine: The Cornerstone of American Foreign Policy*. New York: Chelsea House Publications.

17. ROOSEVELT, T. (1904) *Fourth Annual Message*. [Online] December 6, 1904. [Available from: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29545>. [Accessed: 23 January 2016].

18. SEXTON, J. (2011) *The Monroe Doctrine: Empire and Nation in Nineteenth-Century*. New York: Hill and Wang.

Надійшла до редколегії 22.06.16

T. Piatnychuk, PhD student

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine

THE MONROE DOCTRINE: THE EVOLUTION OF INTERPRETATION AND IMPLEMENTATION EFFORTS

Abstract. In the article the role of the Monroe doctrine in the system of international relations in the 19-th century has been considered. The attempts of its practical application, as well as the evolution of its interpretation have been analyzed. The attitude of great powers to the Monroe doctrine has been highlighted.

Keywords: the Monroe doctrine, expansion, great powers, foreign policy, annexation.

УДК 94(477) "1940–1980"

А. Якубець, ст. наук. співроб.
Національний музей історії України, Київ

МІНІСТРИ ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УРСР (1944 – 1991 РР.): ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ

Стаття є спробою персонального та узагальнюючого аналізу осіб та діяльності керівників міністерства закордонних справ Української Радянської Соціалістичної Республіки у 1940–1980-х рр. Зокрема, висвітлюється соціальне походження, географія місць народження, освіта (вищі навчальні заклади), основні етапи життєвого шляху міністрів, причини та обставини їхнього приходу до МЗС та відставок з посади, особисті та професійні якості. Охарактеризовано процес інтеграції УРСР у міжнародні структури (ООН, ЮНЕСКО, МОТ, МАГАТЕ та ін.) як основний допустимий в умовах Радянського Союзу напрям діяльності республіканського МЗС. Здійснено порівняння із аналогічною структурою Білоруської РСР. Зроблено висновок про, здебільшого, декоративний характер зовнішньополітичного відомства УРСР щодо самостійності міжнародних контактів. Водночас, відзначено позитив наявності власного МЗС стосовно виховання кадрів у сфері зовнішньої політики. Останнє, в свою чергу, дозволило Україні вступити у незалежність із уже сформованим професійним дипломатичним корпусом.

Ключові слова: Міністерство закордонних справ УРСР, А. Барановський, Д. Білокопос, А. Зленко, О. Корнійчук, В. Кравець, Д. Мануїльський, В. Мартиненко, Л. Паламарчук, Г. Шевель.

Дослідження історії України другої пол. XX ст. зосереджені, як правило, на вивченні проблематики, пов'язаної з політико-ідеологічними аспектами і наслідками функціонування УРСР та діяльності очільників КПУ й представників компартійної номенклатури радянського періоду. Натомість, значно менше уваги приділяється виконавчій владі вказаного періоду, яка у системі дер-

жавної ієрархії знаходилася у підпорядкованому становищі, однак, у той же час, несла на собі тягар практичного втілення в життя тих іноді доречних, а частіше – не надто продуманих рішень, які приймалися на компартійних форумах у Москві та Києві. У будь-якому випадку фактично неможливо відшукати наукові публікації, при-

свячені, скажімо, міністерствам місцевої промисловості, заготівель чи сільського будівництва УРСР.

Українській дипломатії, що веде свій початок від заснування Народного комісаріату закордонних справ УРСР у 1944 р. [0, с. 484], пощастило значно більше. За останні два десятиліття вона отримала непогану історіографію у вигляді, зокрема, узагальнюючих "Нарисів з історії дипломатії України" [0], позиціонованих як "перше в українській історіографії дослідження з історії української дипломатії" [0, с. 2], праць В. Гриневича [0], В. Матвієнка та В. Головченка [0], Д. Табачника [0], колективних [0] та персональних [0; 0] мемуарів вітчизняних дипломатів тощо.

Пояснити таку увагу до Міністерства закордонних справ України можна тим, що воно є прямим спадкоємцем МЗС УРСР, насамперед – у персоналізованому вимірі, оскільки всі ті, хто стояв біля витоків незалежної зовнішньополітичної діяльності держави, є вихованцями радянської дипломатичної школи. Наявність же у Радянській Україні власного, нехай і далеко не самостійного, але представленого (на відміну від МЗС інших радянських республік, включаючи Росію, але за виключенням Білорусі [0, с. 207]) у низці провідних міжнародних структур, профільного міністерства, забезпечило тяглість міжнародних зв'язків та відносно безболісний перехід на вже незалежну дипломатичну колію.

Підґрунтям цього стала, не в останню чергу, діяльність міністрів закордонних справ УРСР, котрі протягом 47-ми років, свідомо чи ні, але забезпечили формування кадрового потенціалу української дипломатії, налагодження міжнародних зв'язків і, навіть, певного зовнішньополітичного авторитету. Ці обставини визначають актуальність узагальнюючого аналізу постатей керівників зовнішньополітичного відомства Радянської України, що, власне, й становить мету цієї статті.

Всього МЗС УРСР мало за свою історію десятох очільників – дев'ятьох міністрів і одного виконуючого обов'язки міністра. У хронологічній послідовності це виглядає так:

05.02.1944 – 12.07.1944 – Олександр Корнійчук [0];

12.07.1944 – 10.06.1952 – Дмитро Мануїльський [0];

10.06.1952 – 17.06.1953 – Анатолій Барановський [0];

17.06.1953 – 13.08.1965 – Лука Паламарчук [0];

13.08.1965 – 16.03.1966 – Анатолій Кисіль

(в. о. міністра; по ньому існує мінімум персональної інформації, яка в основному зводиться до розповіді про конфлікт, який переріс у бійку, між А. Киселем та співробітником КДБ СРСР на початку 1966 р. у Парижі, що поставило хрест на подальшій кар'єрі дипломата [0, с. 229]. Саме тому у більшості узагальнень, що містяться у цьому тексті, особа А. Киселя до уваги не бралася);

16.03.1966 – 11.06.1970 – Дмитро Білокопос [0];

10.08.1970 – 18.11.1980 – Георгій Шевель [0];

18.11.1980 – 28.12.1984 – Володимир Мартиненко [0; 0];

29.12.1984 – 27.07.1990 – Володимир Кравець [0];

27.07.1990 – 25.08.1994 – Анатолій Зленко (з 17.09.1991 – міністр закордонних справ уже незалежної України) [0, с. 204].

Найперше, що об'єднувало всіх цих людей – це членство у КПРС, оскільки цього вимагали формальні правила "номенклатурної гри" – бути дипломатом без партквитка заборонялося апіорі (ця вимога розповсюджувалася не лише на міністрів, але й на всіх співробітників МЗС УРСР) [0, с. 201].

Наступна необхідна умова – робітничо-селянське походження, яке мали всі міністри. Виняток становить хіба що Д. Мануїльський, котрий був сином чи то волосного писаря [0, с. 497; 0, с. 223], чи то православного свяще-

ника. Останнє стверджують різноманітні електронні енциклопедії та довідники, зокрема – Вікіпедія (український, російський, англійський її варіанти), однак офіційного підтвердження цього факту виявити не вдалося.

Всі міністри мали вищу освіту. Найбільш ґрунтовною вона була у того ж таки Д. Мануїльського, котрий, окрім історико-філологічного факультету Петербурзького університету, мав за плечима також юридичний факультет Сорбонни (Париж, Франція), досконало володів французькою, німецькою і польською мовами, розумів іспанську та італійську [0, с. 148].

Кадровими дипломатами були лише двоє керівників МЗС УРСР – В. Мартиненко [0, с. 530; 0, с. 158] та В. Кравець [0, с. 267], які закінчили відкритий у листопаді 1944 р. факультет міжнародних відносин Київського державного університету (далі – КДУ; нині – Київський національний університет ім. Тараса Шевченка; Мартиненко випускався у 1951 р., Кравець – у 1953 р.). Всі ж інші міністри закордонних справ мали гуманітарну освіту: філологами були О. Корнійчук (КДУ) та Г. Шевель (Харківський державний університет, далі – ХДУ; нині – Харківський національний університет ім. В.В. Каразіна), перекладачем – А. Зленко (КДУ), істориками – Л. Паламарчук (КДУ) і Д. Білокопос (ХДУ), журналістом – А. Кисіль (КДУ), економістом – А. Барановський (Харківський плановий інститут). Окрім того, Д. Білокопос і В. Мартиненко додатково закінчили Академію суспільних наук при ЦК КПРС у Москві, а Л. Паламарчук – Київську вищу партійну школу.

Всі міністри були вихідцями з Центральної та Східної України, а саме (згідно з чинним на сьогодні адміністративно-територіальним поділом) – із Вінницької (Л. Паламарчук), Донецької (Д. Білокопос), Житомирської (В. Мартиненко), Київської (О. Корнійчук, А. Барановський, А. Зленко), Харківської (Г. Шевель), Хмельницької (Д. Мануїльський) та Черкаської (В. Кравець) областей. Семеро з них народилися у сільській місцевості (Л. Паламарчук, Д. Білокопос, В. Мартиненко, В. Кравець, Д. Мануїльський, О. Корнійчук, А. Зленко) і лише двоє (А. Барановський і Г. Шевель) – у великих містах – Києві та Харкові відповідно. Всі вони, якщо вірити офіційним біографіям, були етнічними українцями.

Кілька очільників МЗС УРСР були учасниками бойових дій радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. у складі Червоної Армії. Зокрема, Д. Білокопос закінчив війну капітаном, начальником штабу окремого кулеметно-артилерійського батальйону, нагороджений орденом Червоної Зірки (28.10.1944) [0, арк. 250] та медаллю "За оборону Радянського Заполяр'я" [0, арк. 46]; В. Мартиненко – старшиною, старшим авіаційним механіком полку пікіруючих бомбардувальників, нагороджений орденом Червоної Зірки [0, арк. 290] та медаллю "За бойові заслуги" [0, арк. 404], яку він отримав у серпні 1944 р., згідно з нагородним листом "за участь у боях з бандами бандерівців" [0, арк. 290]; Г. Шевель у 1943–1944 рр. перебував у радянських партизанських з'єднаннях на окупованій німецькими військами території України [0, с. 386].

Проте цим критеріям (член компартії, "правильне" соціальне походження, вища освіта, фронтові заслуги) відповідало чимало претендентів, але міністрами закордонних справ ставали одиниці. І далеко не всі вони об'єктивно були кращими кандидатурами на цю посаду – достатньо зазначити, що до обранців навіть не висувалась умова обов'язкового володіння іноземною мовою (зокрема, жодною з іноземних мов не володіли О. Корнійчук [0, арк. 5] та Г. Шевель [0, с. 32]). Нюанси кар'єрного зростання у Радянському Союзі залежали не стільки від професіоналізму кандидата, скільки від його

вміння заручитись підтримкою партійних покровителів на республіканському, а ще краще – союзному – рівні, хоча б якихось нях, увійти до певного номенклатурного клану, зробити правильну ставку у тій чи іншій політичній грі [0, с. 129]. Саме партійні лідери вирішували питання стосовно призначення і звільнення керівників виконавчих органів влади. Перших міністрів закордонних справ УРСР – О. Корнійчука, Д. Мануїльського та А. Барановського взагалі призначав особисто генеральний секретар ЦК ВКП(б) Й. Сталін [0, с. 480]. За часів М. Хрущова в СРСР зросла роль української партійної еліти, яка почала брати безпосередню участь у кадрових призначеннях. Так, Л. Паламарчук у 1954 р. став міністром закордонних справ УРСР завдяки покровительству першого секретаря ЦК КПУ О. Кириченка [0, с. 549]. Наступних міністрів призначали на посаду теж керівники Компартії України: Д. Білоколоса і Г. Шевеля – П. Шелест, а В. Мартиненка і В. Кравця – В. Щербіцький [0, с. 566, 580, 603, 615], котрий зосередив у своїх руках всю кадрову політику щодо представників вищої та середньої номенклатурних ланок України [0, с. 277–278]. І лише під час призначення А. Зленка своє слово сказала Верховна Рада УРСР [0, с. 37].

Термін перебування міністрів закордонних справ УРСР на посаді не мав певних тенденцій – він залежав від різних факторів, як особистих, суб'єктивних, так і суспільно-політичних. Хтось очолював МЗС лише шість місяців (О. Корнійчук), а хтось – 12 років (Л. Паламарчук). Середній час перебування на посаді українських міністрів становив 4,7 років. У цьому аспекті український МЗС вигідно відрізнявся від аналогічної структури у сусідній Білорусі, яка теж була державою-співзасновницею ООН. За весь час існування МЗС Білоруської РСР в ньому змінилося лише три міністри – Кузьма Кисельов (1944–1966), Анатолій Гуринович (1966–1990) і Петро Кравченко (1990–1994) [0, с. 126].

Середній вік приходу на посаду становив – 51 рік, середній вік звільнення – 57 років. Лише четверо міністрів (Д. Мануїльський, Г. Шевель, В. Мартиненко і В. Кравець) пішли з посади, досягнувши пенсійного віку. Решта були переведені на іншу роботу.

Перший міністр – О. Корнійчук – був звільнений з посади формально через "незнання іноземних мов" [0, арк. 5]. Сучасні дослідники розійшлися в думках стосовно справжніх причин відставки класика радянської драматургії з дипломатичного крісла. Дехто вважає, що він став "невинною жертвою" кадрової комбінації Й. Сталіна, якому потрібна була посада, щоб прикрити з Москви Д. Мануїльського [0, с. 480], а дехто переконаний, що О. Корнійчук позбувся портфеля через зайву активність у плануванні розбудови зовнішньополітичного відомства республіки [0, с. 170].

Фаховий економіст, заступник голови Ради Міністрів УРСР А. Барановський, котрий досить несподівано для оточуючих очолив МЗС у 1952 р. [0, с. 224], через два роки повернувся на попереднє місце роботи, одночасно ставши головою Держплану УРСР. Останні 18 років своєї державної кар'єри (1961–1979) він пропрацював міністром фінансів УРСР.

Л. Паламарчук став заручником політичного протистояння у верхах СРСР. У 1965 р. перший секретар ЦК КПУ П. Шелест вирішив, що настав час заявити про особливі права УРСР і наказав міністрові закордонних справ скласти записку до ЦК КПРС, в якій ставилося питання про надання Україні права самостійно вступати у торговельно-економічні відносини з іншими країнами. Через неї П. Шелеста звинуватили у націоналізмі та місництві, він змушений був виправдовуватися і всю провину перекинув на МЗС [0, с. 226]. Як наслідок,

Л. Паламарчуку довелося піти з посади. У 1965–1972 рр. він був послом СРСР у Марокко, після чого пішов на пенсію.

Відправкою у якості посла СРСР – тільки на цей раз у Замбію та у Ботсвану (за сумісництвом) – закінчилась кар'єра і наступного міністра – Д. Білоколоса [0, с. 197]. Однак у його випадку, ймовірно, варто говорити про певну ротацію, оскільки наступник Д. Білоколоса – Г. Шевель – був переведений до МЗС з посади завідувача відділу агітації і пропаганди ЦК КПУ. В. Врублевський причиною такого повороту у кар'єрі Г. Шевеля називає його "національну схвилюваність" [0, с. 28]. Частково це підтверджують у своїх спогадах і інші свідки подій, які вважали Г. Шевеля прихильником "ідеології шелестизму" [6, с. 85; 0, с. 78; 0, с. 280–281].

Повноваження міністра, власне як і самого міністерства, були дуже обмеженими. Не дарма ж Г. Шевель саркастично називав МЗС УРСР "міністерством дуже дивних справ" [0, с. 280; 0, с. 15], у той час як А. Зленко образно порівнював МЗС УРСР цієї пори з дитячою залізницею, "де все ніби є, але все наче не справжнє" [0, с. 35]. Реальну зовнішню політику ні союзне, ні тим більше республіканське міністерство, не визначало. Вона в Радянському Союзі була прерогативою не виконавчої, а партійної влади – ЦК КПРС [0, с. 435]. Відповідно, хоч формально союзно-республіканське міністерство закордонних справ і знаходилося у підпорядкуванні Ради Міністрів УРСР, фактично їм керували ЦК КПРС і Міністерство закордонних справ СРСР. Враховуючи це, давати оцінку діяльності українських міністрів закордонних справ дуже важко, оскільки вони не мали впливу навіть та такі, здавалося б, суто технічні моменти, як формування структури та штатного розпису міністерства [0, с. 528], не говорячи вже про реальну політику.

І хоча станом на 1958 р. УРСР була членом 36-ти міжнародних організацій, включаючи ООН, ЮНЕСКО, МОП, МАГАТЕ, а протягом 1956–1961 рр. Київ 19 разів відвідали іноземні державні діячі (зокрема, представники Данії, Ірану, Франції, Швеції, Югославії [0, с. 191–192], все це навряд чи заслуга тодішнього міністра закордонних справ республіки Л. Паламарчука, а, радше, наслідок загального клімату "відлиги" у хрущовському СРСР. В той же час, на загал вважається, що саме Л. Паламарчуку вдалося використати суспільно-політичні зміни в країні для покращення роботи очолюваного ним міністерства – саме за його керівництва значною мірою оформився той профіль зовнішньополітичного відомства УРСР, як за організацією, так і за змістом роботи, який характеризував діяльність міністерства впритул до розпаду Радянського Союзу [0, с. 527].

Участь у міжнародних організаціях мала важливе значення для формування власної дипломатичної школи. Якщо після створення факультету міжнародних відносин КДУ вона отримала, за словами А. Зленка, "солідну академічну основу", то постпредства УРСР при міжнародних організаціях стали "життєвими університетами", "інкубатором найбільш перспективних дипломатів" [0, с. 136–137]. Перші міністри закордонних справ незалежної України – А. Зленко, Г. Удовенко, Б. Тарасюк, більшість заступників міністрів, начальників управління і послів 1990-х рр. були вихідцями з ООнівської школи дипломатії.

Щодо іноземних делегацій, то хоча, за влучним визначенням М. Сосновського, під час їхніх відвідин України роль МЗС УРСР більше нагадувала роботу туристичного бюро [0, с. 41], це давало неоціненний досвід для співробітників тепер уже протокольного відділу міністерства.

Свій внесок в удосконалення роботи міністерства зробив і Г. Шевель, за часів якого МЗС стало чи не єдиною установою в Україні, яка, на відміну від інших відомств, листувалася з іншими інституціями республіки виключно українською мовою, а його співробітники цією ж мовою повинні були послугувувати у службовому спілкуванні [0, с. 73; 0, с. 280]. Однак найважливішою за наслідками стала його робота з підбору і підготовки кадрів, якій віддають належне колишні співробітники МЗС УРСР [0; 0; 0; 0]. При цьому міністрові довелося лавірувати між інтересами свого відомства та "політичною доцільністю". В. Батюк, якого Г. Шевель зробив своїм заступником у 1973 р., згадував, що ідучи на кадрову бесіду до В. Щербичького, його шефові доводилося розкладати по різних кишенях анкети кількох кандидатів на посаду заступника міністра і в залежності від того, як склалася бесіда, гарячково пригадувати, в якій кишені знаходиться саме та об'єктивка, яку за результатами співбесіди варто видобути "перед світлі очі" [0, с. 85]. Тим не менше, міністр підтримував і висував на відповідальні посади талановитих та перспективних представників молодшого покоління українських дипломатів, уважно стежив, щоб його підлеглі були в курсі всіх політичних і культурних подій, відвідували театри, музеї, виставки, активно залучав до співпраці з міністерством провідних українських вчених у галузі історії, економіки, міжнародних відносин, міжнародного права, сприяв роботі наукової ради при МЗС УРСР [0, с. 281].

Легальними методами намагалися сприяти покращенню міжнародного іміджу України і наступники Г. Шевеля – В. Мартиненко та В. Кравець. При цих міністрах посилилась робота українських дипломатів в ООН та ЮНЕСКО. У В. Мартиненка, наприклад, склалися дуже теплі стосунки з керівником ЮНЕСКО М'Боу, що дозволило реалізувати відзначення 1500-річчя Києва у 1982 р. під егідою ЮНЕСКО.

Для лобювання своїх інтересів очільники українського міністерства вдавалися до різних засобів: діяли через ЦК КПУ, високих покровителів і знайомих у союзному МЗС, возили до Москви та закордон презенти (горілку з перцем, "Київський торт", закордонні сувеніри) [0, с. 218–219]. Так, В. Врублевський згадував, як перед поїздом на 28-му Генеральну Асамблею ООН у 1973 р. він на прохання Г. Шевеля купував на Бесарабському ринку шмат сала, щоб пригостити ним А. Громику, котрий дуже поцінував "український національний продукт" [0, с. 30].

У будь-якому випадку, вся вищезазначена діяльність міністрів закордонних справ Української РСР кінцевим підсумком мала швидке становлення вже незалежної України як повноцінного суб'єкта міжнародних відносин. Причому, розпочався цей процес ще під завісу СРСР – у 1990 р., коли після прийняття 16 липня Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України новопризначений (з 28 липня 1990 р.) міністр закордонних справ УРСР А. Зленко розпочав активну діяльність із встановлення консульських відносин з іноземними державами та радянськими республіками, наслідком чого стало підписання наприкінці року відповідних угод з Польщею, Угорщиною, Литвою, Латвією, Естонією, Білорусією, Узбекистаном та Казахстаном [0, с. 618–623].

Таким чином, можна констатувати, що міністри закордонних справ УРСР протягом 1944–1991 рр. своєю діяльністю заклали підвалини сучасної української дипломатії. Звичайно, в силу зрозумілих обставин, вони займалися імітацією зовнішньополітичної діяльності, цілковито перебуваючи у межах парадигм, сформованих МЗС СРСР – про жодну, навіть відносну, самостійність не йшлося. Однак, діючи у дуже обмежених рамках і буду-

чи, за своєю суттю "людьми системи", українські міністри, тим не менше, завдяки сформованому професійною діяльністю більш широкому, порівняно із представниками інших радянських номенклатурних груп, світогляду, доступові до закритої для більшості соціальних груп радянського суспільства інформації, можливості порівнювати "у них" та "у нас" зуміли десь на інтуїтивному, десь на аналітичному рівні передбачити дипломатичні перспективи України. Будучи людьми дійсно подібного походження, виховання та освітнього рівня, керівники МЗС Радянської України зуміли забезпечити ґенезу вітчизняної дипломатичної школи, що дало змогу нашій державі фактично з моменту проголошення незалежності повноцінно включитися у міжнародне життя.

Список використаних джерел

1. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації, м. Подольськ, ф. 33, оп. 690155, спр. 7077, 361 арк.
2. Там само, ф. 33, оп. 690155, спр. 7294, 437 арк.
3. Там само, ф. 33, оп. 690306, спр. 1106, 419 арк.
4. Там само, ф. 363, оп. 6219, спр. 279, 700 арк.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ, ф. 1, оп. 23, спр. 713.
6. Батюк В. Уривок із спогадів / В. Батюк // Георгій Шевель – міністр, патріот, людина: очима сучасників / Упоряд. Л. Г. Білик, Б. В. Іваненко. – К.: Парламентське видавництво, 2005. – С. 85–91.
7. Білодід Р. Образ цієї людини назавжди залишився в моєму серці / Р. Білодід // Георгій Шевель – міністр, патріот, людина: очима сучасників / Упоряд. Л. Г. Білик, Б. В. Іваненко. – К.: Парламентське видавництво, 2005. – С. 34–35.
8. Восленский М.С. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза / М. С. Восленский. – М.: Советская Россия, 1991. – 624 с.
9. Врублевський В. Похмура людина з ніжною душею / В. Врублевський // Георгій Шевель – міністр, патріот, людина: очима сучасників / Упоряд. Л. Г. Білик, Б. В. Іваненко. – К.: Парламентське видавництво, 2005. – С. 23–33.
10. Георгій Шевель – міністр, патріот, людина: очима сучасників / Упоряд. Л. Г. Білик, Б. В. Іваненко. – К.: Парламентське видавництво, 2005. – 160 с.
11. Головченко В.І. Кравець Володимир Олексійович / В. І. Головченко // Енциклопедія історії України: [у 10 т.] / Редкол. В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2008. – Т. 5. – С. 267–268.
12. Гриневич В. Утворення Народного комісаріату закордонних справ УРСР: проекти і реалії (1944 – 1945 рр.) / В. Гриневич // Український історичний журнал. – 1995. – № 3. – С. 35–46.
13. Даниленко В.М. Мартиненко Володимир Никифорович / В. М. Даниленко // Енциклопедія історії України: [у 10 т.] / Редкол. В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2009. – Т. 6. – С. 530–531.
14. Дорошко М.С. Мануїльський Дмитро Захарович / М. С. Дорошко // Енциклопедія історії України: [у 10 т.] / Редкол. В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2009. – Т. 6. – С. 497–498.
15. Зав'ялов Б.М. Дмитро Захарович Мануїльський / Б. М. Зав'ялов. – К.: Політвидав України, 1967. – 150 с.
16. Зленко А. М. Дипломатія і політика: Україна в процесі динамічних геополітичних змін / А. М. Зленко. – Х.: Фоліо, 2003. – 559 с.
17. Історія Української РСР: [у 8-ми томах, 10-ти книгах] / А. Г. Шевелєв (головний редактор), І. І. Артеменко, Б. М. Бабій [та ін.] – К.: Наукова думка, 1977. – Т. 7: Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941 – 1945) – 536 с.
18. Корнієнко Б. Людина з великої літери / Б. Корнієнко // Георгій Шевель – міністр, патріот, людина: очима сучасників / Упоряд. Л. Г. Білик, Б. В. Іваненко. – К.: Парламентське видавництво, 2005. – С. 71–74.
19. Костенко Ю. Завдячуючи долі / Ю. Костенко // Георгій Шевель – міністр, патріот, людина: очима сучасників / Упоряд. Л. Г. Білик, Б. В. Іваненко. – К.: Парламентське видавництво, 2005. – С. 67–70.
20. Кучинський В. На п'єдесталі і без нього / В. Кучинський // Георгій Шевель – міністр, патріот, людина: очима сучасників / Упоряд. Л. Г. Білик, Б. В. Іваненко. – К.: Парламентське видавництво, 2005. – С. 36–39.
21. Лозицький В.С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918–1991) / В. С. Лозицький. – К.: Генеза, 2005. – 368 с.
22. Мартиненко Володимир Никифорович (некролог) // Український історичний журнал. – 1988. – № 8. – С. 158–159.
23. Матвієнко В.М. Історія української дипломатії XX століття у постатях / В. М. Матвієнко, В. І. Головченко. – К.: Київський університет, 2001. – 266 с.
24. Молотов В.М. О преобразовании Наркомата обороны и Наркоминдела из общесоюзных в союзно-республиканские наркоматы / В. М. Молотов // Правда. – 1944. – 2 февраля.
25. Нариси з історії дипломатії України / О. І. Галенко, Є. Є. Камінський, М. В. Кірсенко [та ін.]; під ред. В. А. Смолія. – К.: Альтернативи, 2001. – 736 с.
26. Паламарчук Лука Хомич // Українська радянська енциклопедія: [у 12-ти т.] / гол. ред. М. П. Бажан. – 2-ге вид. – К.: Головна редакція УРЕ, 1982. – Т. 8: Оленині – Попліні. – С. 132.

27. Симоненко Р.Г. Барановський Анатолій Максимович / Р. Г. Симоненко // *Енциклопедія історії України*: [у 10 т.] / Редкол. В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1. – С. 183-184.
28. Симоненко Р.Г. Білокопос Дмитро Захарович / Р. Г. Симоненко // *Енциклопедія історії України*: [у 10 т.] / Редкол. В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1. – С. 286-287.
29. Скокій П. Ми не одного врятували ... / П. Скокій // *Георгій Шевель – міністр, патріот, людина: очима сучасників* / Упоряд. Л. Г. Білик, Б. В. Іваненко. – К.: Парламентське видавництво, 2005. – С. 75–81.
30. Слипченко А.С. Это было недавно ... : [в 2-х т.] / А. С. Слипченко. – К.: Задруга, 2013. – Т. 1. – 485 с.
31. Слипченко А.С. От имени страны: Заметки о дипломатии и дипломатах / А.С. Слипченко. – К.: Задруга, 2009. – 688 с.
32. Сосновський М. Україна на міжнародній арені 1945–1965 рр.: Проблеми і перспективи української зовнішньої політики / М. Сосновський. – Торонто: Гомін України, 1966. – 272 с.
33. Табачник Д.В. Історія української дипломатії в особах / Д. В. Табачник. – К.: Либідь, 2004. – 638 с.
34. Тихонов О.А. От подругам к суверенным / О. А. Тихонов // *Неман*. – 1995. – № 4. – С. 124-133.
35. Удовенко Г. Видатний внесок дипломата і людини / Г. Удовенко // *Георгій Шевель – міністр, патріот, людина: очима сучасників* / Упоряд. Л. Г. Білик, Б. В. Іваненко. – К.: Парламентське видавництво, 2005. – С. 15–17.
36. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Нариси в 3-х томах / В. М. Литвин (голова редакційної ради), І. М. Дзюба, Я. Д. Ісаєвич [та ін.]. – К.: Наукова думка, 2004. – Т. 2: Радянський проект для України. – 531 с.
37. Черняев А.С. Совместный исход. Дневник двух эпох. 1972–1991 годы / А. С. Черняев. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – 1045 с.
38. Шевель Георгій Георгійович // *Українська радянська енциклопедія*: [у 12-ти т.] / гол. ред. М. П. Бажан. – 2-ге вид. – К.: Головна редакція УРЕ, 1985. – Т. 12: Фітогормони – Ї. – С. 386.
39. Шепель Л. Ф. Корнійчук Євдокимович / Л. Ф. Шепель // *Енциклопедія історії України*: [у 10 т.] / Редкол. В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2008. – Т. 5. – С. 163–164.
40. Якубець О. Володимир Щербіцький та його кадрова політика: спроба аналізу / О. Якубець // *Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей*. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – Вип. 35. – С. 276–286.

References

1. Tsentralnyi arkhiv Ministerstva oborony Rosiiskoi Federatsii, Podolsk, fond 33, opys 690155, sprava 7077, 361 arkush.
2. Ibid, fond 33, opys 690155, sprava 7294, 437 arkushiv.
3. Ibid, fond 33, opys 690306, sprava 1106, 419 arkushiv.
4. Ibid, fond 363, opys 6219, sprava 279, 700 arkushiv.
5. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy, Kyiv, fond 1, opys 23, sprava 713.
6. BATIUK, V. (2005) Uryvok iz spohadiv. In: Bilyk, L. G., Ivanenko, B. V. et al (eds.) *Heorhii Shevel – ministr, patriot, liudyna: ochyma suchasnykiv*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, pp. 85–91.
7. BILODID, R. (2005) Obraz tsiei liudyny nazavzhdy zalyshyvsia v moiemu sertsii. In: Bilyk, L. G., Ivanenko, B. V. et al (eds.) *Heorhii Shevel – ministr, patriot, liudyna: ochyma suchasnykiv*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, pp. 34–35.
8. VOSELENSKIY, M. S. (1991) *Nomenklatura. Hospodstvuiushchii klass Sovetskoho Soiuza*. Moscow: Sovetskaiia Rossiia.
9. VRUBLEVSKIY, V. (2005) Pohmura liudyna z nizhnoi dusheiu. In: Bilyk, L. G., Ivanenko, B. V. et al (eds.) *Heorhii Shevel – ministr, patriot, liudyna: ochyma suchasnykiv*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, pp. 23–33.
10. BILYK, L. G., IVANENKO, B. V. et al (eds.) *Heorhii Shevel – ministr, patriot, liudyna: ochyma suchasnykiv*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo.
11. HOLOVCHENKO, V. I. (2008) Kravets Volodymyr Oleksiiovych. In: V. A. Smolii (ed.) *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Vol. 5. Kyiv: Naukova dumka, pp. 267–268.
12. HRYNEVYCH, V. (1995) Utvorennia Narodnoho komisariatu zakordonnykh sprav URSR: proekty i realii (1944 – 1945 rr.). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 3, pp. 35-46.
13. DANYLENKO, V. M. (2009) Martynenko Volodymyr Nykyforovych. In: V. A. Smolii (ed.) *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Vol. 6. Kyiv: Naukova dumka, pp. 530–531.

A. Yakubets, senior researcher
National Museum of History of Ukraine, Kyiv, Ukraine

MINISTERS FOR FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINIAN SOVIET SOCIALISTIC REPUBLIC (1944-1991): HISTORICAL AND BIOGRAPHICAL ANALYSIS

The article is the attempt of the personal and resumptive analysis of persons and activity of leaders of Ministry of Foreign Affairs of Ukrainian Soviet Socialistic Republic in 1940–1980th. In particular, a social origin, geography of birth places, education (higher educational establishments), basic stages of life of ministers, reason and circumstance of their arrival to the MFA and retirements from office, personal and professional qualities are illustrated. The process of integration of Soviet Ukraine in international structures (UN, UNESCO, ILO, IAEA etc.) as basic possible direction of activity of republican MFA in the conditions of Soviet Union is described. Comparing to the analogical structure of Byelorussian SSR is realized. About, mainly, decorative character of Foreign Ministry of Soviet Ukraine in relation to independence of international contacts infer. At the same time, the positive of presence of own MFA regarding to training of personnel in the field of foreign policy is marked. The last circumstance, in turn, allowed Ukraine to enter into independence with the already formed professional diplomatic corps.

Key words: Ministry of Foreign Affairs of Ukrainian Soviet Socialistic Republic, A. Baranovskiy, D. Bilokolos, A. Zlenko, O. Korniiuchuk, V. Kravets, D. Manuilskiy, V. Martynenko, L. Palamarchuk, H. Shevel.

14. DOROSHO, M. S. (2009) *Manuilskiy Dmytro Zaharovych*. In: V. A. Smolii (ed.) *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Vol. 6. Kyiv: Naukova dumka, pp. 497-498.
15. ZAVIALOV, B. M. (1967) *Dmytro Zaharovych Manuilskiy*. Kyiv: Politydav Ukrainy.
16. ZLENKO, A. M. (2003) *Dyplomatiia i polityka: Ukraina v protsesi dynamichnykh heopolitychnykh zmin*. Kharkiv: Folio.
17. SHEVELIEV, A. H. et al (eds.) (1977) *Istoriia Ukrayinskoï RSR*. Vol. 7: Ukrayinska RSR u Velykii Vitchyznianiï viini Radianskoho Soiuza (1941–1945). Kyiv: Naukova dumka.
18. KORNIENKO, B. (2005) Liudyna z velykoi litery. In: Bilyk, L. G., Ivanenko, B. V. et al (eds.) *Heorhii Shevel – ministr, patriot, liudyna: ochyma suchasnykiv*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, pp. 71-74.
19. KOSTENKO, Yu. (2005) Zavdiachuiuchy doli. In: Bilyk, L. G., Ivanenko, B. V. et al (eds.) *Heorhii Shevel – ministr, patriot, liudyna: ochyma suchasnykiv*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, pp. 67-70.
20. KUCHYNSKYI V. (2005) Na piedestali i bez niho. In: Bilyk, L. G., Ivanenko, B. V. et al (eds.) *Heorhii Shevel – ministr, patriot, liudyna: ochyma suchasnykiv*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, pp. 36-39.
21. LOZYSKYI, V. S. (2005) *Politbiuro TsK Kompartii Ukrainy: istoriia, osoby, stosunky (1918–1991)*. Kyiv: Heneza.
22. ANON (1988) Martynenko Volodymyr Nykyforovych (nekroloh). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 8, 158-159.
23. MATVIENKO, V. M., HOLOVCHENKO, V. I. (2001) *Istoriia ukrainskoi dyplomatii XX stolittia u postatiakh*. Kyiv: Kyivskiy universytet.
24. MOLOTOV, V. M. (1944) O preobrazovanii Narkomata oborony i Narkomindela iz obshchесоiuznykh v soiužno-respublikanskii narkomaty. *Pravda*. 2 February.
25. HALENKO, O. I., KAMINSKII, E. E., KIRSENKO, M. V. et al. (2001) *Narysy z istorii dyplomatii Ukrainy*. Kyiv: Alternatyvy.
26. ANON (1982) Palamarchuk Luka Khomych. In: Bazhan, M.P. (ed.) *Ukrainska radianska entsyklopediia*. Vol. 8. Kyiv: Holovna redaktsiia URE, p. 132.
27. SYMONENKO, R. H. (2003) Baranovskiy Anatolii Maksymovych. In: V. A. Smolii (ed.) *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Vol. 1. Kyiv: Naukova dumka, pp. 183-184.
28. SYMONENKO, R. H. (2003) Bilokolos Dmytro Zakharovych. In: V. A. Smolii (ed.) *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Vol. 1. Kyiv: Naukova dumka, pp. 286-287.
29. SKOCHII, P. (2005) My ne odnogo vriatuvai... In: Bilyk, L. G., Ivanenko, B. V. et al (eds.) *Heorhii Shevel – ministr, patriot, liudyna: ochyma suchasnykiv*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, pp. 75–81.
30. SLIPCHENKO, A. S. (2013) *Eto bylo nedavno...* Vol 1. Kyiv: Zadruga.
31. SLIPCHENKO, A. S. (2009) *Ot imeni strany: Zametki o diplomatii i diplomatakh*. Kyiv: Zadruga.
32. SOSNOVSKIY, M. (1966) *Ukraina na mizhnarodnii areni 1945–1965 rr.: Problemy i perspektivy ukrainskoi zovnishnoi polityky*. Toronto: Homin Ukrainy.
33. TABACHNYK, D. V. (2004) *Istoriia ukrainskoi dyplomatii v osobakh*. Kyiv: Lybid.
34. TIKHONOV, O. A. (1995) *Ot podruchnykh k suverennym. Neman*. 4, 124–133.
35. UDOVENKO, H. (2005) Vydadniy vnesok dyplomata i liudyny. In: Bilyk, L. G., Ivanenko, B. V. et al (eds.) *Heorhii Shevel – ministr, patriot, liudyna: ochyma suchasnykiv*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, pp. 15–17.
36. LYTUVYN, V. M. et al. (2004) *Ukraina i Rossiia v istorychnii retrospektivii. Narysy z 3-kh tomakh*. Vol. 2: Radianskii proekt dlia Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka.
37. CHERNIAEV, A. S. (2010) *Sovmestnyi iskhod. Dnevnik dvukh epokh. 1972–1991 hody*. Moscow: Rossiiskaya politicheskaya entsyklopediia (ROSSPEN).
38. ANON (1985) Shevel Heorhii Heorhiovych. In: Bazhan, M.P. (ed.) *Ukrainska radianska entsyklopediia*. Vol. 12. Kyiv: Holovna redaktsiia URE, p. 132.
39. SHEPEL, L. F. (2008) Korniiuchuk Oleksandr Yevdokymovych. In: V. A. Smolii (ed.) *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Vol. 5. Kyiv: Naukova dumka, pp. 163-164.
40. YAKUBETS, O. Volodymyr Shcherbytskyi ta yoho kadrova polityka: sprobа analizu. In: *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii: Zbirnyk naukovykh statei*. Vol. 35, pp. 276-286.

Надійшла до редколегії 22.06.16

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

УДК 94(477)"1946"

І. Патриляк, д-р іст. наук, проф.,
О. Ляпіна, канд. іст. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

**ПРИДУШЕННЯ ОПОРУ:
"ЗАЧИСТКА" ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ РАДЯНСЬКИМИ ОРГАНАМИ
ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ В 1946 РОЦІ МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ**

Пропонований увазі читачів масив документів є двотижневими звітами Другого Управління Народного комісаріату державної безпеки – Міністерства державної безпеки УРСР за 1946 рік про "хід чистки" території України від так званого ворожого елементу. Матеріали були розсекречені Службою безпеки України в 2009 році й зберігаються у відомчому архіві. У публікації міститься 24 документи, які майже ідентичні за своєю структурою. Кожен документ складається зі списку областей (із вказаною кількістю арештованих протягом двох тижнів на території області), реєстру, в якому подавалась статистика за категоріями "злочинців" (учасники українського визвольного руху, ворожа агентура, учасники "буржуазних" партій тощо) та підсумкового абзацу з інформацією про викриті організовані групи, серед яких особливий наголос робився на виявленні структур підпілля ОУН та підрозділів УПА. Аналіз опублікованих документів вказує на те, що загалом протягом 1946 року Друге управління НКДБ-МДБ заарештувало на території України 21756 осіб. Понад 53% ув'язнених походили із території, приєднаних до УРСР між 1939 і 1945 рр., більше 45% затриманих звинувачували у причетності до підпілля Організації українських націоналістів або підрозділів Української повстанської армії, понад 42% інкримінували співробітництво з німцями, румунами та угорцями в роки Другої світової війни. Більше 54% арештів припали на перші чотири місяці 1946 року, коли на території західних областей України здійснювалися масштабні операції проти ОУН та УПА, відомі як "Велика блокада".

Ключові слова: Народний комісаріат державної безпеки, Міністерство державної безпеки, Організація українських націоналістів, Українська повстанська армія, записка, очистка території, область.

Перший "мирний" для світової громадськості рік видався в Україні одним із найскладніших у її новітній історії. Нищівний голод, ліквідація Греко-католицької церкви, насильний "обмін населенням" із Польщею, примусова відправка тисяч людей на відбудову промисловості Донбасу та Придніпров'я, депортації до Сибіру родин "бандпосібників" – це лише невеликий перелік тих катастроф, які пережили мешканці України впродовж першого повоєнного року. Уже 10 лютого 1946 р. найвище партійне керівництво Радянського Союзу запланувало провести вибори до Верховної Ради СРСР, котрі мали продемонструвати всенародну підтримку правлячого режиму на всій території гігантської країни. Цілком очевидно, що українські комуністи отримали завдання забезпечити потрібні московському керівництву результати виборів в УРСР. Не дивно, що М.Хрущов окреслював підготовку до виборів як "організаційно-політичне" питання [1, арк. 75], а внутрішні війська на початку 1946 р. суттєво збільшили свою присутність в особливі "проблемних" для уряду західноукраїнських областях [2, с. 225-226]. Намагаючись цілковито придушити опір, 10 січня 1946 р. радянські силові структури розпочали "Велику блокаду" всієї території України на захід від Житомира. В селах і містечках було розташовано 3349 армійських гарнізонів, для чого 52-га армія виділила 28 тисяч військовослужбовців, 13-та армія – 25 тисяч бійців, 28-ма армія – 35 тисяч, 38-ма армія – 21 тисячу [3, с. 56]. Майже 4 тисячі гарнізонів сформували Внутрішні війська і винищувальні батальйони [4, с. 400]. Прикордонні війська (спільно із польськими та чехословацькими колегами) повністю блокували зовнішні рубежі. Загалом, радянська сторона залучила до операції 229 тисяч осіб. "Велика блокада" тривала до 1 квітня 1946 р., після чого влада оголосила про те, що підпілля та повстанський рух в Україні знекровлені та остаточно знищені. Спецслужби рапортували про вбивство понад 7,5 тисяч учасників опору і захоплення в полон більше 21,4 тисяч осіб [5, арк. 1]. Проте, реальність була далеко від чекістських реляцій. На весну 1946 року підпілля зуміло суттєво поновити свої сили й активізуватися, збільшивши кількість атак на органи влади та військові об'єкти від лютого до серпня

1946 року майже в 5 разів (від 53 до 239) [3, с. 167]. У вересні 1946 року на замовлення ЦК КП(б)У органи держбезпеки підготували спеціальну таблицю зі статистикою про активність українського підпілля та повстанців від 1 квітня до 1 вересня, з якої слідувало, що інсургенти провели 1017 акцій, жертвами яких було 1587 осіб. Радянська сторона, провівши понад шістьдесят тисяч операцій проти підпілля, знищила лише втричі більше учасників антикомуністичного опору [6, с. 524], при тому, що від 75 % до 92% каральних акцій (у різні місяці) завершувалися безрезультатно [3, с. 88-93, 126, 129]. Врешті-решт, спецслужби констатували, що восени 1946 року на території України продовжує боротьбу 469 відділів і нелегальних груп, до складу яких входило понад 3770 вояків [7, арк. 39].

Незадовільні підсумки боротьби з УПА та оунівським підпіллям змусили політбюро ЦК КП(б)У 4 жовтня 1946 року ухвалити постанову "Про стан боротьби із залишками українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР", в якій очільники республіканської компартії піддавали різкій критиці органи держбезпеки і вимагали якнайшвидше завершити ліквідацію структур опору [8, с. 252-259]. Виконуючи наказ найвищого партійного керівництва, радянські органи держбезпеки почали застосовувати нові методи боротьби. За кожним підрозділом УПА або бойовою ОУН закріплювалися окремі підрозділи Внутрішніх військ МВС, які мали постійними переслідуваннями морально та фізично виснажити, а потім знищити або захопити повстанців. Працівники міліції розгорнули хвилю психологічного тиску на родини повстанців і підпільників, погрожуючи їм депортаціями й арештами і вимагаючи "вплинути" на "синів та чоловіків", схиливши їх "вийти з повинною" [3, с. 244]. Нова метода принесла свої результати. До кінця 1946 року владі (за даними чекістських звітів) вдалося ліквідувати, захопити, або примусити до здачі понад 3 тисячі учасників опору [9, арк. 75-76].

Підбиваючи баланс 1946 року, верифікувавши та проаналізувавши поточні звітні документи в ЦК КП(б)У констатували, що протягом року підпілля та повстанці ініціювали 2598 бойових і диверсійних операцій, з яких 1760 припадали на сутички з Внутрішніми військами та

армійськими підрозділами, 204 були зіткненнями з винищувальними батальйонами, 50 – нападами на адміністративні центри, 123 – на окремих службовців Радянської армії, 78 – на окремих службовців МВС, організовано 75 диверсій на транспорті тощо. У відповідь режим провів "97 903 оперативно-чекістські заходи", в ході яких вдалося ліквідувати понад 100 підрозділів УПА і структурних одиниць підпілля, убивши 10774, полонивши 9541 і спонукавши до здачі 6120 учасників опору [4, с. 406].

Із наведених цифр і фактів чітко видно, наскільки напруженим і масштабним було протистояння радянських органів держбезпеки й українського визвольного руху в 1946 році. Одну з провідних ролей у цій боротьбі відігравало зловіще 2-ге управління НКДБ-МДБ СРСР (контррозвідка і боротьба з "антирадянськими елементами"). У травні 2009 року Галузевим державним архівом Служби безпеки України було розсекречено надзвичайно інформативні двотижневі звіти НКДБ-МДБ СРСР "Про хід чисток території УРСР від ворожого елементу", що подають статистичні дані про арешти "по лінії 2-го Управління", здійснені в різних областях України протягом 1946 р. [10, арк. 1 – 49].

Аналіз опублікованих нижче звітів дозволить прослідкувати динаміку арештів у різних областях, встановити кількість затриманих учасників організованого підпілля ОУН та підрозділів УПА, агентів іноземних розвідок, колишніх поліцейських тощо. Цікаво, що впродовж усього 1946 року більша кількість арештованих фіксувалася в другій половині місяця (тільки в листопаді в першій і другій половинах місяця було ув'язнено по 469 осіб). З донесень випливає, що найбільша кількість арештованих була впродовж перших чотирьох місяців (на них припадає 11761 особа або 54,05%, тоді, як на наступні вісім місяців – 9995 осіб або 45,95%). Від лютого 1946 року число арештованих має тенденцію до скорочення (винятком є той же листопад, в якому схо-

пили більше осіб, ніж у жовтні та у вересні). Загалом протягом 1946 року по лінії 2-го Управління НКДБ-МДБ в Україні було арештовано 21756 осіб. З них, за участь в ОУН та УПА радянські контррозвідники взяли під варту 9816 осіб (45,11% всіх арештованих). Очевидно, що ця цифра або не включалася до підсумкового звіту ЦК про боротьбу з підпіллям за 1946 рік, або включалася неповністю, або розділялася між захопленими учасниками опору і тими, хто здався добровільно. Основна маса затриманих за участь в ОУН чи УПА по лінії 2-го Управління НКДБ-МДБ припадала на перші чотири місяці року, на період "Великої блокади" (6468 осіб, тобто 29,72% або 65,89% від числа арештованих повстанців та підпілля). Найважчим для підпілля видався березень, коли держбезпека позбавила волі аж 2378 повстанців і підпілля (10,93% від усіх арештованих або 24,22% від ув'язнених у 1946 році інсургентів).

Друга велика категорія арештованих по лінії 2-го Управління НКДБ-МДБ були звинувачені у співробітництві з німцями, румунами та угорцями (9249 осіб або понад 42,5% від усіх арештованих). З них найбільша група (3187 осіб) проходили як "Немецькі пособники"; 1900 осіб – як колишні поліцейські; 1691 – як агенти воюювалих проти СРСР країн; 1537 – "Изменники родины и предатели"; 881 – офіційні співробітники німецьких та румунських контррозвідувальних органів; 53 – колишні жандарми.

Важливо підкреслити, що у звітах 2-го Управління НКДБ-МДБ учасників українського визвольного руху кожного разу не віднесено до категорії "німецьких пособників" чи "зрадників Батьківщини". З чого слідує, що подібними епітетами радянські органи влади послуговувались стосовно оунівців та упівців тільки в "пропагандистському полі", не використовуючи їх у внутрішній документації.

У поданій нижче таблиці відображено динаміку арештів по місяцях 1946 року і по областях України.

Область	01. 1946	02. 1946	03. 1946	04. 1946	05. 1946	06. 1946	07. 1946	08. 1946	09. 1946	10. 1946	11. 1946	12. 1946	Загалом
Ворошиловградська (Луганська)	90	87	74	81	60	33	51	46	30	32	30	22	636
Вінницька	54	68	78	44	26	98	59	30	41	15	12	7	532
Волинська	99	196	138	126	87	141	82	80	48	66	81	35	1179
Дніпропетровська	71	115	69	95	70	53	56	56	47	38	34	26	730
Дрогобицька	196	399	265	160	87	88	70	27	21	45	94	86	1536
Житомирська	47	40	59	62	67	64	69	92	68	71	50	66	755
Запорізька	44	34	35	54	34	30	41	29	22	20	19	21	383
Ізмаїльська	21	21	6	20	25	25	22	20	13	15	13	12	213
Кам'янець-Подільська	68	109	150	110	97	93	45	55	28	26	19	20	820
Кіровоградська	38	37	27	65	89	63	50	61	58	32	27	27	574
Київська	121	134	177	206	154	85	111	98	60	57	55	76	1334
Львівська	331	510	432	305	156	110	70	37	24	40	42	32	2089
Миколаївська	51	54	59	61	62	62	50	41	21	25	25	17	528
Одеська	84	76	45	72	41	49	40	42	32	23	16	10	530
Полтавська	50	71	52	81	72	57	42	41	39	22	29	29	585
Рівненська	67	216	198	239	129	115	162	83	46	47	84	74	1460
Сталінська (Донецька)	85	102	69	74	58	56	59	53	48	44	39	14	701
Станіславська (Івано-Франківська)	217	342	481	307	73	60	81	23	18	39	40	44	1725
Сумська	35	40	25	40	30	47	41	40	31	37	33	20	419
Тернопільська	148	357	403	424	222	268	156	127	63	86	54	41	2349
Харківська	107	143	109	111	50	62	15	23	27	14	22	10	693
Херсонська	47	59	43	54	57	66	62	37	39	27	25	10	526
Чернігівська	51	61	41	33	50	30	19	27	31	10	22	33	408
Чернівецька	79	46	57	44	30	40	63	55	42	34	54	39	583
Закарпатська Україна	42	46	92	103	68	19	24	34	17	11	19	11	487
Загалом	2243	3363	3184	2971	1894	1814	1540	1257	914	876	938	762	21756

Аналізуючи дані наведеної вище таблиці, не складно помітити, що найбільша кількість арештів припадала на області, які до початку Другої світової війни були в складі Польщі (Львівська, Дрогобицька, Станіславська,

Тернопільська, Волинська, Рівненська) і характеризувалися найвищим рівнем підтримки українського визвольного руху, зокрема підпілля ОУН та підрозділів УПА. На вказані регіони в 1946 р. припало 10375 (47,68%)

затримань по лінії 2-го Управління НКДБ-МДБ. Цілоком упевнено можна припустити, що більшість схоплених у цих областях звинувачували у співпраці з підпіллям та повстанцями. Цікаво, що коли проаналізувати цифрові дані арештованих в інших місцевостях, то найвищі показники будуть також у тих районах, де ОУН зуміла до початку чи під час війни створити свою доволі розгалужену мережу, або де нам відомо про доволі активну діяльність підрозділів УПА: Житомирська, Кам'янець-Подільська, Чернівецька, Київська, Дніпропетровська, Сталінська (Донецька) області (4933 арешти, 22,67%).

Загалом, на території, що входили до складу УРСР до вересня 1939 р., припадає 10154 (46,67%) арештованих 2-м Управлінням НКДБ-МДБ в 1946 р., тоді, як 11602 (53,32%) ув'язнених походили із приєднаних у 1939-1940 та 1945 рр. до УРСР земель. Ці дані вказують як на різний рівень лояльності до радянської влади, так і на ступінь винищення схильного до активного опору елементу. Давні землі підрадянської України до початку Другої світової війни вже були присіпливо "зачи-

щені" органами сталінської держбезпеки та упокорені геноцидними голодоморами.

Представлені матеріали зберігаються в одній справі, яка займає 49 аркушів машинопису. Загалом у публікації міститься 24 документи, які майже ідентичні за своєю структурою. Кожен документ складається зі списку областей (із вказаною кількістю арештованих протягом двох тижнів на території області), реєстру, в якому подавалась статистика за категоріями "злочинців" (учасники українського визвольного руху, ворожа агентура, члени "буржуазних" партій тощо) та підсумкового абзацу з інформацією про викриті організовані групи, серед яких особливий наголос робився на виявленні структур підпілля ОУН та підрозділів УПА. Всі документи підписані, а також містять низку поміток і підкреслень (найважливіші помітки та підкреслення збережено в тексті або підстрочних посиланнях).

Матеріал публікується згідно з археографічними правилами, мовою оригіналу зі збереженням автентичної стилістики й орфографії.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО*

ЗАПИСКА ПО "ВЧ" МОСКВА НКГБ СССР

тов. МЕРКУЛОВУ**
тов. ОГОВЦОВУ***
тов. ФЕДОТОВУ****

ДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА

о ходе очистки территории УССР от вражеского элемента.

За время от 1 по 15 января 1946 года на территории Украины арестовано по линии 2-го Управления НКГБ УССР – 955 человек.

В том числе:

По Ворошиловградской	области	– 47
"Винницкой	"	– 18
"Волынской	"	– 28
"Днепропетровской	"	– 20
"Дрогобычской	"	– 71
"Житомирской	"	– 30
"Запорожской	"	– 28
"Измаильской	"	– 6
"Каменец – Подольской	"	– 39
"Кировоградской	"	– 23
"Киевской	"	– 44
"Львовской	"	– 107
"Николаевской	"	– 28
"Одесской	"	– 35
"Полтавской	"	– 29
"Ровенской	"	– 37
"Сталинской	"	– 37
"Станиславской	"	– 59
"Сумской	"	– 11
"Тернопольской	"	– 92
"Харьковской	"	– 40
"Херсонской	"	– 24
"Черниговской	"	– 30
"Черновицкой	"	– 52
"Закарпатской Украины	"	– 20

* Справа розсекречена 28 травня 2009 року/№ 24/35/4-9.

** Записка отримана по лінії урядового високочастотного зв'язку.

*** Меркулов Всеволод Миколайович (1895 – 1953) – діяч радянських органів держбезпеки, у 1946 р. нарком (міністр) державної безпеки Радянського Союзу.

**** Оговцов Сергій Іванович (1900 – 1976) – діяч радянських органів держбезпеки, у 1946 р. заступник наркома (міністра) державної безпеки Радянського Союзу.

***** Федотов Павло (Петро) Васильович (1900 – 1963) – діяч радянських органів держбезпеки, у 1946 р. працював начальником Другого (згодом і Першого) головних управлінь Наркомату (Міністерства) держбезпеки СРСР.

В том числе арестованных:

Агентуры воевавших против СССР стран	–	63
Сотрудников жандармерии	–	11
Работников полиции	–	156
Немецких пособников	–	129
Участников фашистских и профашистских мадьярск. и чехословацких политпартий	–	14
Изменников родине и предателей	–	130
Церковников и сектантов	–	7
Участников антисоветских формирований /из них ОУН – УПА – 357/.	–	360
Прочий антисоветский элемент	–	85

За период с 1 по 15 января вскрыто и ликвидировано – 58 антисоветских организаций и групп с количеством участников – 337 человек, из них арестовано – 232, разрабатывается – 96, разыскивается – 9, в том числе групп ОУН – УПА – 37, с количеством участников – 240 человек. Из них арестовано – 152, разрабатывается – 85, разыскивается – 3.

НАРОДНЫЙ КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР
Генерал – лейтенант *

/САВЧЕНКО **/

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАПИСКА ПО "ВЧ"
МОСКВА НКГБ СССР

тов. МЕРКУЛОВУ
тов. ОГОЛЬЦОВУ
тов. ФЕДОТОВУ

ДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА

о ходе очистки территории УССР от вражеского элемента.

За время от 15 по 31 января 1946 года на территории Украины арестовано по линии 2 Управления НКГБ УССР – 1288 человек.

В том числе:

По Ворошиловградской	области	– 43
"Винницкой	"	– 36
"Волынской	"	– 71
"Днепропетровской	"	– 51
"Дрогобычской	"	– 124
"Житомирской	"	– 17
"Запорожской	"	– 16
"Измаильской	"	– 15
"Каменец – Подольской	"	– 29
"Киевской	"	– 77
"Кировоградской	"	– 14
"Львовской	"	– 224
"Николаевской	"	– 23
"Одесской	"	– 49
"Полтавской	"	– 21
"Ровенской	"	– 30
"Сталинской	"	– 48
"Станиславской	"	– 157
"Сумской	"	– 24
"Тернопольской	"	– 56
"Харьковской	"	– 67
"Херсонской	"	– 23
"Черниговской	"	– 21
"Черновицкой	"	– 27
"Закарпатской	"	– 22

* Підпис червоним олівцем.

** Савченко Сергій Романович (1904 – 1966) – діяч радянських органів держбезпеки, у 1946 р. нарком (міністр) держбезпеки УРСР.

В том числе:

Агентуры воевавших против СССР стран	–	104
Сотрудников жандармерии	–	4
Работников полиции	–	139
Немецких пособников	–	113
Участников мадьярских и чехословацких фашистских и профашистских партий	–	9
Изменников родине и предателей	–	191
Церковников и сектантов	–	39
Участников антисоветских формирований /из них ОУН – УПА – 570/.	–	570
Прочий антисоветский элемент	–	119

За период с 15 по 31 января вскрыто и ликвидировано – 96 антисоветских организаций и групп с количеством участников – 626 человек, из них арестовано – 446, разрабатывается – 159, разыскивается – 21, в том числе групп ОУН – УПА – 69, с количеством участников – 464 человек. Из них арестовано – 312, разрабатывается – 131, разыскивается – 21.

За январь месяц вскрыто и ликвидировано I резидентура немецкой жандармерии, по которой выявлено 6 человек, из них арестовано – 3.

Зам народного комиссара госбезопасности УССР
Генерал-майор

/ЕСИПЕНКО** / №292*

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАПИСКА ПО "ВЧ"
МОСКВА НКГБ СССР

тов. МЕРКУЛОВУ
тов. ОГОЛЬЦОВУ
тов. ФЕДОТОВУ

ДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА
о ходе очистки территории УССР от вражеского элемента.

За время с 1 по 15 февраля 1946 года на территории Украины арестовано по линии 2 Управления НКГБ УССР – 1536* человек.

В том числе:

По Ворошиловградской области	–	53
"Винницкой "	–	41
"Волынской "	–	139
"Днепропетровской "	–	65
"Дрогобычской "	–	160
"Житомирской "	–	16
"Запорожской "	–	20
"Измаильской "	–	10
"Каменец – Подольской "	–	55
"Киевской "	–	73
"Кировоградской "	–	20
"Львовской "	–	218
"Николаевской "	–	23
"Одесской "	–	39
"Полтавской "	–	34
"Ровенской "	–	76
"Сталинской "	–	68
"Станиславской "	–	95
"Сумской "	–	16
"Тернопольской "	–	152

** Есипенко Данило Иванович (1901 – 1984) – діяч радянських органів держбезпеки, у 1946 році заступник наркома (міністра) держбезпеки УРСР.

* Написано від руки синім чорнилом.

* Помилка, за підрахунками має бути "1537".

"Харьковской	"	– 59
"Херсонской	"	– 34
"Черниговской	"	– 26
"Черновицкой	"	– 28
"Закарпатской	"	– 17

В том числе:

Агентуры воевавших против СССР стран	–	97
Сотрудников жандармерии	–	4
Работников полиции	–	180
Немецких пособников	–	151
Участников мадьярских и чехословацких фашистских и профашистских партий	–	3
Изменников родине и предателей	–	111
Участников антисоветских формирований /из них ОУН – УПА – 786/.	–	864
Прочий антисоветский элемент	–	126

За период с 1 по 15 февраля вскрыто и ликвидировано – 106 антисоветских организаций и групп с количеством участников – 796 человек, из них арестовано – 608, разрабатывается – 118, разыскивается – 70, в том числе групп ОУН – УПА – 74, с количеством участников – 637 человек. Из них арестовано – 501, разрабатывается – 100, разыскивается – 36.

Зам народного комиссара госбезопасности УССР
Генерал-майор*

/ЕСИПЕНКО/

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАПИСКА ПО "ВЧ"
МОСКВА НКГБ СССР

тов. МЕРКУЛОВУ
тов. ОГОЛЬЦОВУ
тов. ФЕДОТОВУ

ДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА

о ходе очистки территории УССР от вражеского элемента.

За время с 15 по 28 февраля 1946 года на территории Украины арестовано по линии 2 Управления НКГБ УССР – 1821* человек.

В том числе:

По Ворошиловградской	области	– 34
"Винницкой	"	– 27
"Волынской	"	– 57
"Днепропетровской	"	– 50
"Дрогобычской	"	– 239
"Житомирской	"	– 24
"Запорожской	"	– 14
"Измаильской	"	– 11
"Каменец – Подольской	"	– 54
"Киевской	"	– 61
"Кировоградской	"	– 17
"Львовской	"	– 292
"Николаевской	"	– 31
"Одесской	"	– 37
"Полтавской	"	– 37
"Ровенской	"	– 140
"Сталинской	"	– 34
"Станиславской	"	– 247

* Підписано червоним олівцем.

* Помилка, за підрахунками має бути "1826".

"Сумской	"	– 24
"Тернопольской	"	– 205
"Харьковской	"	– 84
"Херсонской	"	– 25
"Черниговской	"	– 35
"Черновицкой	"	– 18
"Закарпатской	"	– 29

В том числе:

Агентуры воевавших против СССР стран	–	129
сотрудников жандармерии	–	6
Работников полиции	–	143
Немецких пособников	–	135
Участников мадьярских и чехословацких фашистских и профашистских партий	–	10
Изменников Родине и предателей	–	152
Церковников и сектантов	–	24
Участников антисоветских формирований /из них ОУН – УПА – 1023/.	–	1042
Прочий антисоветский элемент	–	180

За период с 15 по 28 февраля вскрыто и ликвидировано – 148 антисоветских организаций и групп с количеством участников – 901 человек, из них арестовано – 755, разрабатывается – 117, разыскивается – 29, в том числе групп ОУН – УПА – 109, с количеством участников – 736 человек. Из них арестовано – 623, разрабатывается – 96, разыскивается – 17.

За февраль месяц вскрыто и ликвидировано – 10 резидентур немецких и венгерских контрразведывательных органов, по которым арестовано – 48 человек.

НАРОДНЫЙ КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР*

Генерал – лейтенант

/САВЧЕНКО/.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАПИСКА ПО "ВЧ"

МОСКВА НКГБ СССР

тов. МЕРКУЛОВУ

тов. ОГОЛЬЦОВУ

тов. ФЕДОТОВУ

ДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА

о ходе очистки территории УССР от вражеского элемента.

За время с 1 по 15 марта 1946 года на территории Украины арестовано по линии 2 Управления НКГБ УССР – 1440 человек.

В том числе:

По Ворошиловградской	области	– 19
"Винницкой	"	– 21
"Волынской	"	– 61
"Днепропетровской	"	– 26
"Дрогобычской	"	– 183
"Житомирской	"	– 33
"Запорожской	"	– 18
"Измаильской	"	– 2
"Каменец – Подольской	"	– 28
"Киевской	"	– 61
"Кировоградской	"	– 15
"Львовской	"	– 203
"Николаевской	"	– 15

* Підписано червоним олівцем.

* Помилка, за підрахунками має бути "1430".

"Одесской	"	– 19
"Полтавской	"	– 16
"Ровенской	"	– 67
"Сталинской	"	– 43
"Станиславской	"	– 250
"Сумской	"	– 8
"Тернопольской	"	– 170
"Харьковской	"	– 44
"Херсонской	"	– 22
"Черниговской	"	– 20
"Черновицкой	"	– 42
"Закарпатской	"	– 44

В том числе:

Агентуры воевавших против СССР стран	– 50
Работников полиции	– 117
Немецких пособников	– 114
Участников мадьярских профашистских партий	– 1
Изменников родине и предателей	– 117
Участников ОУН – УПА	– 851
Прочий антисоветский элемент	– 189

За период с 1 по 15 марта вскрыто и ликвидировано – 130 антисоветских организаций и групп с количеством участников 749 человек, из них арестовано – 634, разрабатывается – 91, разыскивается – 24, в том числе групп ОУН – УПА – 123, по которым арестовано 579.

ЗАМ НАРКОМА ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР
Генерал – лейтенант

(ДРОЗДЕЦКИЙ*)

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАПИСКА ПО "ВЧ"
МОСКВА МГБ СССР

тов. МЕРКУЛОВУ
тов. ОГОЛЬЦОВУ
тов. ФЕДОТОВУ

ДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА
о ходе очистки территории УССР от вражеского элемента.

За время с 15 по 31 марта 1946 года на территории Украины арестовано по линии 2 Управления МГБ УССР – 1754 чел.

В том числе:

По Ворошиловградской	области	– 55
"Винницкой	"	– 57
"Волынской	"	– 77
"Днепропетровской	"	– 43
"Дрогобычской	"	– 82
"Житомирской	"	– 26
"Запорожской	"	– 17
"Измаильской	"	– 4
"Каменец – Подольской	"	– 122
"Киевской	"	– 116
"Кировоградской	"	– 12
"Львовской	"	– 229
"Николаевской	"	– 44
"Одесской	"	– 26

* Дроздецкий Павло Григорович (1903 – 1979) – діяч радянських органів держбезпеки, у 1946 році заступник наркома (міністра) держбезпеки УРСР.

"Полтавской	"	– 36
"Ровенской	"	– 131
"Сталинской	"	– 26
"Станиславской	"	– 231
"Сумской	"	– 17
"Тернопольской	"	– 233
"Харьковской	"	– 65
"Херсонской	"	– 21
"Черниговской	"	– 21
"Черновицкой	"	– 15
"Закарпатской	"	– 48

В том числе:

Агентуры воевавших против СССР стран	– 134
Сотрудников жандармерии	– 7
Работников полиции	– 145
Немецких пособников	– 300
Участников мадьярских и чехословацких фашистских и профашистских партий	– 3
Изменников родине и предателей	– 180
Участников антисоветских формирований	– 947
/из них ОУН – УПА – 938/.	
Прочий антисоветский элемент	– 138

За период с 15 по 31 марта вскрыто и ликвидировано 238 антисоветских организаций и групп, по которым арестовано 997 человек, групп ОУН-УПА – 189, по которым арестовано 835.

Кроме того, по ранее вскрытым группам ОУН-УПА арестовано 62 человека.

За март месяц вскрыто и ликвидировано 5 резидентур немецких контрразведывательных органов, по которым арестовано 19 человек.

МИНИСТР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР
Генерал-лейтенант

(САВЧЕНКО)*

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАПИСКА ПО "ВЧ"
МОСКВА МГБ СССР

тов. МЕРКУЛОВУ
тов. ОГОВЦОВУ
тов. ФЕДОТОВУ

ДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА

о ходе очистки территории УССР от вражеского элемента.

За время с 1 по 15 апреля 1946 года на территории Украины арестовано по линии 2 Управления МГБ УССР – 1426 человек.

В том числе:

По Ворошиловградской	области	– 24
"Винницкой	"	– 30
"Волынской	"	– 59
"Днепропетровской	"	– 44
"Дрогобычской	"	– 86
"Житомирской	"	– 33
"Запорожской	"	– 23
"Измаильской	"	– 4
"Каменец-Подольской	"	– 58
"Киевской	"	– 83
"Кировоградской	"	– 21
"Львовской	"	– 192
"Николаевской	"	– 18
"Одесской	"	– 32

* Підпис синім чорнилом.

"Полтавской	"	– 31
"Ровенской	"	– 68
"Сталинской	"	– 41
"Станиславской	"	– 167
"Сумской	"	– 10
"Тернопольской	"	– 213
"Харьковской	"	– 62
"Херсонской	"	– 25
"Черниговской	"	– 22
"Черновицкой	"	– 33
"Закарпатской	"	– 47

В том числе:

Агентуры воевавших против СССР стран	– 103
Сотрудников жандармерии	– 4
Работников полиции	– 141
Немецких пособников	– 124
Участников мадьярских и чехословацких фашистских и профашистских партий	– 9
Изменников родине и предателей	– 171
Церковников и сектантов	– 2
Участников антисоветских формирований (из них ОУН – УПА – 678).	– 701
Прочий антисоветский элемент	– 171

За период с 1 по 15 апреля вскрыто и ликвидировано 114 антисоветских организаций и групп, с количеством участников – 663 человека, из них арестовано – 624, в том числе: групп ОУН – УПА – 88, с количеством участников 523 человека, из них арестовано – 484.

Кроме того, по ранее вскрытым антисоветским организациям и группам арестовано 14 человек.

МИНИСТР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР
Генерал- лейтенант

(САВЧЕНКО)*

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАПИСКА ПО "ВЧ"
МОСКВА МГБ СССР

тов. МЕРКУЛОВУ
тов. ОГОЛЬЦОВУ
тов. ФЕДОТОВУ

ДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА

о ходе очистки территории УССР от вражеского элемента.

За время с 15 по 30* апреля 1946 года на территории Украины арестовано по линии 2 Управления МГБ УССР – 1945* человек, в том числе:

По Тернопольской	области	– 211
"Ровенской	"	– 171
"Станиславской	"	– 140
"Киевской	"	– 123
"Львовской	"	– 113
"Дрогобычской	"	– 74
"Волынской	"	– 67
"Ворошиловградской	"	– 57
"Закарпатской	"	– 56
"Каменец – Подольской	"	– 52
"Днепропетровской	"	– 51
"Полтавской	"	– 50
"Харьковской	"	– 49

* Підписано синім олівцем.

* Виправлено від руки синім чорнилом.

* Помилка, за підрахунками має бути 1545 осіб.

"Кировоградской	"	– 44
"Николаевской	"	– 43
"Одесской	"	– 40
"Сталинской	"	– 33
"Запорожской	"	– 31
"Сумской	"	– 30
"Житомирской	"	– 29
"Херсонской	"	– 29
"Измаильской	"	– 16
"Винницкой	"	– 14
"Черниговской	"	– 11
"Черновицкой	"	– 11

В том числе:

Агентуры воевавших против СССР стран	– 122
Работников полиции	– 200
Немецких пособников	– 142
Участников мадьярских и чехословацких фашистских и профашистских партий	– 9
Изменников родине и предателей	– 211
Церковников и сектантов	– 3
Участников антисоветских формирований (из них ОУН – УПА – 676).	– 688
Прочий антисоветский элемент	– 170

За период с 15 по 30 апреля с. г. вскрыто и ликвидировано 126 антисоветских организаций и групп, с количеством участников – 786 человека, из них арестовано – 524, разрабатывается 231, разыскивается 31, в том числе групп ОУН – УПА 81, с количеством участников 600 человек. Из них арестовано: 371, разрабатывается 198, разыскивается 31.

За апрель месяц вскрыто и ликвидировано 4 резидентуры немецких контрразведывательных органов, по которым арестовано 6 человек.

МИНИСТР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР
Генерал- лейтенант

(САВЧЕНКО)*

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАПИСКА ПО "ВЧ"
МОСКВА НКГБ СССР

тов. АБАКУМОВУ*
тов. ОГОЛЬЦОВУ*
тов. ФЕДОТОВУ*

ДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА
о ходе очистки территории УССР от вражеского элемента.

За время с 1 по 15 мая 1946 года, на территории Украины арестовано по линии 2 Управления МГБ УССР – 869 человек, в том числе:

По Тернопольской	области	– 114
"Киевской	"	– 86
"Львовской	"	– 56
"К – Подольской	"	– 52
"Кировоградской	"	– 52
"Дрогобычской	"	– 43
"Станиславской	"	– 42
"Николаевской	"	– 37
"Херсонской	"	– 34
"Волынской	"	– 34

* Підписано червоним олівцем.

* Абакумов Віктор Семенович (1908 – 1954) – діяч радянських органів держбезпеки, у 1946 році міністр держбезпеки СРСР.

* Закреслено червоним олівцем.

"Черниговской	"	– 33
"Сталинской	"	– 30
"Полтавской	"	– 27
"Днепропетровской	"	– 26
"Житомирской	"	– 24
"Ровенской	"	– 23
"Харьковской	"	– 23
"Одесской	"	– 22
"Черновицкой	"	– 22
"Закарпатской	"	– 21
"Ворошиловградской	"	– 19
"Запорожской	"	– 18
"Сумской	"	– 14
"Винницкой	"	– 12
"Измаильской	"	– 5

В том числе:

Агентуры воевавших против СССР стран	– 66
Сотрудников жандармерии	– 1
Работников полиции	– 112
Немецких пособников	– 158
Изменников родине и предателей	– 87
Церковников и сектантов	– 3
Участников антисоветских формирований	– 370
/Из них ОУН – УПА – 280/.	
Прочий антисоветский элемент	– 75.

За период с 1 по 15 мая вскрыто и ликвидировано 104 антисоветских организаций и групп, с количеством участников 405 чел., из них арестовано – 305, в том числе: групп ОУН – УПА – 82, с количеством участников 314, из них арестовано – 215.

МИНИСТР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР
Генерал- лейтенант

(САВЧЕНКО)*

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАПИСКА ПО "ВЧ"
МОСКВА МГБ СССР

тов. АБАКУМОВУ
тов. ОГОЛЬЦОВУ
тов. ФЕДОТОВУ*

ДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА
о ходе очистки территории УССР от вражеского элемента.

За время с 15 по 31 мая 1946 года с. г на территории Украины арестовано по линии 2 Управления МГБ УССР: – 1025 человек.

В том числе:

По Тернопольской	области	– 108
"Ровенской	"	– 106
"Львовской	"	– 100
"Киевской	"	– 68
"Волынской	"	– 53
"Закарпатской	"	– 47
"Каменец – Подольской	"	– 45
"Полтавской	"	– 45
"Дрогобычской	"	– 44
"Днепропетровской	"	– 44
"Житомирской	"	– 43

* Підписано червоним олівцем.
Закреслено червоним олівцем.

"Ворошиловградской	"	– 41
"Кировоградской	"	– 37
"Станиславской	"	– 31
"Сталинской	"	– 28
"Харьковской	"	– 27
"Николаевской	"	– 25
"Херсонской	"	– 23
"Измаильской	"	– 20
"Одесской	"	– 19
"Черниговской	"	– 17
"Сумской	"	– 16
"Запорожской	"	– 16
"Винницкой	"	– 14
"Черновицкой	"	– 8

В числе арестованных:

Агентуры иностранных разведывательных и контрразведывательных органов	– 94
Сотрудников жандармерии	– 3
Работников полиции	– 151
Немецких пособников и предателей	– 265
Изменников родине	– 19
Участников антисоветских формирований*	– 470
(из них ОУН – УПА – 360)	
(Сектантов и церковников – 23).	
Прочего антисоветского элемента	– 23.

За период с 15 по 30 мая с. г. вскрыто и ликвидировано – 83 антисоветских организаций и группы с количеством участников – 536, из них арестовано – 804.

В том числе групп ОУН – УПА – 54, с количеством участников – 399, из них арестовано – 218.

За май месяц вскрыто и ликвидировано – 2 резидентуры немецких контрразведывательных органов, по которым арестовано 6 человек.

МИНИСТР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР
Генерал лейтенант

(САВЧЕНКО)*

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАПИСКА ПО "ВЧ"

МОСКВА, Министерство Госбезопасности СССР –

тов. АБАКУМОВУ
тов. ОГОВЦОВУ
тов. ФЕДОТОВУ*

ДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА

о ходе очистки территории УССР от вражеского элемента.

За время с 1 по 15 июня 1946 года на территории Украины арестовано по линии 2 Управления МГБ УССР – 898 чел.

В том числе:

По Волынской области	– 122
"Тернопольской обл.	– 118
"Львовской -"	– 56
"Каменец – Подольской	– 55
"Ровенской -"	– 45
"Харьковской -"	– 43
"Полтавской -"	– 40
"Житомирской -"	– 35
"Сталинской -"	– 34
"Николаевской -"	– 33

*Подчеркнуто червоним олівцем

*Подчеркнуто червоним олівцем

*Підпис червоною ручкою

*Закреслено синім чорнилом

"Херсонской	"-	– 32
"Киевской	"-	– 31
"Кировоградской	"-	– 31
"Станиславской	"-	– 30
"Винницкой	"-	– 29
"Одесской	"-	– 27
"Днепропетровской	"-	– 25
"Дрогобычской обл.	"-	– 22
"Сумской	"-	– 21
"Черновицкой	"-	– 16
"Черниговской	"-	– 14
"Запорожской	"-	– 14
"Ворошиловградской	"-	– 13
"Измаильской	"-	– 8
"Закарпатской	"-	– 4

В числе арестованных:

агентуры иностранных разведывательных и контрразведывательных органов	– 57
Сотрудников полиции	– 111
Пособников и предателей	– 109
Изменников Родине	– 23
Участников антисоветских формирований	– 528
(в том числе ОУН – УПА 388 чел.)	
Прочего антисоветского элемента	– 70

За время с 1 по 15 июня с. г. вскрыто и ликвидировано – 44 антисоветских организаций и группы, по которым арестовано – 298 человек.

из них: – групп ОУН – УПА – 18. По ним арестовано – 212 человек.

МИНИСТР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР
Генерал-лейтенант

(САВЧЕНКО)*

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАПИСКА ПО "ВЧ"
МОСКВА МГБ СССР –

тов. АБАКУМОВУ
"ОГОЛЬЦОВУ
"ФЕДОТОВУ

ДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА
о ходе очистки территории УССР от вражеского элемента.

За время с 15 по 30 июня 1946 года на территории Украины арестовано по линии 2 Управления МГБ УССР 916 человек, в том числе:

По Тернопольской области		– 150
"Ровенской	"	– 70
"Винницкой	"	– 69
"Дрогобычской	"	– 66
"Киевской	"	– 54
"Львовской	"	– 54
"Каменец – Подольской	"	– 38
"Херсонской	"	– 34
"Кировоградской	"	– 32
"Станиславской	"	– 30
"Николаевской	"	– 29
"Житомирской	"	– 29
"Днепропетровской	"	– 28
"Сумской	"	– 26
"Черновицкой	"	– 24
"Сталинской	"	– 22
"Одесской	"	– 22

* Підписано синім олівцем.

"Ворошиловградской	"	– 20
"Харьковской	"	– 19
"Волынской	"	– 19
"Полтавской	"	– 17
"Измаильской	"	– 17
"Запорожской	"	– 16
"Черниговской	"	– 16
"Закарпатской	"	– 15
В числе арестованных:		
Агентуры иностранных разведывательных и контрразведывательных органов		– 127.
Сотрудников жандармерии		– 2
" полиции.		– 98
Пособников и предателей		– 167
Изменников родине		– 29
Участников антисоветских формирований		– 390
/в том числе ОУН – УПА 323/		
Прочего антисоветского элемента		– 103.

За время с 15 по 30 июня с. г. вскрыто и ликвидировано 87 антисоветских организаций и групп, по которым арестовано – 320, из них групп ОУН – УПА – 58, по которым арестовано – 227.

За июнь месяц вскрыто и ликвидировано 6 резидентур румынских и немецких контрразведывательных органов, по которым арестовано – 9 человек.

МИНИСТР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР
Генерал-лейтенант

/САВЧЕНКО/

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАПИСКА ПО "ВЧ"
МОСКВА МГБ СССР –

тов. АБАКУМОВУ
тов. ОГОВЦОВУ
тов. ФЕДОТОВУ*

ДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА
о ходе очистки территории УССР от вражеского элемента.

За время с 1 по 15 июля 1946 года на территории Украины арестовано по линии 2 Управления МГБ УССР 686 человек, в том числе: –

По Тернопольской области		– 81
"Киевской	"	– 47
"Волынской	"	– 42
"Львовской	"	– 39
"Кировоградской	"	– 37
"Винницкой	"	– 34
"Дрогобычской	"	– 34
"Херсонской	"	– 32
"Николаевской	"	– 32
"Днепропетровской	"	– 31
"Станиславской	"	– 29
"Житомирской	"	– 27
"Сталинской	"	– 26
"Ровенской	"	– 25
"Сумской	"	– 23
"Каменец – Подольской	"	– 22
"Запорожской	"	– 21
"Закарпатской	"	– 18
"Полтавской	"	– 15
"Ворошиловградской	"	– 14
"Измаильской	"	– 14
"Черновицкой	"	– 13
"Одесской	"	– 12

* Підписано синім олівцем.

* Закреслено фіолетовим чорнилом.

"Черниговской	"	– 11
"Харьковской	"	– 7

В числе арестованных:

Агентуры иностранных разведывательных и контрразведывательных органов	– 62.
Сотрудников жандармерии	– 2
Сотрудников полиции.	– 109
Пособников и предателей	– 129
Изменников родине	– 22
Участников антисоветск. формирований	– 252
/в том числе ОУН – УПА 214/	
Прочий антисоветский элемент	– 110

За время с 1 по 15 июля с. г. вскрыто и ликвидировано 51 антисоветских организаций и групп по которым арестовано – 165, из них групп ОУН – УПА – 39, по которым арестовано – 127.

ЗАМ*МИНИСТР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР
Генерал-лейтенант

/САВЧЕНКО/*

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАПИСКА ПО "ВЧ"
МОСКВА МГБ СССР –

тов. АБАКУМОВУ
тов. ОГОЛЬЦОВУ*
тов. ФЕДОТОВУ

ДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА

о ходе очистки территории УССР от вражеского элемента.

За время с 15 по 31 июля* 1946 года на территории Украины арестовано по линии 2 Управления МГБ УССР – 854 человека.

В том числе:

По Ровенской области		– 137
"Тернопольской	"	– 75
"Киевской	"	– 64
"Станиславской	"	– 52
"Черновицкой	"	– 50
"Житомирской	"	– 42
"Волынской	"	– 40
"Ворошиловградской	"	– 37
"Дрогобычской	"	– 36
"Сталинской	"	– 33
"Львовской	"	– 31
"Херсонской	"	– 30
"Одесской	"	– 28
"Полтавской	"	– 27
"Винницкой	"	– 25
"Днепропетровской	"	– 25
"Каменец – Подольской	"	– 23
"Запорожской	"	– 20
"Николаевской	"	– 18
"Сумской	"	– 18
"Кировоградской	"	– 13
"Измаильской	"	– 8
"Харьковской	"	– 8
"Черниговской	"	– 8
"Закарпатской	"	– 6

* Дописано червоним олівцем.

* Підписано червоним олівцем.

* Закреслено синім чорнилом.

* Підкреслено синім чорнилом.

В числе арестованных:	
Агентуры иностранных разведывательных и контрразведывательных органов	– 76
Сотрудников жандармерии	– 9
Сотрудников полиции.	– 98
Пособников и предателей	– 193
Изменников родине	– 8
Участников антисоветских формирований,	– 393
/в том числе ОУН – УПА 334/	
Прочего антисоветского элемента	– 77

За время с 15 по 31 июля с. г. вскрыто и ликвидировано 50 антисоветских организаций и групп, по которым арестовано 221, из них групп ОУН – УПА 21, по которым арестовано – 162.

Кроме того, по ранее вскрытым антисоветским организациям и группам арестовано 37 человек.

За июль месяц вскрыто и ликвидировано 3 резидентуры румынских и немецких контрразведывательных органов по которым арестовано – 6 человек.

МИНИСТР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР
Генерал-лейтенант

/САВЧЕНКО/

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАПИСКА ПО "ВЧ"
МОСКВА, МГБ СССР –

тов. АБАКУМОВУ
тов. ОГОВЦОВУ*
тов. ФЕДОТОВУ

ДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА
о ходе из'ятия* вражеского элемента на территории УССР.

За время с 1 по 15 августа 1946 года на территории Украины арестовано по линии 2 Управления МГБ УССР – 566 человек.

В том числе:

По Тернопольской области		– 80
"Ровенской	"	– 43
"Волынской	"	– 36
"Киевской	"	– 35
"К – Подольской	"	– 34
"Черновицкой	"	– 33
"Сталинской	"	– 26
"Житомирской	"	– 26
"Кировоградской	"	– 26
"Закарпатской	"	– 23
"Днепропетровской	"	– 22
"Херсонской	"	– 21
"Станиславской	"	– 19
"Сумской	"	– 19
"Николаевской	"	– 18
"Измаильской	"	– 16
"Полтавской	"	– 15
"Одесской	"	– 12
"Дрогобычской	"	– 11
"Запорожской	"	– 10
"Харьковской	"	– 10
"Львовской	"	– 9
"Винницкой	"	– 9
"Ворошиловградской	"	– 8
"Черниговской	"	– 5

* Підписано синім олівцем

* Закреслено коричневим олівцем

* Так в оригіналі

В числе арестованных –	
агентуры иностранных разведывательных и контрразведывательных органов	– 47
официальных сотрудников немецких контрразведывательных органов	– 101
Пособников и предателей	– 67
Изменников родине	– 9
Участников антисоветских формирований,	– 282
/в том числе ОУН – УПА 197/	
Прочий антисоветский элемент	– 60.

За время с 1 по 15 августа с. г. вскрыто и ликвидировано – 38 антисоветских организаций и групп, по которым арестовано – 163 чел., из них групп ОУН – УПА 27, по которым арестовано – 99 чел.

Кроме того, по ранее вскрытым антисоветским организациям и группам арестовано 37 человек.

МИНИСТР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР
Генерал-лейтенант

/САВЧЕНКО/

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАПИСКА по "ВЧ"
МОСКВА, МГБ Союза ССР –

тов. АБАКУМОВУ
тов. ОГОЛЬЦОВУ
тов. ФЕДОТОВУ

ДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА
о ходе из'ятия вражеского элемента на территории УССР.

За время с 15 по 31 августа 1946 года на территории Украины арестовано по линии 2 Управления МГБ УССР – 691 человек, в том числе:

По Житомирской области		– 66
"Киевской	"	– 63
"Тернопольской	"	– 47
"Волынской	"	– 44
"Ровенской	"	– 40
"Ворошиловградской	"	– 38
"Кировоградской	"	– 35
"Днепропетровской	"	– 34
"Одесской	"	– 30
"Львовской	"	– 28
"Сталинской	"	– 27
"Полтавской	"	– 26
"Николаевской	"	– 23
"Черниговской	"	– 22
"Черновицкой	"	– 22
"Винницкой	"	– 21
"К – Подольской	"	– 21
"Сумской	"	– 21
По Запорожской области		– 19
"Дрогобычской	"	– 16
"Херсонской	"	– 16
"Харьковской	"	– 13
"Закарпатской	"	– 11
"Станиславской	"	– 4
"Измаильской	"	– 4

В числе арестованных –	
агентуры иностранных разведывательных и контрразведывательных органов	– 87
Официальных сотрудников немецких контрразведывательных органов	– 118
Пособников и предателей	– 167
Изменников Родине	– 37

* Підпис червоним олівцем
* Так в оригіналі

Участников антисоветских формирований,	– 220
(в том числе участников ОУН – УПА – 145)	
Прочий антисоветский элемент	– 62

За время с 15 по 31 августа с. г. вскрыто и ликвидировано – 41 антисоветских организаций и групп, по которым арестовано 178 человек, из них групп ОУН – УПА 28, по которым арестовано – 122 человека.

По ранее вскрытым и ликвидированным резидентурам немецких и румынских контрразведывательных органов арестовано 26 человек

МИНИСТР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР
Генерал-лейтенант

/САВЧЕНКО/

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАПИСКА ПО "ВЧ" МОСКВА, МГБ СССР –

тов. АБАКУМОВУ
тов. ОГОЛЬЦОВУ
тов. ПИТОВРАНОВУ

ДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА о ходе изъятия вражеского элемента на территории УССР.

За время с 1 по 15 сентября 1946 года на территории Украины арестовано по линии 2 Управления МГБ УССР – 449 человек: в том числе:

По Тернопольской области	– 35
"Волынской	" – 33
"Житомирской	" – 30
"Киевской	" – 26
"Кировоградской	" – 25
"Полтавской	" – 25
"Днепропетровской	" – 23
"Херсонской	" – 23
"Одесской	" – 22
"Сталинской	" – 22
"Черновицкой	" – 19
По Черниговской области	– 18
"Винницкой	" – 17
"Харьковской	" – 16
"Сумской	" – 15
"Львовской	" – 15
"Закарпатской	" – 14
"Ровенской	" – 13
"Ворошиловградской	" – 12
"Николаевской	" – 11
"К-Подольской	" – 10
"Запорожской	" – 9
"Дрогобычской	" – 7
"Станиславской	" – 5
"Измаильской	" – 4

В числе арестованных:	
агентуры иностранных разведывательных	
и контрразведывательных органов	– 36
официальных сотрудников немецких	
и румынских контрразведывательных	
органов	– 123
пособников и предателей	– 87
изменников Родине	– 16

*Подписано синім олівцем

*Закреслено коричневим олівцем.

*Пітовранов Євгеній Петрович (1915 – 1999) – діяч радянських органів держбезпеки, з червня 1946 року начальник Другого головного управління МДБ СРСР.

*Так в оригіналі.

Участников антисоветских формирований	– 124
(в том числе ОУН – УПА 108)	
Прочего антисоветского элемента	– 63

За время с 1 по 15 сентября с. г. вскрыто и ликвидировано антисоветских организаций и групп – 21, по которым арестовано 112 человек, из них групп ОУН – УПА – 17, по которым арестовано – 101 человек.

Кроме того, по ранее вскрытым и ликвидированным антисоветским организациям и группам арестовано 18 человек.

МИНИСТР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР
Генерал-лейтенант

(САВЧЕНКО)*

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАПИСКА ПО "ВЧ"
МОСКВА, МГБ СССР –

тов. АБАКУМОВУ
тов. ОГОЛЬЦОВУ*
тов. ПИТОВРАНОВУ

ДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА

о ходе из'ятия вражеского элемента на территории УССР.

За время с 15 по 30 сентября 1946 года на территории Украины арестовано по линии 2 Управления МГБ УССР – 465 человек: в том числе:

По Житомирской области	– 38
"Киевской	– 34
"Кировоградской	– 33
"Ровенской	– 33
"Тернопольской	– 28
"Сталинской	– 26
"Винницкой	– 24
"Днепропетровской	– 24
"Черновицкой	– 23
"Ворошиловградской	– 18
"Каменец – Подольской	– 18
"Сумской	– 16
"Херсонской	– 16
"Волынской	– 15
"Дрогобычской	– 14
"Полтавской	– 14
"Запорожской	– 13
"Станиславской	– 13
"Черниговской	– 13
"Харьковской	– 11
"Николаевской	– 10
"Одесской	– 10
"Львовской	– 9
"Измаильской	– 9
"Закарпатской	– 3

В числе арестованных:

Агентуры иностранных разведывательных и контрразведывательных органов	– 41
Официальных сотрудников немецких и румынских контрразведывательных органов	– 88
Пособников и предателей	– 155
Изменников родине	– 7
Участников антисоветских формирований	– 136
/в том числе ОУН – УПА 107/	
Прочего антисоветского элемент	– 38

За время с 15 по 30 сентября с. г. вскрыто и ликвидировано антисоветских организаций и групп 22, по которым арестовано 100 человек, из них групп ОУН – УПА – 12, по которым арестовано – 87 человек.

* Підписано червоним олівцем.

* Закреслено синім чорнилом.

* Так в оригіналі.

За сентябрь месяц вскрыта и ликвидирована 1 резидентура немецкого контрразведывательного органа, по которой арестовано 2 человека.

МИНИСТР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР
Генерал-лейтенант

/САВЧЕНКО/

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАПИСКА ПО "ВЧ"
МОСКВА, МГБ СССР

тов. АБАКУМОВУ
тов. ПИТОВРАНОВУ

ДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА

о ходе изъятия* вражеского элемента на территории УССР.

За время с 1 по 15 октября 1946 года на территории Украины арестовано по линии 2 Управления МГБ УССР – 382 человека, в том числе:

По Тернопольской области		– 38
"Житомирской	"	– 37
"Киевской	"	– 28
"Волынской	"	– 26
"Днепропетровской	"	– 24
"Кировоградской	"	– 22
"Сталинской	"	– 21
"Дрогобычской	"	– 18
"Каменец – Подольской	"	– 18
"Херсонской	"	– 16
"Ровенской	"	– 15
"Черновицкой	"	– 14
"Полтавской	"	– 14
"Станиславской	"	– 13
"Львовской	"	– 12
"Винницкой	"	– 11
"Ворошиловградской	"	– 8
"Запорожской	"	– 8
"Сумской	"	– 8
"Харьковской	"	– 8
"Черниговской	"	– 6
"Одесской	"	– 5
"Закарпатской	"	– 4
"Измаильской	"	– 4
"Николаевской	"	– 4

В числе арестованных:		
Агентуры иностранных разведывательных и контрразведывательных органов		– 27
Официальных сотрудников немецких и румынских контрразведывательных карательных органов		– 88
Пособников и предателей		– 110
Изменников Родине		– 10
Участников мадьярских и чехословацких фашистских и профашистских партий		– 3
Участников антисоветских формирований		– 129
/в том числе ОУН – УПА 104/		
Прочего антисоветского элемент		– 44

За время с 1 по 15 октября с. г. вскрыто и ликвидировано антисоветских организаций и групп – 23, по которым арестовано 80, из них групп ОУН – УПА – 18, по которым арестовано – 55 человек.

ЗАМ. МИНИСТРА ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР
Генерал-майор

/ПОПЕРЕКА*/

* Підписано синім олівцем.

* Так в оригіналі.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНОЗАПИСКА ПО "ВЧ"
МОСКВА, МГБ СССР –тов. АБАКУМОВУ
тов. ПИТОВРАНОВУДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА
о ходе изъятия* вражеского элемента на территории УССР.

За время с 15 по 31 октября 1946 года на территории Украины арестовано по линии 2 Управления МГБ УССР 494 человек, в том числе:

По Тернопольской области	– 48
"Волынской области	– 40
"Житомирской области	– 34
"Ровенской области	– 32
"Сумской области	– 29
"Киевской области	– 29
"Львовской области	– 28
"Дрогобычской области	– 27
"Станиславской области	– 26
"Ворошиловградской области	– 24
"Сталинской области	– 23
"Николаевской области	– 21
"Черновицкой области	– 20
"Одесской области	– 18
"Днепропетровской области	– 14
"Запорожской области	– 12
"Измаильской области	– 11
"Херсонской области	– 11
"Кировоградской области	– 10
"Каменец – Подольской области	– 8
"Полтавской области	– 8
"Закарпатской области	– 7
"Харьковской области	– 6
"Винницкой области	– 4
"Черниговской области	– 4
В числе арестованных:	
Агентуры иностранных разведывательных и контрразведывательных органов	– 53
Официальных сотрудников немецких и румынских контрразведывательных и карательных органов	– 79
Пособников и предателей	– 78
Изменников родине	– 13
Участников мадьярских и чехословацких фашистских и профашистских партий	– 3
Участников антисоветских формирований (в том числе ОУН – УПА 166)	– 122
Прочего антисоветского элемента	– 47

За время с 15 по 31 октября с. г. вскрыто и ликвидировано антисоветских организаций и групп 35, по которым арестовано 134 человека, из них: групп ОУН – УПА 21, по которым арестовано – 85.

Кроме того, по ранее вскрытым и ликвидированным антисоветским организациям и группам арестовано 8 человек.

За октябрь месяц вскрыто и ликвидировано 3 резидентуры немецких контрразведывательных органов, по которым арестовано 5 человек.

ЗАМ. МИНИСТРА ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР
Генерал-майор

/ПОПЕРЕКА/

* Поперека Михайло Степанович (1910 – 1982) – діяч радянських органів держбезпеки, з липня 1946 року заступник міністра держбезпеки УРСР.

* Підписано синім олівцем.

* Так в оригіналі.

* Підписано синім олівцем.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНОЗАПИСКА ПО "ВЧ"

МОСКВА, МГБ Союза ССР –

тов. АБАКУМОВУ
тов. ПИТОВРАНОВУДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА

о ходе изъятия* вражеского элемента на территории УССР.

За время с 1 по 15 ноября 1946 года на территории Украины арестовано по линии 2 Управления МГБ УССР – 469 человек, в том числе:

По Ровенской области		– 54
по Волынской	"	– 50
по Дрогобычской	"	– 36
по Львовской	"	– 34
по Черновицкой	"	– 29
по Сталинской	"	– 24
по Житомирской	"	– 23
по Днепропетровской	"	– 21
по Ворошиловградской	"	– 19
по Киевской	"	– 19
по Тернопольской	"	– 17
по Закарпатской	"	– 16
по Станиславской	"	– 14
по Кировоградской	"	– 14
по Харьковской	"	– 13
по Херсонской	"	– 13
по Сумской	"	– 13
по Одесской	"	– 11
по Николаевской	"	– 10
по Запорожской	"	– 10
по Винницкой	"	– 9
по Черниговской	"	– 6
по Каменец-Подольской	"	– 6
по Полтавской	"	– 5
по Измаильской	"	– 3

В числе арестованных:

Агентуры иностранных разведывательных и контрразведывательных органов	– 35
Официальных сотрудников немецких и румынских контрразведывательных органов	– 76
Пособников и предателей	– 71
Изменников Родине	– 6
Участников антисоветских формирований (в том числе ОУН – УПА 168)	– 205
Прочего антисоветского элемента	– 74

За время с 1 по 15 ноября с. г. вскрыто и ликвидировано антисоветских организаций и групп – 26, по которым арестовано 167 человек, из них групп ОУН – УПА – 18, по которым арестовано – 134 чел.

МИНИСТР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР
Генерал-лейтенант

(САВЧЕНКО)*

*Так в оригіналі.
Підпис червоним олівцем.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНОЗАПИСКА ПО "ВЧ"
МОСКВА, МГБ СОЮЗА ССРтов. АБАКУМОВУ
тов. ПИТОВРАНОВУДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА
о ходе изъятия* вражеского элемента на территории УССР.

За время с 15 по 30 ноября 1946 года на территории Украины арестовано по линии 2 Управления МГБ УССР – 469 человек: в том числе:

По Дрогобычской области		– 58
"Тернопольской	"	– 37
"Киевской	"	– 36
"Волынской	"	– 31
"Ровенской	"	– 30
"Житомирской	"	– 27
"Станиславской	"	– 26
"Черновицкой	"	– 25
"Полтавской	"	– 24
"Сумской	"	– 20
"Черниговской	"	– 16
"Сталинской	"	– 15
"Николаевской	"	– 15
"Днепропетровской	"	– 13
"Кировоградской	"	– 13
"Каменец – Подольской	"	– 13
"Херсонской	"	– 12
"Ворошиловградской	"	– 11
"Измаильской	"	– 10
"Запорожской	"	– 9
"Харьковской	"	– 9
"Львовской	"	– 8
"Одесской	"	– 5
"Винницкой	"	– 3
"Закарпатской	"	– 3

В числе арестованных:

Агентуры иностранных разведывательных и контрразведывательных органов	– 31
Официальных сотрудников немецких и румынских контрразведывательных и карательных органов	– 75
Поспособников и предателей	– 92
Изменников Родине	– 13
Участников чехословацкой фашистской партии	– 1
Участников антисоветских формирований (в том числе ОУН – УПА 167)	– 210
Прочего антисоветского элемента	– 47

За время с 15 по 30 ноября с. г. вскрыто и ликвидировано антисоветских организаций и групп 31, по которым арестовано 128 человек, из них групп ОУН – УПА – 26, по которым арестовано – 94.

Кроме того, по ранее вскрытым и ликвидированным антисоветским организациям и группам арестовано 41 чел.

За ноябрь месяц вскрыто и ликвидировано 3 резидентуры немецких контрразведывательных органов, по которым арестовано 3 человека.

МИНИСТР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР
Генерал-лейтенант

/САВЧЕНКО/*

*Так в оригіналі.

Підписано коричневим олівцем.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНОЗАПISKA ПО "ВЧ"
МОСКВА, МГБ СССР –тов. АБАКУМОВУ
тов. ПИТОВРАНОВУДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА
о ходе изъятия* вражеского элемента на территории УССР.

За время с 1 по 15 декабря 1946 года на территории Украины арестовано по линии 2 Управления МГБ УССР – 341 человек.

По Ровенской области	– 36	чел.
По Тернопольской области	– 30	"
По Волынской области	– 25	"
По Станиславской области	– 25	"
По Дрогобычской области	– 19	"
По Киевской области	– 18	"
По Полтавской области	– 18	"
По Житомирской области	– 17	"
По Кировоградской области	– 15	"
По Черниговской области	– 15	"
По Ворошиловградской области	– 14	"
По Днепропетровской области	– 12	"
По Черновицкой области	– 10	"
По Херсонской области	– 9	"
По Сумской области	– 9	"
По Сталинской области	– 9	"
По Измаильской области	– 9	"
По Запорожской области	– 9	"
По Закарпатской области	– 8	"
По Львовской области	– 8	"
По Одесской области	– 7	"
По Николаевской области	– 6	"
По Каменец-Подольской области	– 5	"
По Харьковской области	– 4	"
По Винницкой области	– 4	"

В числе арестованных:		
Агентуры иностранных разведывательных и контрразведывательных органов	– 24	
Официальных сотрудников немецких и румынских контрразведывательных и карательных органов	– 56	
Пособников и предателей	– 49	
Изменников родине	– 3	
Участников чехословацкой фашистской партии	– 1	
Участников антисоветских формирований	– 158	
в том числе:		
ОУН – УПА	– 125	
Прочего антисоветского элемента	– 50	

За время с 1 по 15 декабря с. г. вскрыто и ликвидировано антисоветских организаций и групп 32, по которым арестовано 94 человек, из них групп ОУН – УПА 16, по которым арестовано – 71 человек.

ЗАМ. МИНИСТРА ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР
Генерал-майор

(ПОПЕРЕКА)*

*Так в оригіналі.

*Підписано коричневим олівцем.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ЗАПИСКА ПО "ВЧ"
МОСКВА, МГБ СССР

тов. АБАКУМОВУ
тов. ПИТОВРАНОВУ

ДВУХНЕДЕЛЬНАЯ СВОДКА
о ходе изъятия* вражеского элемента на территории УССР.

За время с 15 по 31 декабря 1946 года на территории Украины арестовано по линии 2 Управления МГБ УССР – 441 человек, в том числе:

По Дрогобычской области	– 67
По Киевской области	– 58
По Житомирской области	– 49
По Ровенской области	– 38
По Черновицкой области	– 29
По Львовской области	– 24
По Станиславской области	– 19
По Черниговской области	– 18
По Каменец-Подольской области	– 15
По Днепропетровской области	– 14
По Запорожской области	– 12
По Кировоградской области	– 12
По Николаевской области	– 11
По Полтавской области	– 11
По Сумской области	– 11
По Тернопольской области	– 11
По Волынской области	– 10
По Ворошиловградской области	– 8
По Харьковской области	– 6
По Сталинской области	– 5
По Винницкой области	– 3
По Закарпатской области	– 3
По Измаильской области	– 3
По Одесской области	– 3
По Херсонской области	– 1

В числе арестованных:	
Агентуры иностранных разведывательных и контрразведывательных органов	– 26
Официальных сотрудников немецких и румынских контрразведывательных и карательных органов	– 77
Пособников и предателей	– 82
Изменников родине	– 8
Участников мажарских чехословацких* фашистских и профашистских партий	– 2
Участников антисоветских формирований	– 192
в том числе ОУН – УПА	– 163
Прочего антисоветского элемента	– 54

За время с 15 по 31 декабря 1946 года: вскрыто и ликвидировано антисоветских организаций и групп 30, по которым арестовано 160 человек, из них групп ОУН – УПА 26, по которым арестовано – 136 человек.

Кроме того, по ранее вскрытым и ликвидированным антисоветским организациям и группам арестовано 11 человек.

В декабре 1946 г. вскрыта и ликвидирована одна резидентура немецкой контрразведки, по которой арестовано 3 человека.

МИНИСТР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР
Генерал-лейтенант

(САВЧЕНКО)*

Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 16, оп. 7, спр. 9, арк. 1-49.
Оригінал. Машинопис.

*Так в оригіналі.

*Так написано в оригіналі.

*Підписано синім олівцем

Джерела та література

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 16, спр. 31.
2. Гогун А. Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы. – СПб.: Издательский дом "Нева", 2004. – 416 с.
3. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 5. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943 – 1959. Книга друга: 1946 – 1947 / Упоряд. А.Кентій, В.Лозицький, І.Павленко. – К. – Торонто: Видавництво "Літопис УПА", 2002. – 576 с.
4. Кентій А.В. Антикомуністичний опір ОУН і УПА у післявоєнний період (1946 – 1956) // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія / [Дзюбак В.В., Ільїн І.І., Касьянов Г.В., Кентій А.В., Кульчицький С.В. та ін.; від. ред. С.В. Кульчицький]. – К.: Наукова думка, 2005. – 496 с.
5. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 2884.
6. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944 – 1953 рр. Нові документи і матеріали / Зібрав і упорядкував В. Сергічук. – К.: Дніпро, 1998. – 944 с.
7. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 2959.
8. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943 – 1959 / Упоряд. О.Вовк, І.Павленко, Ю.Черненко. – К. – Торонто: Видавництво "Літопис УПА", 2001. – 652 с.
9. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 4964.
10. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 16, оп. 7, спр. 9.

References

1. Tsentrnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obednan Ukrainy (TsDAHO Ukrainy), fond 1, opys 16, sprava 31.
2. GOGUN, A. (2004) *Mezhdru Hitlerom i Stalinym. Ukrainskie povstantsy*. Sankt-Peterburg: Izdatelskii dom "Neva".
3. KENTII, A., LOZITSKYI, V., PAVLENKO, I. (Eds.) (2002) *Litopys UPA*. Nova serija, tom 5. Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: informatsiini dokumenty TsK KP(b)U, obkomiv partii, NKVS-MVS, MDB-KDB. 1943 – 1959. Knyha druha: 1946 – 1947. Kyiv – Toronto: Vydavnytstvo "Litopys UPA".
4. KENTII, A. (2005) *Antykomunistychnyi opir OUN i UPA u pislivoennii period (1946 – 1956)*. In: KULCHITSKYI, S.V. (Ed.) *Organizatsiia ukrainskykh natsionalistiv i Ukrainka povstanska armia*. Kyiv: Naukova dumka.
5. TsDAHO Ukrainy, fond 1, opis 23, sprava 2884.
6. SERHIICHUK, V. (Ed.) (1998) *Desiat buremnykh lit. Zakhidnoukrainski zemli u 1944 – 1953 rokakh. Novi dokumenty i materialy*. Kyiv: Dnipro.
7. CDAHO Ukrainy, fond 1, opys 23, sprava 2959.
8. VOVK, O., PAVLENKO, I., CHERNENKO, Yu. (Eds.) (2001) *Litopys UPA*. Nova serija, tom 3. Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: dyrektyvni dokumenty TsK Kompartii Ukrainy 1943 – 1959. Kyiv – Toronto: Vydavnytstvo "Litopys UPA".
9. TsDAHO Ukrainy, fond 1, opys 23, sprava 4964.
10. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy, fond 16, opys 7, sprava 9.

Надійшла до редколегії 23.06.16

I. Patryliak, Doctor of History, Professor,
O. Liapina, Ph.D. in History, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SUPPRESSION OF RESISTANCE: "ELIMINATION" ("PURGING") OF TERRITORY OF UKRAINE BY SOVIET INSTITUTIONS OF STATE SECURITY IN 1946 BY LANGUAGE OF DOCUMENTS

The document selection proposed to readers is a biweekly Reports by Second Department of the People's Commissariat of State Security – the Ministry of State Security of the USSR for 1946 about mopping-up operation against the so-called hostile elements in Ukraine. In 2009 the materials were declassified by the Security Service of Ukraine and kept in the department archive. The publication contains 24 documents with almost identical structure. Each document consists of list of districts (with mentioned quantity of arrested during two weeks on district area), registry with provided statistic regarding "criminal" categories (Ukrainian rebels movement participants, enemy agencies, bourgeois party participants etc.) and summary paragraph with information about detected organized groups with special attention on the Organization of Ukrainian Nationalists secret structure and the Ukrainian Insurgent Army subunits disclosure. Research of the published documents indicate that during 1946 Second Department PCSS-MSS (People's commissariat of state security – ministry of state security) arrested 21 756 people in Ukraine. More than 53% of prisoners came from the territories annexed by USSR between 1939 and 1945, more than 45% of detainees were accused of involvement in illegality Organization of Ukrainian Nationalists or units of the Ukrainian Insurgent Army, more than 42% of detainees were charged a collaboration with the Germans, Romanians and Hungarians during the Second World War. More than 54% of arrests occurred in the first four months in 1946, when the extensive operations, known as "Big blockade", were carried out against the Organization of Ukrainian Nationalists and Ukrainian Insurgent Army in the western regions of Ukraine.

Keywords: the People's Commissariat of State Security, the Ministry of State Security, the Organization of Ukrainian Nationalists, the Ukrainian Insurgent Army, report, mopping-up, district.

УДК 415.8:061.235(430=161.2)

М. Срібняк, студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ДРАМАТИЧНЕ ТОВАРИСТВО В ТАБОРІ ФРАЙШТАДТ (АВСТРО-УГОРЩИНА): ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано зміст статуту Драматичного товариства імені Івана Котляревського табору полонених українців у Фрайштадті (Австро-Угорщина) протягом Першої світової війни. Статут складається з XII розділів, які у свою чергу поділяються на параграфи (загалом 43). Цей документ описує правила, за якими діяло товариство, зокрема обрання на посади, обов'язки дійсних членів і членів-співробітників, порядок проведення вистав і внесення коштів. Важливу роль у діяльності Драматичного товариства відігравав Союз Визволення України, завдяки якому першопочатково надавалася матеріальна допомога в організації театральних вистав, виборі літератури, декорацій та реквізиту.

Полонені, які брали участь у виставах, мали покращені умови життя у порівнянні з іншими таборянами, зокрема могли за дозволом покидати табір на деякий час, користуватися теоретичною літературою у бібліотеці товариства, у зв'язку з участю у виставах звільнялися від примусових робіт. Членство надавалося за порукою двох дійсних представників, і в разі обрання Радою товариства члени повинні були дотримуватися статуту, брати участь у виставах або їх організації та внесення коштів.

Перелік адміністративних посад Драматичного товариства ім. І. Котляревського складався з голови, першого і другого заступників, писаря, адміністратора майна, скарбника, впорядника, делегата Просвітнього Відділу, гардеробника, реквізитора, "буфетчика", режисер. Обсяг їх повноважень визначалася Радою товариства і загальними зборами, що обговорювали адміністративні та артистичні питання. Статут Драматичного товариства ім. І. Котляревського відображає важливу частину життя полонених українців в Австро-Угорщині, що дозволяє здійснити вичерпний аналіз культурно-мистецького життя українського народу періоду Першої світової війни.

Ключові слова: драматичне товариство, полонені, театр, табір, Фрайштадт.

Перша світова війна занурила Європу у буремні події, які змінили плін історії, кардинально перерозподілили сфери впливу провідних країн Європи і внесли

розлад у хід історичного розвитку багатьох держав. Але, одночасно, для бездержавної України війна створила шанси для виборення державності. Завдяки до-

помозі з боку центральних держав та за ініціативою Союзу Визволення України (СВУ) були створені табори полонених українців у Німеччині (Раштадт, Вецляр, Зальцведель) та Австро-Угорщині (Фрайштадт).

Завдяки просвітницькій діяльності СВУ життя українських полонених супроводжувалося не лише примусовими роботами на користь центральних держав, а й втіленням культурних прагнень таборян у різноманітних освітніх гуртках і мистецьких осередках. На думку авторки, саме у цих таборах значне число полонених із Наддніпрянської України змогли здобути отримати освіту та дізнатися про високохудожні зразки української культури.

Варто зазначити, що на перших етапах культурницької діяльності СВУ стикнувся з проблемою національної невизначеності полонених, які у своїй масі були неписьменними, вважали себе приналежними до Російської імперії та боялися усвідомити себе українцями. Навіть мова полонених українців першопочатково складалася з суржику, де химерно поєднувалися російські й українські слова.

Тому перед СВУ постало завдання сприяти культурному і духовному розвитку українців, що яскраво втілювалося у створенні шкіл, церков, хорів, оркестрів і театрів. Вони являли собою аполітичні установи, де уникали обговорення політичних питань, але натомість визначальним було те, що усі освітні та культурні заходи відбувалися українською мовою. Безсумнівно, це сприяло поступовому усвідомленню полоненими себе як українців та піднесенню національної культури.

Одним з таких осередків стало Драматичне товариство ім. Івана Котляревського, яке діяло спочатку як драматичний гурток. Він складався з десяти таборян, через що істотно відчувалося нестача акторських сил та реквізиту. Новий промінь сонця для акторської та театральної діяльності в таборі Фрайштадт виник передовсім завдяки підтримці СВУ та української організації – Суспільно-Просвітнього Гуртка (СПГ). Як наслідок, драматичний гурток у липні 1915 р. реорганізувався в Артистичну секцію, що діяла у складі 18 чоловік на підставі власного статуту.

Врешті-решт, у липні 1916 р. у таборі постало Драматичне товариство ім. І. Котляревського, що стало своєрідною завершальною ланкою становлення гуртка. Товариство визначало та спрямовувало діяльність таборового театру, затверджувало на адміністративні посади його членів. Його головною метою вбачали за допомогою театральних вистав сприяти "розбудженню української національної свідомості між полоненими фрайштадтського табору".

Варто зазначити, що члени Драматичного товариства вважали театр чудовою практикою, щоб у майбутньому полонені "могли даліше на російській Україні при допомозі театру вести національну працю". Авторка припускає, що тоді прагнення до незалежності ще не пустило міцні паростки в свідомості полонених, тому члени СВУ та організатори мистецького життя в таборах поклали свої надії на здобуття в майбутньому широким автономних прав для України.

Разом з тим, товариство організовувало літературно-вокальні вечорниці, курси декламації та лекції, які проводилися членами Просвітнього відділу (інколи вони мали навіть наукові ступені), яких СВУ залучав до проведення культурницької роботи в таборі Фрайштадт. Також у широкому доступі для членів товариства була література з теоретичної драматургії, яка здебільшого використовувалась режисерами таборового театру.

У складі Драматичного товариства перебували дійсні члени і члени-співробітники. Дійсними могли стати полонені – члени СПГ української національності. Чле-

ном-співробітником міг бути кожен полонений, який прагнув внести свою лепту в роботу таборового театру. На думку авторки, відрізняло перших від других те, що членів-співробітників не можна було вибирати до Ради Товариства і контрольної комісії. Але важливо пам'ятати про те, що товариство не було закритою організацією, на підтвердження чого свідчить цікавий приклад, коли 12 листопада 1917 р. прийняли як дійсних членів двох представників єврейської спільноти – Лева Ланди й Якова Шраєра.

За бажанням майже кожен член товариства міг брати участь у виставах при наявності акторських здібностей. На пробах режисер відбирав акторів і протягом репетицій акторський склад, безумовно, слухався його вказівок. Обов'язком членів було за проханням Ради обійняти адміністративну посаду, також зберігати доручене майно і сплачувати кожного місяця "членську вкладку" в розмірі 6 сотиків (сотик – дрібна грошова одиниця, 1/100 частина австрійської крони).

Сплата внесків була важливим обов'язком членів товариства – статут регламентував виключення членів з його лав, якщо хтось протягом двох місяців не сплатив вкладку. Можна сказати, що грошові внески відігравали значну роль в діяльності товариства, адже воно потребувало додаткових коштів, які збиралися, зокрема, і з членських внесків. З одного боку, сплата була своєрідним дисциплінуючим чинником, а з іншого боку, таким чином Рада товариства могла зводити грошовий баланс. Попри першопочаткову допомогу СВУ і великі прибутки з вистав, видатки товариства також були досить значними. В окремих випадках, Драматичне товариство зверталося з проханням про позику до ГУР (Головної Української Ради – правонаступниці СПГ) за умови обов'язкового повернення коштів.

Як йшлося в статуті, полонені повинні були "не відказуватися від переписки роль, бо це вважається частиною театральної школи: вчить театрального діловитства та української правописи". Безперечно, навіть у таких сферах відображається зростання освіченості серед членів Драматичного товариства.

Виключення членів передбачало спершу попередження Ради, потім – оголошення догани і, зрештою, призупинення в членських правах, і виключення з лав товариства. Кожен член мав право відклику (апеляції), але у різних конкретних випадках Рада могла вирішувати чи варто поновлювати полоненого в членстві. Як видно, виключення було доволі складним і поступовим процесом, при цьому головні причини цього рішення були: нехтування обов'язками, псування майна, нешанобливе ставлення до української культури та відмова від сплати внесків.

Варто докладніше зупинитися на структурі адміністративної частини товариства. Рада складалася з голови, трьох заступників і 14 членів. Основними обов'язками голови були репрезентування товариства, ведення усіх справ. Його перший заступник допомагав йому у "чисто артистичнім напрямку" і також вів бібліотеку, в якій члени могли випозичити книжки для власних потреб. Другий заступник одночасно виконував обов'язки господаря товариства, тобто здійснював роль над адміністративними справами.

Важливою була також посада писаря, який вів протоколи засідань і завжди ставив підпис під прізвищем голови або його заступника. Скарбник слідкував за прибутками і видатками товариства, видавав кошти на потреби товариства. При цьому він повинен був звітувати перед Радою і делегатом Просвітнього відділу СВУ. Останній мав права члена Ради, що свідчило про непересічну роль, яку відіграв СВУ на перших порах становлення

товариства і театру. Але делегат не контролював, а скоріше давав поради щодо деяких справ, що стосувались театру. Делегат Просвітнього відділу був цивільною особою і призначався СБУ для організації культурно-освітніх заходів. Серед них могли бути викладачі шкіл (В.Симович), відповідальні за діяльність хору (отець Є. Турула) або куратори театру (М. Чайковський).

Адміністратор майна відповідав за інвентар товариства. Особливою посадою авторка вважає впорядчика, який слідкував за порядком на пробах і під час вистав, контролював, щоб сторонні не заходили за куліси. Також до його функціональних обов'язків входило й росаджування глядачів у визначених місцях "сали". Безсумнівно, дуже важливі посади – гардеробника і реквізитор. Перший відповідав за "строї" – сценічний одяг, який він перевіряв на неушкодженість після вистави. Реквізитор дбав, відповідно, про реквізит. "Буфетчик" вів касову книжку і надавав касиру рахунок і гроші разом зі звітом.

За статутом – Рада товариства мала регулярно проводити свої засідання Ради і загальні збори. На засіданнях, які відбувалися кожного тижня, обговорювалися адміністративні й артистичні справи. У першому випадку визначали дату вистави і ціни за квитки, у другому – вибирали вистави, розподіляли ролі й призначали суфлерів. Загальні збори проводилися раз на два місяці, де обирали на всі адміністративні посади.

Ревізійна комісія складалася з трьох членів і раз на два тижні проводила ревізію каси і майна товариства. Вирішення суперечок, які виникали на ґрунті діяльності товариства, налагоджував товариський суд. Важливим місцевим осередком був хор, що діяв незалежно від інших установ і брав участь у багатьох таборових виставах.

Варто зазначити те, що Рада надавала т.зв. "запомоги" для тих, хто фізично працював для товариства: "кравцям, фрізіерам (перукарям – М.С.)". Більше того, Рада на прохання будь-якого члена, могла надати йому відпустку на деякий час. Ця обставина засвідчує те, що члени товариства мали особливі умови й могли за дозволом покидати табір, що вигідно вірізняє їхнє становище у порівнянні з рештою таборян. При цьому робота товариства не зупинялася та інші учасники театральних дій продовжували свою роботу над виставами.

Отже, діяльність Драматичного товариства ім. Івана Котляревського відіграло значну роль у становленні культурно-мистецьких прагнень полонених українців. Товариство сприяло усвідомленню таборянами національної самобутності та приналежності до українського народу. Після Першої світової війни частина колишніх полонених долучилася до національно-просвітньої роботи в Україні, а деякі з них виступили зі зброєю в руках на захист України.

Слід відзначити, що окремі аспекти досліджуваної теми в різний час опинялись в полі уваги як колишніх фрайштадців [1; 2; 4;] (водночас ці праці слід трактувати і як джерела до вивчення даної проблеми), так і сучасних дослідників [3; 5; 6]. У цих працях розглянуто різні аспекти життєдіяльності таборового театру у Фрайштадті, проте жоден з них не ставив перед собою завдання проаналізувати положення статуту Драматичного товариства ім. І.Котляревського.

Археографічне опрацювання статуту Драматичного товариства ім. І.Котляревського здійснене відповідно до існуючої практики публікації історичних джерел. Текст публікується зі збереженням фонетичних, орфографічних та стилістичних особливостей документа. Архаїзми та рідко вживані слова пояснюються упорядником у дужках. Важливість публікації цього документа полягає в тому, що він вийшов невеликим накладом у кілька десятків примірників і на сьогодні є рідкісним виданням.

Публікація здійснюється з примірника, який зберігається в фонді 4404 Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

Статут "Драматичного Товариства імені Івана Котляревського – театральної секції Української Таборової Організації" в таборі Фрайштадт

I. Назва

§ 1

Товариство називається: "Драматичне Товариство ім. Івана Котляревського, – театральна секція української таборової організації в таборі полонених у Фрайштадті".

II. Мета й засоби.

§ 2.

Мета товариства є: а) при допомозі театральних вистав та інших продукцій причинюватися до розбудження української національної свідомості між полоненими фрайштадтського табору, і б) бути для полонених практичною школою ведення театру, щоби вони могли далі на російській Україні при допомозі театру вести національну працю.

§ 3.

До той мети служать такі засоби: а) театральні вистави; б) літературно-вокальні вечірники; в) відчити з драматичної літератури та драматургії; г) теоретичні й практичні курси деклямації та лекції; д) удержування бібліотеки драматичних творів та з обсягу теоретичної драматургії.

III. Члени, їх обов'язки та права

§ 4.

Члени товариства є: а) дійсні, б) співробітники.

А) Дійсним членом товариства може бути кожний полонений фрайштадтського табору української народності, член С.П.Г. (Суспільно-Просвітній Гурток – М.С.), якого прийме Рада товариства на внесення й за порукою двох дійсних членів товариства.

Б) Членом-співробітником може бути: а) полонений-Українець, який не є членом С.П.Г., але задля замилювання до театру хоче працювати в товаристві; б) полонений не української народності, який співчуває визвольним змаганням українського народу, ставиться прихильно до української роботи й готовий працювати для товариства. Членів-співробітників приймає не Рада, а загальні збори на внесення Ради.

§ 5.

Всі члени мають обов'язок працювати для товариства, а саме: а) брати участь у виставах і інших продукціях; б) приймати на себе ролі, які призначить їм режисер; в) не відказуватися без важких причин від призначених їм роль; г) не відказуватися від переписки роль, бо це вважається частиною театральної школи: вчить театального діловодства та української правописі; г) ходити точно й без спізнювання на проби; д) на пробах слухати безумовно вказівок режисера, а також у справах товариства приказів Ради; е) у тих виставах, у яких не виступають у ролях, брати, в разі потреби, участь у гуртових сценах, на які назначить режисер; є) не відказуватися від виповнювання адміністративних чинностей, які визначить Рада або покликани до того члени Ради; ж) шанувати доручене їм майно товариства та відповідати за нарочне його ушкодження; з) платити місячну членську вкладку в висоті 6 сот.

§ 6.

Дійсні члени користаються такими правами: а) можуть брати участь у загальних зборах товариства з рішачим – на засіданнях Ради – з дорадчим голосом; б) можуть ходити безплатно на всі продукції товариства; в) мають право до грошових підмог із запомогового фонду; г) можуть бути вибрані до Ради товариства та контрольної комісії.

Члени-співробітники мають ті самі права, тільки їх не можна вибрати до Ради товариства та контрольної комісії.

§ 7.

Членом товариства перестає бути: а) хто помре; б) хто виїде з табору на завше; в) хто добровільно виїде з товариства; г) кого Рада виключить із членів товариства; д) хто протягом 2 місяців не заплатить членської вкладки.

§ 8.

Члена, що не сповняє обов'язків, перший раз упоминає (попереджає – *М.С.*) Рада, другий раз висловлює йому догану, потім завішує (призупиняє – *М.С.*) його на якийсь час у членських правах, а врешті виключає з товариства.

Рада може й тоді виключити члена, як він шкодить товариству або цілій таборовій організації.

Виключений має право відклику до загальних зборів.

Якби дійсного члена товариства виключила зі своїх членів головна таборова організація то він тим самим перестає бути дійсним членом товариства. Чи може він тоді стати членом-співробітником, про це рішає Рада, в кожному випадку з окрема.

§ 9.

Кожний член має право просити Раду, щоби дала йому на деякий час відпустку, чи то задля спочинку, чи задля виїзду з табору. Рада рішає про це, чи може вволити тому проханню без шкоди для діяльності товариства.

IV. Рада Товариства.**§ 10.**

Рада товариства складається: з голови, 14 членів і 3-х заступників. Уряди членів Ради розділені так:

- 1) перший заступник голови (заразом бібліотекар);
- 2) другий заступник голови (заразом господар);
- 3) писар;
- 4) скарбник;
- 5) режисер;
- 6) заступник режисера;
- 7) адміністратор майна (заразом заступник господаря);
- 8) впорядник;
- 9) помічник та заступник адміністратора й упорядника;
- 10) гардеробник;
- 11) помічник і заступник гардеробника;
- 12) реквізитор;
- 13) помічник і заступник реквізителя;
- 14) буфетчик.

До Ради належить теж делегат Просвітнього Виділу "С.В.У." з правами члена Ради.

§ 11.

Голова провадить усією роботою товариства. Він здає на засіданнях Ради, загальних зборах товариства й перед Українською Громадою звіт про діяльність товариства, підписує враз із писарем протоколи засідань та всі письма, що виходять із товариства. Він дбає про те, щоби виконувалося всі рішення загальних зборів, Ради, та репрезентує товариство на зверх на всіх спільних нарадах із іншими табовими організаціями. Він скликає й веде засідання Ради й загальні збори.

У справах, що мають на меті добро товариства, обов'язані йому всі члени до послуху.

§ 12.

Перший заступник голови підпомагає голову у всій його діяльності, передовсім у чисто артистичнім напрямку. Якби голова мав яку перешкоду, то він обіймає цілий провід товариства.

Він веде бібліотеку й має обов'язок дбати про те, щоби кожна книжка була на місці тоді, як її треба для театру.

§ 13.

Другий заступник голови є адміністративним помічником голови, а заразом господарем товариства. Він дбає про те, щоби виконувалося всі рішення загальних зборів і Ради в адміністративному напрямку; зі своєї сторони він пропонує Раді й загальним зборам усякі зміни в адміністрації. Члени обов'язані його слухати в справах адміністрації. Він обіймає провід товариства тоді, як і голова і перший заступник не можуть того робити.

§ 14.

Писар веде протоколи засідань Ради й загальних зборів. Він виготовляє всі письма, що виходять із товариства, й підписує їх ураз із головою або його заступником. До його рук приходять усі письма до товариства й він про них негайно повідомляє голову.

Один із прочих членів Ради дістає уряд заступника писаря, щоби його міг заступити у разі потреби.

§ 15.

Скарбник веде касу, приймає та виплачує гроші. На кожную виплату мусить перше згодитися Рада й делегат Просвітнього Виділу. До виплати потрібна посвідка з підписом голови або його II заступника та делегата Просвітнього Виділу. Тільки в наглих випадках може скарбник виплатити на власну руку або за згодою одного з інших членів Ради або делегата Просвітнього Виділу, але тоді той член обов'язаний на найближчій засіданні Ради оправдатися зі свого рішення.

§ 16.

Режисер дбає та відповідає за артистичне ведення вистав. Він пропонує Раді драматичні твори для вистав, розділює ролі й подіє їх Раді до відома. Він веде проби та дає лад на виставах. У тих усіх справах, що належать до самих вистав, усі члени товариства мають його обов'язково слухати.

Його заступник заступає його, як той має перешкоду. Режисер може також віддавати ціле ведення поодиноким вистав своєму заступникові.

§ 17.

Адміністратор майна (заразом і заступник господаря) має заряд над цілим інвентарем товариства та відповідає за нього. Він веде закладні інвентарі майна та записує в них усякі зміни в майні, дбає за їх приміщення, ставить на засіданнях ради внесення що до придбання нових річий (речей – *М.С.*) та дбає за те придбання, приймає від режисера, гардеробника та реквізителя бажання що до нових річий і подає се до відома Ради. До нього належить нагляд над декораціями й сценічними предметами.

§ 18.

Впорядчик дбає про лад на пробах і виставах. Він має обов'язок заповідати проби та дбати, щоби всі приходили на них точно. Перед кожною виставою має подбати за оповістки та карти вступу, і віддати їх у розда-

чу чи продаж. Він має оглянути, чи в театральній салі (залі – *М.С.*), на сцені й за сценою лад, має настанови відповідне число білетерів та впорядників салі й розставити їх по місцях. Підчас вистав є він відповідальний за лад на салі й за те, щоби виконувано всі розпорядки що до безпеки. Він уважає (дбає – *М.С.*), щоби за кулісами не було непричасних до вистави людей.

§ 19.

Гардеробник має нагляд над гардеробою, щоби вона була ціла й неушкоджена. Він заздалегідь, перед кожною виставою, має роздивитися, й порозумітися з режисером: чи є всі потрібні строї, а як їх нема, то має донести про це адміністраторові майна й виконати те, що він або Рада тут рішає. Безпосередньо перед виставою він заносить усі потрібні строї до гардероби, розділює їх між грачів (акторів – *М.С.*), а після вистави відбирає їх та провірює їх цілість. Він має обов'язок позовати до відповідальності кожного члена, що не шанує майна товариства.

§ 20.

Обов'язки реквізиторів що до реквізиту, ті самі, як гардеробника, що до гардероби.

§ 21.

Адміністратор майна й упорядник мають одного особного помічника й заступника, а гардеробник і реквізитор двох окремих. Всі три вони мають заступати дотичних членів у разі потреби, тому мусять бути добре обізнані з цілим їхнім діловодством.

§ 22.

Буфетчик завідує буфетом у театрі підчас вистав. Він веде товарову книжку, закуповує товари та продає їх у театрі. Після кожної вистави здає касієрові рахунок та гроші й прекладає рахунки за побрані товари.

§ 23.

Делегат Просвітного Виділу бере участь у всіх засіданнях Ради й загальних зборах товариства з усіма правами члена Ради. Він переводить виплати поза табором, підписує квитки до виплат та наглядає над інвентарем товариства.

§ 24.

Заступники членів Ради повинні приходити на засідання Ради та знайомитись із діловодством товариства, щоби в разі потреба на зазив Ради могли обійняти обов'язок кожного члена Ради, що має постійно або на якийсь час перешкоду.

§ 25.

Рада відбуває свої засідання правильно два рази в тиждень. У них повинні брати участь усі члени Ради та їхні заступники. Якби котрий із членів Ради не міг прийти, то повинен перед головою оправдатися.

Засідання Ради можуть відбуватися при участі найменше 8 членів і делегата Просвітного Виділу.

§ 26.

Перше засідання кожного тижня посвячене адміністративним, друге артистичним справам.

А) На адміністративних засіданнях:

а) обговорюються всякі адміністративні справи, запорядковуються купна (ухвалюється купівля – *М.С.*) та виплати (§ 15);

б) приймається дійсних членів товариства на внесення й за порукою двох дійсних членів товариства та

рішається, кого пропонувати загальним зборам у членів-співробітників (§ 4).

в) назначається реченці вистав та висоту вступів;

г) карається та виключується членів (§ 8);

г) ухвалюються потрібующим членам грошові заповомог, як вони того просять (§ 6) або на пропозицію трох осіб;

д) переводиться розцінку товарів для буфету.

Б) На артистичних засіданнях:

а) обговорюються вистави, що пройшли, що до їх виконання;

б) вибираються твори до нових вистав;

в) приймається до відома, як режисер порозділював ролі, вибирається суфлерів і т.д.;

г) рішається про всякі иньчі продукції товариства.

§ 27.

На засіданнях Ради западають рішення звичайною більшістю голосів при явнім голосуванні. Голова не голосує, тільки рішає в разі рівності голосів.

На засіданні Ради можуть приходити всі члени товариства як гості й забирати дорадчий голос. Виїмок становлять тайні засідання, які пропонує голова на власну руку або на бажання двох членів Ради. Тоді рішає Рада чи признати засідання тайним, в такім разі мусять вийти зі салі всі члени-гості.

V. Ревізійна комісія.

§ 28.

Ревізійна комісія складається з трох членів, вибраних на загальних зборах. Вона переводить бодай раз на два тижні докладну ревізію каси й цілого майна товариства в присутности дотичних функціонерів.

VI. Загальні збори

§ 29.

Звичайні загальні збори відбуваються що два місяці. На них обговорюються такі справи:

а) уступаючи Рада подає звітмлення зі своєї діяльності, а ревізійна комісія повідомляє про вислід ревізії; над тим розводять збори дискусію й уділяють Раді абсолюторію на внесення контрольної комісії;

б) збори вибирають голову товариства, всіх членів Ради (і розділяють між них уряди); 3 заступників членів Ради та 3 членів ревізійної комісії;

в) збори рішають над внесеннями Ради що до приняття членів-співробітників (§ 4).

г) збори рішають відклики виключених членів (§ 8);

г) збори радять над внесеннями членів (§ 32);

д) збори радять над змінами статута.

§ 30.

Надзвичайні загальні збори може скликати Рада в усякому часі, як того треба. Крім того Рада мусить скликати загальні збори на письменне бажання 15 дійсних членів із поза Ради.

§ 31.

На загальних зборах веде провід голова або один із його заступників так довго, доки збори не виберуть голову нової Ради, якби ніхто з них не міг провозити, то збори відкриває один із членів Ради та взиває збори, щоби вибрати тимчасового провідника. Протокол веде постійний писар товариства аж до кінця зборів.

§ 32.

Рішення западають звичайною більшістю голосів. Голова зборів не голосує, тільки рішає в разі рівності голосів. Голосування звичайно бувають явні і тільки при виборах можуть збори згодитися на тайне голосування картками.

§ 33.

Членські внесення можуть тільки тоді бути предметом нарад загальних зборів, як їх дотичний член зголосить у писаря до відкриття зборів. Виїмок становлять ті внесення, що вийдуть із самого ходу нарад.

§ 34.

До важности рішень загальних зборів треба присутности половини всіх дійсних членів товариства (не вчисляючи тих, що тоді мають відпустку). Якби таке число не зійшлося, то в другім реченні мусять відбутися збори, яке б не було число присутних.

§ 35.

Найпізніше до двох днів після загальних зборів відбувається спільне засідання старої й нововибраної Ради задля передачі майна й діловодства.

§ 36.

До Нової Ради повинні входити за кожним разом у значній більшості нові члени.

VII. Фонди товариства**§ 37.**

Фонди товариства складаються:

- а) із місячних членських вкладок, та добровільних датків членів;
- б) із театральних вистав та доходу за буфету;
- в) із датків других таборових організацій та постійних членів;
- г) із визичування театального майна.

Фондами завідує скарбник під конролею Ради й делегата Просвітнього Виділу (§ 15).

§ 39.

Заслуженим членам товариства, що того потребують, ухвалює Рада одноразові або постійні заповоги. Підчас наради про уділення заповоги, повинен вийти з салі той член, про якого говориться. Постійні заповоги повинно видавати передовсім тим, що фізично працюють для товариства, то б то: переписувачам роль, кравцям, фризіерам і иньчим майстрам.

VIII. Театральний хор.**§ 40.**

При товаристві існує окремий театральний хор, органічно незалежний від кожної иньчої таборової організації, який має брати участь у театральних виставах, коли того треба. Члени хору мають обов'язок пильнувати проб та вистав, навіть якби вони не були членами товариства. Визначніших хористів Рада пропонує загальним зборам на членів-співробітників, як що вони не належать іще до товариства. Рада назначає диригента хору.

IX. Комісії.**§ 40.**

Для різних спеціальних цілей (цілей – М.С.) можуть загальні збори або Рада покликувати до життя окремі комісії. Вони працюють у зносинах із Радою та дають звідомлення зі своєї діяльности перед тим органом, що їх покликав. Комісія може укладати для себе окремий регулямін.

X. Товариський суд**§ 41.**

Непорозуміння або спори між членами товариства, що виходять ізза їхньої діяльности в товаристві, полагаджую товариський суд. До нього входять заступники кожної сторони по одному та один надсуддя, призначений Радою. Від рішення того суду нема відклику (апелляції – М.С.). Якби той суд не зміг довести справи до краю протягом тижня, то передає її до рішення Української Громади.

XI. Зміна статута.**§ 42.**

Про зміну статута рішають загальні збори товариства, на яких мусить явитися бодай 2/3 всіх дійсних членів. Щоби змінити яку небудь постанову статута, треба, щоби на неї згодилося 2/3 усіх присутних дійсних членів.

XII. Розв'язання товариства.**§ 43.**

Як товариства розв'язується, то все його майно переходить на власність Союзу Визволення України.

Додатки до статута.**Додаток до § 4.**

В) Членом почесним може бути кожний член таборової організації фрайштадтського табору, іменованій загальними зборами на внесення Ради, за його визначні заслуги для таборової організації, а головно для Драматичного Товариства.

Додаток до § 39.

Свої ухвали про заповоги Рада подає для затвердження й евентуальної виплати Головної Української Ради.

Додаток до § 41.

Непорозуміння або спори поміж членами Товариства, що виходять ізза їхньої діяльности в Товаристві, полагаджую товариський суд. До нього входять по одному заступникові від кожної сторони та один надсуддя, призначений Радою. Якби той суд не зміг довести справу до кінця, або якби котра з сторін не була задоволена присудом, тоді справа йде на рішення мирового товариського суду Головної Української Ради – в першому випадкові протягом місяця від часу, як справа поступила до суду, в другому – протягом двох тижнів від оповіщення членові присуду першого суду.

ЦДАВО України, ф.4404 оп.1, спр.252, арк.17-26 (наводиться зі збереженням мови оригіналу). Див. також: арк.27-36. Типографське виконання ("З друкарні "Союзу визволення України" в фрайштадському таборі", Фрайштадт, 1916 р.); арк.1-16 – рукописна чернетка статуту, з окремим правками олівцем.

Список використаних джерел

1. Даниленко К. Драматичне Т-во імені Івана Котляревського у таборі Фрайштадт / К. Даниленко // Союз визволення України у Відні (1914 – 1918). – Нью-Йорк: [б. в.], 1979. – С. 157-174.
2. Дубрівний П. Союз визволення України в 1914 – 1918 рр. / П. Дубрівний // Наукові записки Українського технічно-господарського інституту. – 1968. – Т. XV (XVII). – С. 76-87.
3. Качмар Л. Роль просвіти і театру в житті українських військово-полонених у таборах Австро-Угорщини та Німеччини / Л. Качмар // Вісник Львівського університету. Серія: Мистецтво. – 2008. – Вип. 8. – С. 133-138.
4. Кобець О. (Олексій Варрава). Записки полоненого: Пригоди і враження учасника першої Світової війни / О. Кобець. – 4-те вид. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1959. – 335 с.
5. Срібняк М.І. Український театр у таборі Фрайштадт (Австро-Угорщина) під час Першої світової війни / М. І. Срібняк // Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 9 квітня 2015 р. / За заг. ред. В. О. Огнев'юка. – К.: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2015. – С. 294-300.
6. Срібняк М.І. Театральне мистецтво у таборовому повсякденні полонених вояків-українців в Австро-Угорщині у 1915 – 1917 рр. / М. І. Срібняк // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – 2015. – № 29 (362). – С. 89-95.

References

1. DANYLENKO, K. (1979) Dramatychne T-vo imeni Ivana Kotliarevskoho u tabori Fraishtadt. In: *Soiuz vyzvolennia Ukrainy u Vidni (1914 – 1918)*. New York: Chervona Kalyna, pp. 157-174.
2. DUBRIVNYI, P. (1968) Soiuz vyzvolennia Ukrainy v 1914 – 1918 rr. *Naukovi zapysky Ukrainskoho tekhnichno-hospodarskoho instytutu*. XV (XVII), pp.76-87.
3. KACHMAR, L. (2008) Rol prosvity i teatru v zhytti ukrainskykh viiskovopolonenykh u taborakh Avstro-Uhorshhyny ta Nimechchyny. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya: Mystectvo*. 8, 133-138.
4. KOBEC, O. (1959) *Zapysky polonenoho: Pryhody i vrazhennya uchasnyka pershoi Svitovoi viiny*. München: Dniprova khvyliya.
5. SRIBNYAK, M. (2015) Ukrainsky teatr u tabori Fraishtadt (Avstro-Uhorshhyna) pid chas Pershoi svitovoi viiny. In: *Proceedings of "Doslidzhennya molodykh uchenykh u konteksti rozvytku suchasnoyi nauky"*. Kyiv: Kyivskyi universytet imeni Borysa Hrinchenka, pp. 294-300.
6. SRIBNYAK, M. (2015) Teatralne mystectvo u taborovomu povsiakdenni polonenykh voiakiv-ukrainciv v Avstro-Uhorshhyny u 1915 – 1917 rr. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya: Istorychni nauky*. 29 (362), pp. 89-95.

Надійшла до редколегії 23.06.16

M. Sribnyak, stud.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DRAMATIC SOCIETY IN THE CAMP FREISTADT (AUSTRIA-HUNGARY): INSTITUTIONAL DIMENSION

The article tells about the manual of Ivan Kotlyarevsky Dramatic Organization in the camp of Ukrainian prisoners of war in the camp Freistadt (Austria-Hungary) during the First World War. The manual consists of XII sections that are divided into 43 paragraphs/sections. This document describes the regulations in organization, especially office elections, responsibilities of valid and cooperate members, the conduction of drama plays and the contribution. Union for the Liberation of Ukraine played an important role in Dramatic Organization. Initially it gave a material assistance in theatrical sphere, for example the organization of spectacles, preference of literature, scenery and stage property.

Prisoners of war who participated in dramatic plays had better life conditions among other prisoners. For instance, they could leave the camp for a while according to the permission; enjoy theoretical literature in the library and could be free from the forced labor in accordance with a participation in performances. A membership was given with the recommendation of two valid members. If person was elected by Council of organization, he would have to follow the manual, take part in drama plays and pay a contribution.

A list of administration office of Ivan Kotlyarevsky Dramatic Organization consisted of head, the first and second alternates, clerk, property administrator, paymaster, "vporyadnyk", delegate of Educational Department, director of plays, administrators of wardrobe, stage property and canteen. The Council of organization and collective congregation assigned their duties and discussed administrative and artistic problems. The manual of Ivan Kotlyarevsky Dramatic Organization shows a very important part of life of Ukrainian prisoners of war in Austria-Hungary. It helps to do a profound scientific research of cultural and art activity of Ukrainians during the First World War.

Keywords: dramatic society, prisoners, theater, camp, Freistadt.

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІСТОРІЯ

Випуск 2(129)

Редактор О. В. Ляпіна
Технічний редактор В. Б. Павлов

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 10,7. Наклад 300. Зам. № 216-7971.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № I-1.
Підписано до друку 26.07.16

Видавець і виготовлювач
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 3222; (38044) 239 3172; тел./факс (38044) 239 3128
e-mail: vpc@univ.kiev.ua
<http://vpc.univ.kiev.ua>
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02